

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ,

ΟΛΟΚΛΗΡΗ Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ—ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ—ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ—ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ.

1. Ν. ΜΠΟΥΧΑΡΙΝ: Θεωρία του Ιστορικού Υλισμού. Μετάφρ. Φ. Ορφανού. τόμ. Β Δρ. 31
2. Κ. ΚΑΟΥΤΣΚΙ: Οικονομικές θεωρίες του Κ. Μάρξ. Μετάφρ. Π. Πουλιόπουλου > 40
3. Κ. ΜΑΡΞ: Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας. Μετάφρ. Γ. Δούμα και Π. Πουλιόπουλου > 60
4. Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ: Λουδοβίκος Φέιερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας. Με δύο προσθήκες από τον Κ. Μάρξ, και με πρόλογο και σημειώσεις του Γ. Πλεχάνοφ. Μετάφραση Κ. Ζαχαριάδη > 30
5. Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ: Η φιλοσοφία. Μετάφραση Χ. Κασσιρίτη. (Τυπώνεται).
6. ΚΟΡΣ: Μαρξισμός και φιλοσοφία. Μετάφραση Χ. Κασσιρίτη. (Τυπώνεται).
7. Γ. ΠΑΕΧΑΝΟΦ: Αναρχισμός και Σοσιαλισμός. Μετάφραση Ν. Νικολαΐδη > 20

8. «ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ» ΤΟΥ ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

Μετάφραση: Π. ΠΟΥΛΙΟΠΟΥΛΟΥ και Γ. ΔΟΥΜΑ

Βασικό κείμενο της μετάφρασης: η λατινική έκδοση του Κάουτσκι. Επισημηθητικά κείμενα: η γαλλική έκδοση του Α. Costes 1924, η δ' γερμανική έκδοση του Ένγκελς, η ρωσική κρατική έκδοση και η αγγλική του C. Kerr.

Περιεχόμενα του Α' τόμου: Πρόλογος του Μάρξ στην Α' και Β' γερμανική έκδοση.— Πρόλογος και επίλογος του Μάρξ στην Α' γαλλική έκδοση Lachâtre.— Πρόλογος του Ένγκελς στην Γ' και Δ' γερμανική έκδοση.— Μεγάλος εισαγωγικός πρόλογος του Κάουτσκι για τη φιλολογική ιστορία του «Κεφαλαίου», για όλες τις μεταφράσεις και τις συμπληρώσεις που έκανε αυτός, ο Ένγκελς και η κόρη του Μάρξ Ελεονώρα Έφελινγκ, καθώς και για τη φιλολογική αξία του «Κεφαλαίου» και για τον τρόπο που πρέπει να διαβάζεται από τους εργατές.— Οι νέες ύποσημειώσεις του Ένγκελς στην Γ' και Δ' γερμανική έκδοση, καθώς και όλες οι συμπληρωματικές ύποσημειώσεις του Κάουτσκι.— Κεφάλαιο Α': Το εμπόρευμα.— Κεφάλαιο Β': Η ανταλλαγή.— Κεφάλαιο Γ': Το χονδρά ή η κυκλοφορία των εμπορευμάτων.

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ «ΑΘΗΝΑ» Α. Ι. ΡΑΛΛΗΣ & ΣΙΑ
ΑΘΗΝΑΙ, ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ 6

Σημ. Οι εκδόσεις της «Σοσιαλιστικής Βιβλιοθήκης» πωλούνται στην Αθήνα και στις επαρχίες σ' όλα τα κεντρικά βιβλιοπωλεία.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΤΕΧΝΗ
ΠΑΙΔΕΙΑ

Β
③

ΑΘΗΝΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Δ. ΓΛΗΝΟΣ

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ — ΕΠΙΣΤΗΜΗ — ΤΕΧΝΗ — ΠΑΙΔΕΙΑ

ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ
Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 24
(Μέγαρο Ξεραίου, Δωμ. αρ. 59)

ΧΡΟΝΙΑ ΒΙ - ΦΥΛΛΑΔΙΟ 3ο - ΝΟΕΜΒΡΗΣ 1927

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΤΑΝΟΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ—Τύπος, Παιδεία, Κλήρος.	Σελ.	97
ΑΓΓΕΛΑΣ ΘΡ. ΚΑΣΤΑΝΑΚΗΣ: 'Ανάμεσα στους Ξημεροπαιδισμούς και στο ρομαντισμό. Ζάν-Ζαν Ρουσό.	"	100
ΤΙΒΑΔΑΡ ΡΑΓΓΗ: 'Η ανατολική Εγγύστη άγνωστη γη.	"	108
ΜΕΝΟΥ ΦΙΛΗΝΤΑ: 'Ορθογραφικά. Β'.	"	114
ΣΕΜΝΗΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΑΗ: 'Το άγαλμα τού Λεωνίδα.	"	118
Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ: 'Ψυχανάλυση. Τα όνειρα.	"	121
ΧΡ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ: 'Η Σαμοθράκη τού 'Ιδα.	"	132
Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ: 'Ένα άποκαλυπτικό βιβλίο.	"	138
ΣΧΟΛΙΑ: 'Θάμα.—'Ιδεολογία.—'Οξυδέρκεια.—'Το κατόντημα τους.	"	141
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ.	"	143

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ: 'Τα προβλήματα της Μέσης Παιδείας σελ. 41— Η. G. Wells: 'Η ζωή και η δράση ενός μεγάλου παιδαγωγού σελ. 46— Η. Γ. 'Η παιδαγωγική προσωπεία στη Ρώσα σελ. 50— ΔΠ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ: 'Το μάθημα των εκθέσεων άλλων και τώρα σελ. 56— ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΓΚΙΑ: 'Ένα μάθημα γεωμετρίας σελ. 58— ΧΑΡΑΛ. ΧΙΟΝΙΑΗ: 'Από τη ζωή της μαθητικής κοινότητας σελ. 60— ΑΝΤΡ. ΠΑΠΑΘΕΩΔΩΡΟΥ: 'Πώς διδάσκουν τα παιδιά σελ. 60— ΓΙΑΝΝΗ ΒΑΡΙΑΔΙΚΗ: 'Ο έρωτός άκωχός της Νεότητος σελ. 61— ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ: '«Άρθρο» σελ. 61— ΣΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΑ: σελ. 62— ΠΑ. ΓΕΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ: 'Ένα ψυχολογικό φαινόμενο σελ. 63.

Κάθε φίλος της «Αναγέννησης» και της «Σχολικής Πράξης» πρέπει να εγγράψει ένα τουλάχιστο νέο συνδρομητή.

Αυτό μόνο ζητούμε για να προστέσουμε ένα ακόμη τυπογραφικό φύλλο στην «Αναγέννηση».

Παρακαλούμε θερμά όλους τους συνδρομητές μας να μās στείλουν τη συνδρομή τους το άργότερο ως το τέλος του Γενάρη 1928.

Όποιος δέ λαβαίνει ταχυτικά το φύλλο καθώς και όποιος αλλάζει διεύθυνση, να μās ειδοποιεί άμέσως.

Μαζί με το σημερινό φυλλάδιο στέλλουμε ξεχωριστά ένα τετρασέλιδο με τα περιεχόμενα του Α' τόμου για να δαθεί στην άρχή ή στο τέλος του τόμου έκείνου.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Β'

ΝΟΕΜΒΡΗΣ 1927

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 3ο

ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΤΑΝΟΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

ΤΥΠΟΣ, ΠΑΙΔΕΙΑ, ΚΛΗΡΟΣ

«Διά τόν διαφορισμόν του πλήθους ή σημερινή κοινωνία διαθέτει επαρκέστατα όργανα. Ο τύπος, ή παιδεία, ο κλήρος είναι μεταξύ αυτών».

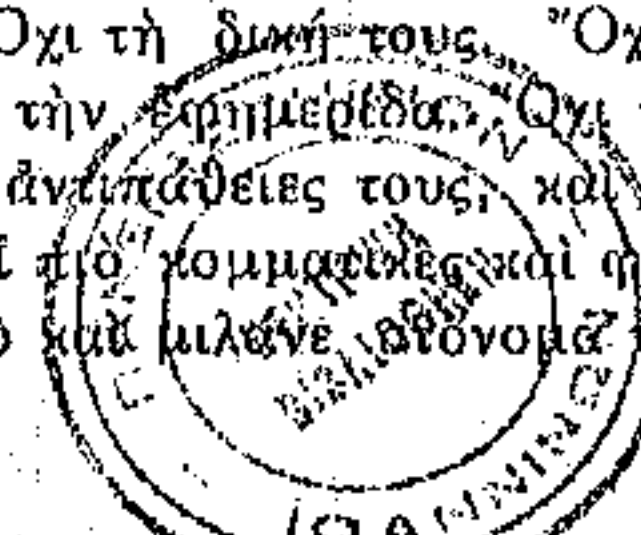
Έφημερίδα «Έστία» 3 Οκτωβρίου 1927

Ο άνθρωπος έχει ανάγκη να πιστέβει σε μερικά άπόλυτα πράματα. Με τη διαφορά, πώς και ή πίστη του, και τα πράματα που πιστέβει, δέν είναι έξαρτημένα από τόν ίδιο, παρά από την εποχή του. Οι αλήθειες είναι κι αυτές φυτά, που άνθισούν σε όρισμένο έδαφος και το έδαφος το κοινωνικό αλλάζει άδιάκοπα. Τότες οι αλήθειες γίνονται ψέματα ή τουλάχιστο φαίνονται πώς είναι σχετικές και όχι άπόλυτες.

Ο άπλοικός άνθρωπος της εποχής μας—και στον όρο ο άπλοικός περιλαμβάνονται όχι μόνο οι αγράμματοι, παρά και οι πολύ γραμματισμένοι, που είναι άδιαφώτιστοι σε όρισμένα ζητήματα—πιστέβει άκόμη για αλήθειες άπόλυτες τρία ψέματα. Το πρώτο ψέμα είναι ή «Κοινή Γνώμη», το δεύτερο ψέμα είναι «ή παιδεία επάνω από τις κοινωνικές τάξεις» και το τρίτο ψέμα είναι «ή Έκκλησία κοινή μητέρα όλων των ανθρώπων».

Ότι αυτά είναι ψέματα το κατάλαβαν πρώτα πρώτα οι πνευματικοί πρόμαχοι των άδικημένων. Μά τώρα πιά το κηρύχνουν φανερά και οι εκμεταλλευτές. Γιατί με όλη την άπλότητα, την άφέλεια και τόν βλαβό τόνο που διατυπώνεται ή φράση, που αναφέραμε στην άρχή από μια αντιδραστική έφημερίδα της Αθήνας, τι άλλο λέει παρά πώς ο τύπος, το σχολείο και ή εκκλησία είναι όργανα της σημερινής κοινωνικής διάρθρωσης, δηλαδή όργανα μιας μερίδας, που άρχει και τα χρησιμοποιεί για να δυναμώνει και να παρατείνει την κυριαρχία της;

Τι είναι ή «Κοινή Γνώμη»; Στις στήλες των έφημερίδων παρουσιάζεται σαν μια όντότητα υπέρτατη, ο άνώτατος διαιτητής και διευθυντής για κάθε αντιγνωμία. Τήν ράφουν με κεφαλαία άρχικά. Η «Κοινή Γνώμη» απαιτεί αυτό, ή «Κοινή Γνώμη» φρονεί έκείνο. Για τις έφημερίδες είναι ή πηγή της δύναμης. Αυτές εκπροσωπούν την «Κοινή Γνώμη». «Όχι τή δική τους», «Όχι τα συμφέροντα ή τα πάθη των ανθρώπων που γράφουν την έφημερίδα», «Όχι τις ύστεροβουλίες τους, τις πονηριές τους, τις συμπάθειες ή αντιπάθειες τους, και τις περισσότερες φορές το πλερωμένο συμφέρο τους. Και οι πιο κομματικές και φετριστικές έφημερίδες τή θεά αυτή παρουσιάζουν στο κοινό και μιλένε άτόνομα της».

Ὑπάρχει ἡμῶς «Κοινὴ» γνώμη; Λίγο ἂν ἐξετάσει κανεὶς βαθύτερα τὸ ζήτημα, θὰ ἴδῃ πὼς τέτιο πρόβλημα δὲν ὑπάρχει. Πάρτετε τὸ πολιτειακὸ πρόβλημα. Κοινὴ Γνώμη δὲν ὑπάρχει. Ἄλλοι θέλουν τὴ Βασιλεία, ἄλλοι τὴ Δημοκρατίαν, ἄλλοι τὸ Σοβιετικὸ Σύστημα. Πάρτετε τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα. Ἄλλοι θέλουν νὰ φορολογιέται τὸ κεφάλαιο, ἄλλοι θέλουν τὴν ἔμμεση φορολογία. Ἄλλοι θέλουν προστατευτικὸ δασμολόγιο, ἄλλοι θέλουν ἐλεύθερο ἐμπόριο, οἱ ἐνοικιαστῆς θέλουν ἐνοικιοστάσιο, οἱ ἰδιοχτῆτες δὲν τὸ θέλουν. Ἄλλοι θέλουν μοιρασιὰ στὰ χτήματα χωρὶς ἀποζημίωση, ἄλλοι θέλουν μεγάλα χτήματα ἢ μεγάλες ἀποζημιώσεις. Ποῦ εἶναι ἡ Κοινὴ Γνώμη; Πάρτετε τὸ στρατιωτικὸ ζήτημα. Ἄλλοι θέλουν μεγάλες δαπάνες γιὰ τὸ στρατὸ καὶ τὸ στόλο, γενικὴ καὶ μακρόχρονη στρατολογία. Ἄλλοι πάλι θέλουν κατάργησιν τῶν ἐξοπλισμῶν, ἐφεδρικὸ μόνον στρατὸ, μικρότατη στρατιωτικὴ θητεία. Ποῦ εἶναι ἡ Κοινὴ Γνώμη; Πάρτετε τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόβλημα. Ἄλλοι θέλουν πλατιὰ καὶ μακρόχρονη λαϊκὴ παιδεία, κοινὴ γιὰ ὅλα τὰ παιδιά, ἄλλοι πάλι θέλουν νὰ χωρίζονται νωρὶς τὰ παιδιά, πού θὰ πάνε στὴ Μέση Παιδεία. Ἄλλοι θέλουν τὴ συντήρησιν τοῦ παλίου Βαβαρικῆς συστήματος, καὶ ἄλλοι τὴ ριζικὴ ἀλλαγὴ του. Ἄλλοι θέλουν τὴν καθαρῆβουσα μόνον, ἄλλοι τὴ δημοτικὴ μόνον, ἄλλοι καὶ τὴ δημοτικὴ καὶ τὴν καθαρῆβουσα, καὶ ἄλλοι τὴ μιχτή. Ποῦ εἶναι ἡ Κοινὴ Γνώμη; Καὶ ὅχι μόνον στὰ γενικά, ἀκόμη καὶ σὲ εἰδικὰ ζητήματα εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ πῆ κανεὶς πὼς ὑπάρχει «Κοινὴ Γνώμη.» Εἶναι λοιπὸν φανερό, πὼς ὅσοι βάζουν μπροστὰ τὸ εἶδωλο αὐτὸ γιὰ νὰ δώσουν κύρος στὴ δική τους γνώμη, μεταχειρίζονται ἓνα ψέμα, τίς περισσότερες φορὲς συνειδητὸ.

Ἴσως ὅμως θὰ μποροῦσε νὰ πῆ κανεὶς, πὼς Κοινὴ Γνώμη εἶναι ἡ γνώμη τῶν περισσότερων. Μὰ πρῶτα πρῶτα, ἂν ἀκριβολογήσει κανεὶς, καὶ ἡ γνώμη τῆς πλειονοψηφίας δὲ μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ «κοινὴ.» Καὶ ἔπειτα πῶς ἀπ' αὐτοὺς πού μεταχειρίζονται τὸ εἶδωλο, ἐξακριβώνει πρῶτα τὴν πλειονοψηφίαν; Ἄς ἀφήσουμε τὸ ἄλλο ζήτημα, ἂν δηλ. οἱ πολλοὶ στοχάζονται καὶ σωστὰ ἢ τί θὰ στοχαστοῦν, ἀμα διαφωτιστοῦν ἀπάνω σ' ἓνα ζήτημα καὶ δὲ μιλάνε πρόχειρα καὶ μὲ ὑποβολὴ τῆς συνήθειας ἢ τῆς ἀθθενείας. Καὶ τί ὑπάρχει λοιπὸν, ἂν δὲν ὑπάρχει Κοινὴ Γνώμη; Ὑπάρχει ἡ γνώμη τῶν μερίδων, τῶν κομμάτων, τῶν ὁμάδων, πού στὰ γενικά ζητήματα ἀνάγονται ὅλες «κατ' ἕσχατον λόγον», σὲ γνώμη ἢ σὲ συμφέροντα κοινωνικῶν τάξεων.

Καὶ ἀφοῦ εἶναι ἔτσι τὸ πρᾶμα, οἱ πῶς ἀληθινοὶ εἶναι ἐκεῖνοι, πού τὸ ὁμολογοῦν, οἱ σοσιαλιστῆς. Οἱ ἄλλοι μεταχειρίζονται συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα, καὶ τὸ περισσότερο πῶς συνειδητὰ, ἓνα ψέμα. Ἄς μὴ γελιόμαστε λοιπὸν. Δὲν ὑπάρχει ἓνας «τύπος», μὰ «Κοινὴ Γνώμη.» Ἐἰ καθεὶ ἐφημερίδα εἶναι ὄργανο ὀρισμένων συμφερόντων. Καὶ ὅποιος τὴ διαβάσει πρέπει νὰ τὸ ξέροι καὶ νὰ παίρνει θέσιν, ἀφοῦ κρίνει σὲ ποιά τάξιν ἀνήκει ὁ ἴδιος, καὶ τί σημασία ἔχουν γιὰ τὴν τάξιν του καὶ τὸ κοινωνικὸ ἰδιανικὸ τῆς τὰ ὅσα λέει ἢ καθεὶ ἐφημερίδα.

Μὰ ἐνῶ στὸ ζήτημα τοῦ Τύπου τὸ πρόβλημα φαίνεται ἀπλούστερο, παρουσιάζεται ὅμως δυσκολότερο στὴν Παιδείαν. Βέβαια στὴ σημερινὴ ἐποχὴ, πού ὁ ἀνταγωνισμὸς βρῆκεται σὲ τόσο ὀξύ σημείον, τὸ ὁμολογοῦν πῶς ἀφελὰ καὶ οἱ πῶς ὑποκριτῆς, πὼς θέλουν τὸ σχολεῖο ὄργανο τους. Τὸ βλέπουν νὰ χάνεται καὶ στὴ λύσσα τους καὶ στὸ φόβον τους ἀπάνω, προδίδουν τὸ μεγάλο μυστικόν. Τὸ «σχολεῖο» ὄργανο διαφωτισμοῦ γιὰ νὰ συντηρήσει τὴ σημερινὴ κοινωνικὴ διάρθρωσιν. Ὁ κίντυνος εἶναι στὸ σχολεῖο! φωνάζουν. Ἐκεῖ περισσότερο παρὰ στὸν ἄμεσο

κομμουνιστικὸν ἀγῶνα. Κάθε τι, πού βλέπουμε νὰ γίνεται στὶς μέρες μας, οἱ ὑστερικὲς κραυγὲς καὶ ἡ συκοφαντικὴ μανία τῶν ἀντιδραστικῶν ἐφημερίδων, τὰ χωρὶς ντροπὴ μανιφέστα τῶν Πανεπιστημίων, τῶν φιλοσοφικῶν Σχολῶν, τῶν φιλολογικῶν Παιρνασσῶν, τῶν Ἱερῶν Συνόδων, οἱ δονκιχότικες καυχαιολογίαι τῶν μαλλιαροφράγων Ὑπουργῶν, ὅλα τὰ φροσίσματα αὐτὰ ἐνὸς πανικῶδου συρφετοῦ παράσιτων, ὅλα βροντοφωνοῦν τὴν ὁμολογίαν, πὼς τὸ σχολεῖο εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι, τὸ θέλουν νὰ εἶναι ὄργανο γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς ἀρχουσας τάξης. Καὶ μόνον κάποιον ὁμοφροσκόποι ἢ συνειδητὰ ψέφτες «παιδαγωγοί», ἀρνιούνται ἐκεῖνο, πού κανένας πῶς δὲν κρύβει.

Καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴ τὴν εἶπαν πρῶτοι οἱ σοσιαλιστῆς. Γιατὶ αὐτοὶ βλέπουν ἐκεῖ πού οἱ ἄλλοι ὄνειρέβονται. Κάτω λοιπὸν τὰ ψέματα ὅλα. Εἴμαστε σύμφωνοι. Τὸ Σχολεῖο τὸ θέλετε σεῖς ὄργανο τῆς κυριαρχίας σας. Καὶ μεῖς ἀγωνιζόμεστε νὰ σᾶς τὸ πάρουμε. Γιατὶ ἐμεῖς ἀγωνιζόμεστε γιὰ μιὰ δικαιότερη καὶ ἀνθρωπινότερη κοινωνίαν. Λιγότερο ὑποκριτικὴ. Λιγότερο ἀπάνθρωπη. Καὶ ἡ δύναμις θὰ περάσει ἄργα ἢ γρήγορα στὸ μέρος τῆς δικαιοσύνης.

Μὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀκόμη; Ναι καὶ ἡ Ἐκκλησία. Τὸ λένε οἱ ἴδιοι. Δὲν τὸ λέμε ἐμεῖς πῶς. Ὁ κλήρος ὄργανο διαφωτισμοῦ γιὰ τὴ συντήρησιν τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς διάρθρωσιν. Δὲν τοὺς συνέτισε ἡ ἱστορία. Καὶ φωνάζουν ἔπειτα, πὼς προσβάλλεται ἡ θρησκεία. Μὰ ἂν ἡ θρησκεία θέλει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀδελφούς καὶ τέκνα τοῦ Κυρίου, θέλει ἄραγε, ὅπως ὑποστήριζαν ἄλλοτε οἱ λειτουργοὶ τοῦ Κυρίου, ἄλλοι νὰ γενιούνται δοῦκες καὶ βαρῶνοι καὶ κόμητες μὲ φέουδα καὶ μὲ προνόμια, καὶ ἄλλοι νὰ γενιούνται γυμνοὶ καὶ πεινασμένοι καὶ νὰ περνᾶνε ὅλη τους τὴ ζωὴ σὲ μιὰν ἐπίγειαν κόλασιν; Καὶ ὅμως ἡ Ἐκκλησία στάθηκε ὁ πῶς πιστὸς καὶ ἀροσιωμένος, ὁ πῶς φανατικὸς, ὁ πῶς ἐπίμονος, ὁ πῶς σκληρὸς σύμμαχος τῆς φεουδαρχίας ἐπὶ δέκα αἰῶνες. Καὶ τώρα πάλι ρίχνεται στὸν κοινωνικὸν ἀγῶνα μὲ ὅλα τὰ ὅπλα τοῦ συσκοτισμοῦ καὶ τοῦ φανατισμοῦ. Γιατὶ; Τί δουλειὰ ἔχει ἡ θρησκεία μέσα στοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνες; Οἱ μεγαλύτεροι ἐχθροὶ τῆς εἶναι ἐκεῖνοι πού τὴ σπρώχνουν σαυτὸ. Οἱ μεγαλύτεροι φίλοι τῆς ἐκεῖνοι, πού τὴν ἀποτρέπουν. Καὶ ἐνῶ οἱ πραγματικοὶ λειτουργοὶ τοῦ Κυρίου ἔπρεπε νὰ θεωροῦν γιὰ τὴ μεγαλύτερη συμφορὰ καὶ κατάρα τὴν ἀνάμειξιν τῆς θρησκείας στὴν κοινωνικὴ πάλη, αὐτοὶ λυσσομανοῦν ἐναντία σ' ἐκεῖνους, πού θέλοντας ἴσα ἴσα νὰ κρατήσουν ἔξω ἀπὸ τὸ σκληρὸν αὐτὸν ἀγῶνα τὴ θρησκείαν, ζητοῦν τὸ χωρισμὸν ἐκκλησίας καὶ κράτους, τὸ χωρισμὸν τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη παιδείαν.

Πῶς λοιπὸν δὲν εἶναι φανερό, πὼς οἱ ἴδιοι αὐτοὶ οἱ λειτουργοὶ τοῦ Κυρίου κατεβάζουν τὴ θρησκείαν καὶ τὴν κάνουν νὰ ὑπηρετῆ τὰ ὀλιγαρχικὰ συμφέροντα καὶ τὴν κυριαρχίαν ὀρισμένης κοινωνικῆς τάξης; Καὶ μὲ τὸ φέροισμα τους αὐτὸ δὲ δικαιώνουν ἐκεῖνους, πού ὑποστηρίζουν, πὼς πάντα ἡ ὀργανωμένη θρησκεία, δηλαδὴ ἡ ἐκκλησία, ἦταν τὸ κυριότερον πνευματικὸν ὄπλον τῆς κοινωνικῆς τυραννίας; Ἄς ἔχουν λοιπὸν τὸ θάρρος τότε νὰ ὁμολογήσουν ἄμεσα τὴν ἀλήθειαν. Ναι! Καὶ τὴ θρησκείαν τὴ θέλουν ὄργανο ταξικῶν συμφερόντων. Αὐτοὶ εἶναι πού καταλύουν τὸν ὑπερκόσμιον καὶ καθολικὸν χαραχτήρα τῆς.

Ὅσο σκληρὸς καὶ ἂν φαίνονται αὐτῆς οἱ ἀλήθειαι, ὅσο κιὰν μᾶς ξαφνίζουσιν πρέπει νὰ συνειδητοῦμε νὰ τίς βλέπομε κατὰματα. Εἶναι μαλακὸν τὸ προσκέφαλον τῆς πλάνης. Μὰ ὅποιος πᾶρακοιμάται ἀπάνω σαυτὸ φτάνει στὸ θάνατον.

ΑΓΓΕΛΑΣ Θ. ΚΑΣΤΑΝΑΚΗ

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΣΤΟ ΡΩΜΑΝΤΙΣΜΟ
Ο ΖΑΝ-ΖΑΚ ΡΟΥΣΩ

Ἄμα μιὰ ἐποχὴ γεννιέται ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τὴν προηγούμενη, δὲν ἔχει ἄλλο δεσμὸ μαζὶ της παρὰ ἓνα χάσμα, ποὺ τὸ γεμίζουν ὑπαρξες ἄγνωστες καὶ προσφορὲς ἀνώνυμες, αὐτὲς ποὺ βουβὰ κι ἀσυνείδητα πολλές φορὲς πραγματοποιοῦν τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη στὴν ἄλλη. Καλὸτυχὸς ὁ δυνατὸς ποὺ θὰ βρεθεῖ τότε καὶ θὰ μπορέσει νὰ κλείσει μέσα του ὅλο τὸ ρυθμὸ τῆς μεταβατικῆς στιγμῆς. Αὐτὸς θὰ χρησιμεύει σὰν φορέας καὶ ἀπόστολος τοῦ Καινούργιου μπροστὰ στοὺς ἀνθρώπους. Θὰ μείνει ὁ προνομιούχος, ποὺ κατόρθωσε τὸ μεγάλο ἀνθρώπινο θαῦμα: νὰ στατικοποιήσῃ τὴν ἐξέλιξη γύρω στὸ ἄτομο καὶ τὸ ἔργο του.

Ἐνας τέτοιος ἀνθρώπος, ποὺ ἀνακάλυψε τὴ συνείδηση μιᾶς νέας ἐποχῆς καὶ ἀνθεξε νὰ σηκώσει ὅλο της τὸ βάρος, εἶναι ὁ Ζὰν Ζὰκ Ρουσσώ. Ὅταν ἡ ἱστορία τῆς γαλλικῆς σκέψης θελήσῃ ἀπὸ τὸν ξερὸ διανοητικισμὸ τοῦ 18ου αἰῶνα μὲ τὶς γενικὲς του ἔννοιες καὶ τοὺς ἀναλυτικὸς του συλλογισμοὺς νὰ περάσῃ στὸ ρωμαντισμὸ, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ ὑποκειμενικὸ, τὸ αὐθόρμητο καὶ τὸ ἐνστικτο, τὸ ὄνομα τοῦ Ρουσσώ εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ συμβολίσῃ τὸν ἀκαταστάλαχτο θησαυρὸ τῆς μεταβατικῆς περιόδου. Χωρὶς νὰ θέλουμε νὰ ποῦμε, πὼς ἀπόλυτα ὁ Ρουσσώ εἶναι ὁ πρῶτος πρόδρομος τοῦ ρωμαντισμοῦ—εἶχε κίβλους ἀπὸ τὰ 1748, δηλαδὴ 12 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ «Nouvelle Héloïse» φανεῖ στὴν Ἀγγλία Clarisse τοῦ Richardson καὶ στὰ 1749 ὁ Τζοη Jones τοῦ Fielding—μποροῦμε νὰ πιστέψουμε πὼς στὴ Γαλλία τουλάχιστο ὁ Ρουσσώ πρῶτος συγκέντρωσε ὅλη τὴν ἐπαναστατημένη δρμὴ τοῦ 19ου αἰῶνα. Αὐτὸς ὕψανε ἔτσι τὴ ζωντανὴ συνέχεια ἀνάμεσα σὲ δυὸ διαμετρικὰ ἀντίθετες ἐποχές. Καὶ παρακολουθώντας τον, θὰ γνωρίσουμε, στὴν πρωτόγονη φλογερὴ τους ὄψη, τὶς ἀκαταστάλαχτες ἀκόμη ἀνησυχίες ἐγὼς καινούργιου ψυχικοῦ προσανατολισμοῦ καὶ θὰ νιώσουμε χερσποιαστὰ ὅλο τὸν ἀσύλληπτο δυναμισμὸ μιᾶς γένεσης.

Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ρουσσώ θὰ στέκονται πάντα σὰ μιὰ μαρτυρία τοῦ ἀδιάλλαχτου ἀγῶνα ἀνάμεσα στὸ ἀπόλυτο Ἄτομο καὶ στὸ Σύνολο. Μέσα σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀποροφημένη ἀπὸ σχέδια κοινωνικῆς μεταρρύθμισης, περιγυρῶν, βέβαια, κι αὐτὸς τὴ σκέψη του γύρω στὴν κοινωνία, μὰ οὔτε μιὰ στιγμή δὲν καταποντίζεται οὔτε μιὰ στιγμή δὲ σβύνεται τὸ ἄτομο του μπροστὰ της. Ἴσως σ' ἄλλους καιροὺς νὰ ξόδεβε τὸν οἶστρο του γιὰ νὰ τραγουδήσῃ τὰ δικά του τὰ βίαια. Τώρα τὸν ἀπασχολεῖ καὶ ἡ κοινωνικὴ πραγματικότης. Ὅμως στὸ βάθος, τὴ μεταχειρίζεται εἴτε γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὶς ἰδιαίτερες περιστάσεις τῆς ζωῆς του, εἴτε γιὰ νὰ δραματιστεῖ τούτη τὴ ζωὴ καλύτερη μέσα σ' ἓν ἄλλο πλαίσιο. Ὁ Ρουσσώ συνδέεται μὲ τὴ σύγχρονη του φιλοσοφία. Καὶ ὅ,τι ἔχει διαφορετικὸ χρωστίεται μονάχα στὸν ἰδιαίτερο τρόπο, ποὺ ἡ προσωπικότης του ἐκμεταλλήθηκε τὰ διδάγματα τοῦ καιροῦ του.

Ὁ 18ος αἰῶνας, θεοποιώντας τὸ ἀνθρώπινο λογικὸ, χτύπησε μὲ τὴν κριτικὴ του κάθε κοινωνικὸ θεσμὸ τῶν περασμένων καὶ φιλοδόξησε πρὸ ὕστερα νὰ πλάσῃ ἀσάλευτα προγράμματα γιὰ τὸ μέλλον. Φάνηκαν τότε ὁ Ἑλβέτιος καὶ ὁ ντ' Ὀλιπάκ. Τὰ κοινωνικὰ τους συστήματα ἐπιβλητικὰ σὰν τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα. Μιὰ μαθηματικὴ καταμέτρηση τῆς ἀνθρώπινης φύσης, καὶ ἐπάνω της στηριγμένο ἓνα σχέδιο ἀλάνθιαστης λειτουργίας τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν· τίποτε ποὺ νὰ μὴν εἶχε προβλεφεῖ στὴ νέα κοινωνία, ἀφοῦ τὸ ὕλικό της, ὁ ἀνθρώπος, θάχε ἀναλυθεῖ καὶ ζυγιστεῖ σὰ χημικὴ ἔνωση. Νὰ ποιοὶ ἦταν τὸ ἰδανικὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ 18ου αἰῶνα. Καὶ γι' αὐτὸ μᾶς ἔδωσε συστήματα κοινωνικὰ κατάλληλα γιὰ τὸν κάθε τόπο καὶ χρόνο, ἀπροσάρμοστα λοιπὸν στὴν κάθε συγκεκριμένη ἀνθρώπινη πραγματικότητα. Ἀποροφημένοι οἱ φιλόσοφοι ἀπὸ τὶς γενικὲς γραμμὲς τῆς ἀνθρώπινης ψυχασύστασης, ἀγνόησαν τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἔχοντας πλάσει μὲ τὸ μυαλό τους τὴν ἰσοπεδωτικὴ ὁμογένεια τῶν ἀτόμων, κατάληξαν νὰ δημιουργήσουν προγράμματα κατάλληλα γιὰ τὴ γενικὴ ἔννοια «ἀνθρώπος», ὅμως ἀνύπαρχτα γιὰ τὴ ζωντανὴ καὶ ποικιλότροπη πραγματικότητα.

Ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φύση ξεκίνησε καὶ ὁ Ρουσσώ κι αὐτὴν ἔβαλε σκοπὸ τοῦ, σύμφωνος στὰ σημεῖα αὐτὰ μὲ τοὺς ἐγκυκλοπαιδικούς. Ὅμως ἀδύνατο νὰ ὑποπαχεῖ στὸ διανοητικισμὸ τους, καὶ μᾶς τὴν παρουσιάζει πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τοῦ Condillac. Ὅταν οἱ σύγχρονοι του διακήρυχναν πὼς ἡ κοινωνία ἔβλαψε τὸν ἀνθρώπο, ἐννοοῦσαν τοὺς ὀρισμένους κοινωνικοὺς θεσμοὺς τῆς ἐποχῆς τους, ποὺ, ἐπειδὴ δὲν ἦσαν λογικοί, δὲ βασιζόνταν ἐπάνω στοὺς νόμους τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασης. Ὁ Ρουσσώ ὅμως καταδικάζει ὅχι τούτη ἡ ἐκείνη τὴν κοινωνικὴ κατάσταση, παρὰ τὴν κοινωνία ἀπόλυτα. Ὁλέθρια γι' αὐτὸν εἶναι ἡ στιγμή ποὺ γέννησε τὸ πρῶτο φαινόμενο τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς. Ἐφερε ἀνεπανόρθωτο χτύπημα στὴ μακαριότητα, ποὺ μονάχα ἀπομονωμένος ἢ αὐταρκὸς ὁ ἀνθρώπος μποροῦσε νὰ χαρεῖ. Κι ἐνῶ οἱ ἐγκυκλοπαιδικοὶ ἐλπίσανε νὰ φέρουν τὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν μέσα στὴ μοίρα μας μὲ μιὰ σοφὴ νομοθετικὴ μεταρρύθμιση, ὁ Ρουσσώ, παίρνοντας τὸ ἀπόφαση πὼς ὁ κόσμος δὲν πισωδρομίζει σὲ περασμένες εὐτυχίες, ἔσκυψε τὸ κεφάλι μπροστὰ στὸ ἀναγκαῖο κακό, τὴν κοινωνία, πίστεψε πὼς θὰ μποροῦσε κάποιος νὰ καλυτερέψῃ, κι ἔκλαψε τὴν ὑποταγὴ καὶ τὸ ξεμυδενισμὸ τοῦ ἀπόλυτου ἀνθρώπου μπροστὰ στὸ ὑποχρεωτικὸ πιά συναγέλασμα. Ἐτσι, ὅσο κιὰν ξεκίνησε ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόβλημα μὲ τοὺς σύγχρονους του, ὁ Ρουσσώ ἔφτασε σὲ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα, ἐπειδὴ καὶ διαφορετικὰ, πρὸ ἀνθρώπινα, τὸ ἀντίκρισε. Ἰσκέινους τοὺς δέσμεψαν οἱ νόμοι τοῦ ἀλύγιστου λογικοῦ (raison) ποὺ εἶχον κληρονομήσει ἀπὸ τὸν αἰῶνα τοῦ Ντεκάρτ. Τοὺς συνεπῆρε ἡ ἀρηρημένη καὶ ψυχραμὴ ἀνάλυση, ἡ δίψα τοῦ αἰῶνα ἀμετάβλητου.

Μιὰ ζωὴ πολυτάραχη, τόσο ἀπὸ ἐξωτερικὲς συνθήκες ὅσο κι ἀπὸ ὑπερένταση αἰσταντικότητος, ἐλπιδοφόρα καρδιοχτύπια προσμονῆς, φαρμάκια τῆς ταπείνωσης, καταφύγιο πρὸς τ' ἀσύλητα βάρη τοῦ «εἶναι», ἐκστατικὸ ἐνατένισμα τοῦ ἐγὼ σὲ κάποιες γλυκόφωτες ὄρες καταπράσινης μοναξιάς, κι ὕστερα τὸ λιώσιμο τῆς ψυχῆς μέσα σι' ἄπειρο, τὸ ζαλισμένο σμίξιμο μὲ τὸ τρεμούλιασμα τοῦ φύλλου, μὲ τὸν παλμὸ τοῦ Κόσμου, νά, οἱ πηγὲς ποὺ ἐπασαρκάνουν τὴν ἔννοια «ἀνθρώπος» στὸ Ρουσσώ. Τὸν ἀνθρώπο αὐτὸς θὰ τὸν γνωρίσει παραβαθαίνοντας τὴν κάθε κατάπτωση τοῦ ἐνστικτοῦ του, τὴν κάθε ἐξαύλωση τῆς ἀρετῆς του. Τὸν ἀνθρώπο ὁ Ρουσσώ θὰ τὸν ζήσει. Γι' αὐτὸ μέσα σ' ὅλο του τὸ ἔργο θὰ μᾶς δώσει τὸν τύπο

ἐνδὸς μονάχα ἀνθρώπου, τοῦ ἑαυτοῦ του. Θὰ πλησιάζει ἔτσι πολὺ πρὸς κοντὰ τὴν οὐσία τῆς ἀνθρώπινης φύσης, καὶ θὰ μᾶς μάθει πὼς, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ὁ «ἄνθρωπος» δὲν εἶναι γενικὴ ἔννοια ἀναλύσιμη σ' ἓνα ἀπλὸ στοιχεῖο, τὴν αἴσθησιν τοῦ Condillac, πὼς δὲ μπορεῖ ὁ μηχανικὸς συνειρμὸς νὰ μᾶς ἐξηγήσει ὅλη τὴν ἐκπληκτικὴν ποικιλίαν τῆς ψυχολογίας μας. Ὁ Ζῆν Ζὰκ δὲ θὰ φέγγει ποτὲ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ποὺ γνώρισεν μέσα του. Θὰ μιμηθεῖ πολλὰς φορὰς τοὺς σύγχρονους του, πλάθοντας καὶ αὐτὸς ἀφηρημένους ἔννοιους, σὰν τοῦ «φυσικοῦ ἀνθρώπου» λ. γ. γιὰ νὰ βγάλει ἀναλυτικὰ ἀπὸ μέσα τους συμπεράσματα καὶ συστήματα. Μὰ στὸ βῆθος, ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος θάναται πάντα ὁ ἴδιος μὲ τις ἀσυνέπειες καὶ τις ἀντιθέσεις, ποὺ ἓνα «ἐγὼ» τόσο πλούσιο καὶ ἀπειδιάροχτο σὰν τὸ δικό του μποροῦσε νὰ κλείνει μέσα του.

Ὁ Ρουσσὸ θὰ μᾶς μάθει, πὼς ἀνθρώπινη φύσις θὰ πεῖ ἄτομα, πὼς τὸ κάθε ἄτομο εἶναι ὄχι μονάχα διαφορετικὸ ἀπὸ τὰλλα, μὰ πολλὰς φορὰς ἀντίθετο καὶ πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Θὰ μᾶς τὸν δείξει τὸν ἄνθρωπο γεμάτο στοιχεῖα, ποὺ δὲ μποροῦν ν' ἀναλυθοῦν τὸ ἓνα μέσα στὸ ἄλλο γιὰ νὰ φτιάσουν τὴ γαλήνη τῆς ἀπλότητος, στοιχεῖα ἑτερόγωνα καὶ ἀδιάλλαχτα, ποὺ μὲ τὴν πάλιν τους γεννοῦν τὸν πόνο ἢ τὴν νίκην, τὰ δύο πρὸς γόνιμα προνόμια τῆς ἀνθρώπινης μοίρας. Πολλὴ πρὶν βγάλει ὁ Φάουστ τὴν κραυγὴν τοῦ ψυχικοῦ διχασμοῦ μὲ «zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust», εἶχε γράψει ὁ Ρουσσὸ στὶς Confessions «Deux choses presque inaliabes s' unissent en moi, sans que j' en puisse concevoir la manière.»

Ὁ Ρουσσὸ μὲ τὴ ζωὴν του μᾶς ἔμαθε καὶ κάτι ἄλλο, μιὰν ἀλήθειαν πολὺ πικρὴν: πὼς τὸ ἄτομο, ἅμα θελήσει νὰ ζήσει πλέον τὸ κάθε ἐπιβίωτο του ὁρμήνεμα, ἀντιστρατεύεται στὴν ὁμοιομορφίαν ποὺ ἐπιβάλλει ἡ συντήρησις τῆς κοινωνίας, καὶ τὴν ἀτίθασιν πρωτοβουλίαν του καὶ τὸ ἀναιρομοίωμιν του τὰ πληρώνει μὲ τὴν ἡττάν. Τὰ πληρώνει, ὅπως ὁ νεκρὸς τῆς Ἐρμενοβίλλ, μὲ τὴν ἀδικίαν παρεξήγησιν, μὲ τὴν ἀπομόνωσιν, μὲ τὸ σάλευμα τοῦ λογικοῦ στὸ τέλος, γιὰ τὸ «λογικόν» μας θρέφεται μονάχα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν μας ὑπόστασιν, καὶ γεννιέται ἴσως κίβλας μονάχα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν.

* *

Κατὰ πόσον ὁ Ρουσσὸ στάθηκε ἰδρυτὴς τοῦ ἀσθηματικοῦ ἀτομικισμοῦ, μᾶς θεωρίας, ποὺ ἔβρισε γιὰ κριτήριον καὶ γιὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς πραγματικότητος τὸ ἀσθηματικὸν τοῦ ἀτόμου, μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ διαπιστώσῃ, ρίχνοντας μιὰ ματιὰ πρὸς τὰ ἔργα του. Αὐτοῦ μέσα θὰ ἴδῃ ἀκόμη, πὼς ἡ ἐγωλατρεία τοῦ Ρουσσὸ εἶναι ἡ μόνον ἀρχὴ ποὺ πιστὰ ἀκολούθησεν ὡς τὸ τέλος, γιὰ τὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τὴν ἴδιαν του τὴν ζωὴν καὶ ὄχι ἀπὸ μιὰ φιλοσοφικὴν καὶ προσχηματισμένη σκέψιν. Τὸ μίσος του γιὰ τὴν κοινωνίαν, ἡ μισανθρωπίαν, ἐκφράζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸς δύο του λόγους. Δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀμερόληπτης κριτικῆς, παρὰ τοῦ τὴν ὑπαγορεύει ἡ εὐλιχρύνεια τοῦ δυσσαρεστημένου τοῦ «ἐγὼ». Οἱ βιογράφοι του καὶ οἱ ἐξομολογησες τοῦ ἴδιου μᾶς ξεσκεπάζουν τί χτύπημα δέχθηκε ὁ προστατεβόμενος τῆς Mine de Warens, ὅταν, ἀφήνοντας τὸ σπίτι της ὅπου ἐπὶ χρόνια εἶχε σταθεῖ τὸ κέντρο κάθε θεμιτῆς καὶ ἀθέμιτης φροντίδας, βρέθηκε στὸ Παρίσι ντροπαλὸς βιοπαλαιστῆς καὶ ἄσημος. Παραπεταμένος μέσα στὴν τότε ξεστρίπωτη γλιδὴ τῆς σκέψης καὶ τῆς ζωῆς ὁ Ρουσσὸ ἐδικιέται τὸν ἐπισκισμὸν του μὲ τὴν ἀηδία του

γιὰ τὸν τριγύρω του κόσμον. Ὅμως ἄς μὴν ξεχνᾶμε, πὼς ὁ κόσμος αὐτὸς ἦταν τὰ παριζιάνικα σαλόνια μὲ τὴν κυνικὴ εἰρωνίαν τους καὶ τὶς ἐγκεφαλικὰς καὶ ἀσελγες κυρίες τους, ποὺ μπροστὰ τους αὐτὸς ὁ ἀλήτης τῆς Γενέβης, αὐτὸς ὁ ἀκατάλληλος γιὰ τὸν ἔρωτα ἄντρας, τὰ χάνει ἀπὸ ἀδεξιότητά του καὶ ντροπῆς. Ἀμα συλλογιστοῦμε πόσον, στάθηκε ἄνθρωπος πάντα ὁ Ρουσσὸ στὴν κάθε του κρίσιν, δὲ θὰ παραξενεφτοῦμε γιὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τοὺς λόγους, ποὺ τὸν ἔσπρωξαν στὴν παράδοξον θεωρίαν, ἦταν ὅλες οἱ δυσκολίες καὶ μικροαπογοήτευσες τῆς δικῆς του κοινωνικῆς ζωῆς. Τὰ πορίσματα τῆς πείρας του τὰ γενίκευσε ἀπόλυτα.

Τὸ μίσος του γιὰ τὸν πολιτισμένον κόσμον τοῦ τὸ δυνάμωσεν περισσότερον ἡ πεποίθησις, πὼς ὁ ἴδιος, μακριὰ ἀπὸ τὴν κάθε ἐπίδρασιν τοῦ πολιτισμοῦ, φύλαξε ἀμόλεπτον μέσα του τὴν ἀγνότητα τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου. Γι' αὐτὸ θὰ μᾶς μιλήσῃ γιὰ τὰ ἱερότερα πράγματα μ' ἓναν ἐγώχαρον λυγισμόν. Ἀποκαρδιωμένος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα θὰ γυρᾷ νὰ ζήσει μὲ τῆς φαντασίας του τὸν πυρετὸν ὅ,τι δὲ μπόρεσε νὰ χαρῆ μέσα στὴ μίξερια τοῦ κόσμου. Ἔτσι, ὅταν μιὰν ἀνοιξὴ τὸ φῶς ξανάρχισεν νὰ δοιμάζει τὴν προσμονὴν καὶ μέσα στὶς γερασμένες ἀκόμη φλέβες, ἐνιωσεν καὶ αὐτὸς τὴν ἀνάγκην μᾶς χίμαιρας, γεμάτης ὅσες εὐτυχίες τοῦ εἶχε ἀρνηθεῖ ἡ ζωὴ. «Βλέποντας, λέει ὁ ἴδιος, πὼς τριγύρω μου τίποτε δὲν ἦταν ἀντάξιο μὲ τὸ παραλήρημα μου, τὸ ἔθρεψα ἐγὼ μόνος μου μέσα σ' ἓνα ἰδανικὸν κόσμον, ποὺ ἡ ὄνειροπλάστρα φαντασία μου τὸν γέμισεν μὲ ἀνθρώπους, ὅπως τοὺς ποθοῦσε ἡ καρδιά μου.»

Καὶ ἔχευσε τότε ὅλες τὶς λαχτάρας, ποὺ ὡς τὰ 45 του χρόνια εἶχαν σωριαστῆν στὴν ψυχὴν του, στὶς σελίδες τῆς «Nouvelle Heloise» καὶ χάρηκε ἐπὶ τέλος τὸν ἔρωτα ἐκεῖ μέσα, ἓναν ἔρωτα πασίχαρον καὶ ἄνομον σὰν ἐνστιχτό. Νά, ποῖο εἶναι, μέσα στὰ ἔργα του, τὸ βιβλίον ποὺ ὁ Ζῆν Ζὰκ τόγραψε προπάντων γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἐνας ὄραματισμὸς, ὅπως μονάχα αὐτὸς ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος, ὁ καταλυτὴς τῆς κάθε πρόληψης καὶ τοῦ κάθε θεσμοῦ, μποροῦσε νὰ τὸν χαρῆ. Καὶ ὕστερα, ἅμα τὸ πάθος του πέρασεν τὴν κάθε στιγμὴν, τὸν κάθε χρωματισμὸν τῆς ἐρωτικῆς ὑπερέντασης, τότε ἔξυπνησεν—στὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἔργου—ὁ Ρουσσὸ, ὁ ἄνθρωπος μὲ τις ἰδέες του γιὰ τὴν ἠθικὴν ἐξύψωσιν, ποὺ πάντα τις ἀντλοῦσε ἀπὸ τὴν αἰσθηματικὴν του φυσιογνωσίαν. Ἀφοῦ ἔζησεν τὸ ρόλον τοῦ δασκάλου—ἐραστή, ἀφοῦ μὲ τὴν μαθήτριαν του πίστεψαν τὸ ἐνστιχτό γιὰ ἀρετὴν, γυρᾷ τώρα ἄλλες συγκλίσεις, πρὸς ἐξαυλωμένες. Φαντάζεται τὴν γαλήνην τῆς οἰκογενειακῆς γωνίας μὲ ὅλον τὸ ζῆλον τοῦ ἀπόκληρου. Τὸ περίεργον ὅμως, τὴν οἰκογένειαν δὲν τὴν φτιάχνει ὁ ἴδιος μὲ τὴν Ἰουλίαν, τὴν μαθήτριαν του. Ἴσως, ὅπως εἶπε κάποιος κριτικὸς, γιὰ τὸ θάδιεν ἓνα κοινὸν τέλος στὸ βιβλίον του. Ἴσως ὅμως περισσότερον ἐπειδὴ ἡ πλούσια ψυχὴν του εἶχε ἀνάγκην νὰ ζήσει τὴν ὑγείαν ποὺ μᾶς χαρίζει ἡ εὐτυχία, ἡ φτιαγμένη μὲ τὴν θυσίαν καὶ τὸ σβύσιμον μας. Ἡ Ἰουλίαν λοιπὸν παντρεύεται μ' ἓνα γερόντο ἄνθρωπον καὶ μεγαλώνει παιδιὰ μέσα σὲ μιὰ φυσικὴν οἰκογενειακὴν ἀτμόσφαιραν. Μὰ ὁ Ρουσσὸ δὲν ἀποφασίζει νὰ ἐξαφανιστεῖ ὁ ἴδιος μέσα ἀπὸ τὸ ὑπόδειγμα τῆς τέλειαν οἰκογενείαν ποὺ μᾶς προσφέρει. Καὶ ἔχουμε ἔτσι ἓνα σύνολον περίεργον συνδυασμόν, ὅπου ὁ πρῶτος μνητὴς τῆς γυναίκας γίνεται ὁ ἀδελφικὸς φίλος τοῦ νέου ἀντρόγυνου καὶ ὅπου μιλοῦνε ὅλοι τους γιὰ τὰ περασμένα μὲ μιὰ ψυχραιμίαν καὶ ἐξιδανίκεψιν πολὺν περίεργον. Ὁ Ρουσσὸ χαίρεται τώρα τὴν γραφικότητα τῆς οἰκογενειακῆς ἀρετῆς, ἀφοῦ χόρτισεν τὸν ἔρωτα. Ἔτσι γιὰ νὰ νιώσῃ δύο μεγάλες συγκλίσεις, στὸ ἴδιον ἔργον συμβιβάζει δύο κατάστασεις ἀσυμβίβαστες.

Ἐξομολόγησις ἢ «Nouvelle Héloïse» μᾶς ξεσκεπάζει μιὰν ἐσιώπησι ἀνάγκη τοῦ συγγραφέα : νὰ ζήσει, νὰ κλάψει, νὰ ἀναλύσει τὸν ἑαυτό του. Τὸ «ἐγὼ» του ἀφετηρία, τὸ «ἐγὼ» του τέλος. Γι' αὐτὸ δημιουργεῖ μιὰ ἀτμόσφαιρα ὄχι τόσο γιὰ νὰ τὴν ἐμφυχώσει μὲ προσχηματισμένες θεωρίες του γιὰ τὴν ἰδανικὴ οἰκογένεια, παρὰ γιὰ νὰ βάλει μέσα της τὸν ἑαυτό του κέντρο καὶ νὰ τῆς ζητήσει τὴν κάθε χτυπητὴ συγκίνηση, ποὺ χρειάζεται ἢ εὐαισθησία του. Γι' αὐτὸ καὶ ἐγκαινιάζει τὴ φύση σὰ φόντο, ὅπου θὰ ξετυλιχτοῦν οἱ πιὸ υπερέντονες στιγμὲς τοῦ ἔργου. Τὴ φύση τὴν ἔχει ἀνάγκη ὁ Ρουσσώ. Μέσα της μονάχα θὰ μπορέσει ἀνεμπόδιστα κι ὑποβλητικὰ νὰ ζαλιστεῖ ἀπὸ τὸ ἐναιτένισμα τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ νὰκούσει τῆς ψυχῆς του τὸ μονόλογο.

Τὰ ἐκπαιδευτικὰ συστήματα καὶ τὰ παιδαγωγικὰ ἔργα ἦσαν πολὺ ἐπίκαιρα μὲ τοὺς ἀναμορφωτικοὺς πόθους τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἄς κοιτάξουμε ἂν τουλάχιστο μέσα στὸν «Αἰμίλιο» τοῦ ὁ Ρουσσώ παραμέρισε τὸν ἑαυτό του μπροστὰ στὸ ὑπόδειγμα τῆς ἀγωγῆς ποὺ φιλοδόκησε νὰ προσφέρει. Ἔβλεπαν πὼς ἢ πρώτη ἰκανοποίηση, ποὺ ἐπιδίωξε ὁ Ζὺν Ζὰκ γράφοντας αὐτὸ τὸ βιβλίον, ἦταν νὰ ξαναζήσει τὰ παιδιᾶτικα καὶ τὰ ἐφηβικὰ του χρόνια, τὴν ἐποχὴ ὅπου μακριὰ ἀπὸ οἰκογένεια καὶ σχολεῖα δέχτηκε μὲ τρόπο, πολὺ ὀμὸ συχνά, τὰ διδάγματα ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὰ πράγματα. Τὴν ἀγωγή του αὐτῆ, τὴ φυσικὴ, θέλησε νὰ τὴν ξαναφτιάσει πάλι, προσφυλάγοντας τὴν ὅμως τὴ φορὰ τούτη ἀπὸ τὴν ἀκιβέρνητη μοῖρα τοῦ τυχοδιώχτη. Πολλὲς σελίδες τοῦ «Αἰμιλίου» μᾶς κάνουν νὰ τὸ πιστέψουμε. Φτάνει νὰ διαβάσουμε τὴν Profession de foi du vicairé savoyard, γιὰ νὰ νιώσουμε πὼς ὁ ἄνθρωπος ποὺ μὲ τέτοιο λυρισμὸ μᾶς περιγράφει τὴν ἀνακάλυψη τῆς ψυχῆς του, τῆς συνείδησης καὶ τοῦ Θεοῦ του, εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴν ξαναζεῖ στιγμὲς πυρετικῆς ἀμφιβολίας καὶ ἀναζήτησης, ποὺ τὶς γνώρισε ὁ ἴδιος στὸ ἀνέβασμα του τὸ τόσο ἄδουνηδὸ καὶ δρακόνειο, ὡς ἀπὸ φῶς φτάνει στὴν ἐποχὴ τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ γάμου τοῦ Αἰμιλίου μὲ τὴ Σοφία καὶ ἐπιμένει ἔτσι πολὺ περιγράφοντας ψυχικὲς λεπτομέρειες ποὺ ἀγγίζον συχνά τὴ φυσιογνωσίαν τοῦ ἔρωτα ξαναβρίσκουμε τὸν ἄνθρωπο ποὺ λαχταροῦ νὰ ζήσει ἔστω καὶ στὸ χωρὶ μονάχα ὅ,τι δὲ γνώρισε στὴ ζωὴ : τὸν ἔρωτα τὸ μεγάλο, τὴ μοναδικὴ στιγμὴ τῆς ζωῆς μας ποὺ, λιώνοντας ψυχὴ καὶ σάρκα μαζί, μᾶς γλυτώνει ἀπὸ τὸ μαρτύριο τῆς ἐχθρικῆς διπλῆς μας ὑπόστασης.

Κι ἂν ὅμως ἀκόμα ξεχάσουμε τὴν αἴματη ἐγροιστικὴ ἀπόλαυση, ποὺ καὶ μέσα στὸν Αἰμίλιο ἔχει ἐπιζητήσει ὁ συγγραφέας του, καὶ θεωρήσουμε τὸ βιβλίον τοῦτο μονάχα ὡς ἓνα ἀντικειμενικὸ ἐγχειρίδιο ἀγωγῆς, πάλι θὰ φτιάσουμε στὸ ἴδιο συμπέρασμα, πάλι θὰ ξαναβροῦμε ἓνα Ρουσσώ λατρευτὴ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κάθε ἀξίας ποὺ ἢ πρωτοτυπία τοῦ κάθε ἀτόμου ἐπιβάλλει. Τὶς παιδαγωγικὲς του ἀρχὲς δὲ μᾶς τὶς δίνει παραταγμένες μὲ τὴν ἀναλυτικὴ μορφή, τὴν τόσο χαρακτηριστικὴ τῆς ἐποχῆς του, παρὰ μᾶς περιγράφει τὴ ζωὴ τὴ συγκεκριμένη ἐνὸς μονάχα παιδιοῦ. Κι ὅλο του τὸ παιδαγωγικὸ πρόγραμμα τὸ προσαρμόζει καὶ τὸ κανονίζει σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιαίτερη προσωπικότητα τοῦ Αἰμιλίου καθὼς καὶ μὲ τὰ ἰδιαίτερα περιστατικὰ τῆς ζωῆς του. Ἔτσι διακηρύχνει τὴν πιὸ πολὺτιμη ἀλήθεια ποὺ στάθηκε ἢ ψυχὴ τῆς νέας παιδαγωγικῆς κίνησης. Τὴ διατυπώνει ὁ ἴδιος μέσα στὸ δεύτερο βιβλίον τοῦ Αἰμιλίου μὲ τὴ φράση : «Κάθε πνεῦμα ἔχει τὴν ἰδιαίτερη μορφή του καὶ σύμφωνα μαυτὴν πρέπει νὰ κυβερνιέται».

Ἐπὶ ἀκόμη ἓνα σημεῖο ποὺ μᾶς κεῖται ἀναμφισβήτητο γιὰ τὴν ἀπο-

θέωση τοῦ ἀτόμου μέσα στὸν Αἰμίλιο. Ἐννοοῦμε ὅλη τὴ μέθοδο ποὺ ὁ Ρουσσώ ἐγκαινιάζει μέσα στὴν Profession de foi du vicairé savoyard. Ἄπ' αὐτὴν βγαίνει ἢ ἐγωπαρμένη ἐσωθεώρηση ποὺ θὰ σταθεῖ ἀργότερα ἢ πηγὴ τῆς ρωμαντικῆς ἐμπνευσης. Σκύβοντας μέσα του ὁ ἀπλὸς ἱερέας τῆς Σαβοῦας, ἀνακαλύπτει ὅλον τὸν κόσμον ποὺ θὰ ἀποτελέσει τὸν ἠθικὸ του θησαυρὸ. Μέσα στὸ Σύμβολο τῆς πίστεως τοῦ Ρουσσώ βλέπουμε πόσο ἀψηφάει τὶς ἠθικὲς ἀρχὲς καὶ τὰ δόγματα ποὺ ἐπιβάλλονται στὸν ἄνθρωπο ἀπ' ἔξω μὲ τὸ κύρος τῆς κοινωνικῆς τους προέλευσης. Τὸ ἄτομο ἐπαρκεῖ στὸν ἑαυτό του γιὰ ν' ἀντλήσει ἀπὸ μέσα του ὄχι μονάχα τὴν ἠθικὴ καὶ τὴ θρησκεία του, παρὰ καὶ τὴν εὐλάβεια ποὺ θὰ κάνει πρὸ ἀκαταμάχητο τὸ κύρος τους.

Τὸ ἔργο ὅμως ὅπου πιὸ ἄμεσα ἀπὸ τ' ἄλλα ὁ ἀτομικισμὸς τοῦ Ρουσσώ παίρνει ζωὴ καὶ σάρκα, εἶναι ἢ «ἐξομολόγησις» του. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὸ νὰ γράφει ἀπομνημονεύματα μᾶς δείχνει πόσο αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος καταγινόταν ἐντατικὰ μὲ τὸν ἑαυτό του. Διψοῦσε νὰ ξαναζήσει τὸν ἑαυτό του μπροστὰ στὴν ἀνθρωπότητα δλόκαρη, ἀναλύοντας της καὶ τὶς πιὸ ἀπόκρυφες καὶ ἀνομολόγητες στιγμὲς τῆς ὑπαρξῆς του. Τὶς διαλάλησε μὲ εἰλικρίνεια, ποὺ κανένας ὡς τότε δὲν εἶχε τολμήσει νὰ δείξει. Κι ἀνοιξε ἔτσι ὀριστικὰ τὸ δρόμο γιὰ τὴ θρησκεία τοῦ ὑποκειμενισμοῦ, ποὺ θὰ μᾶς δώσει ἀργότερα τὶς σπαραχτικὲς ἢ καὶ μονάχα κλαψιάρικες ἀντοναλύσεις τῆς ρωμαντικῆς σχολῆς.

Ὅστε μιὰ στιγμὴ ὁ Ζὺν Ζὰκ μέσα στὴν «ἐξομολόγησις» του δὲν ἀφομοιώνεται μὲ τὸν ἄλλο κι οὔτε θὰ μπορέσει νὰ ζήσει ἀπρόσωπα καὶ ψυχραῖα τὴ ζωὴ ἐνὸς τρίτου. Ὅλοι κι ὅλα ποὺ θὰ παρελάσουν μέσα ἀπὸ τὰ 12 βιβλία τοῦ ἔργου τούτου θὰ ἔχουν λόγο καὶ κέντρο τῆς ὑπαρξῆς τους τὴν εὐαισθησία τοῦ Ρουσσώ. Ὅλα θὰ κατασταλάξουν σὲ ἓναν ὑποκειμενισμὸ ἀμίμητον ἔρωτος καὶ ἐντασης. Ἔτσι θὰ ξετυλίξει μπρὸς στὰ μάτια μας τοὺς διάφορους κυματισμοὺς, ποὺ πραγματοποιήσε τὸ «ἐγὼ» του, ἀνάμεσα στὴν πιὸ χριστιανικὴ καὶ ντροπαλὴ ταπεινοφροσύνη καὶ στὴν πιὸ ἀγέρωχη αὐτάρκεια. Θὰ μᾶς ἱστορήσει στιγμὲς ἀνισόροπες καὶ συγκίνησες πλούσιες σὰν τὴν παραφροσύνη. Θὰ σταματήσει σ' ἓνα σωρὸ λεπτομέρειες, ἀσήμιαντες γιὰ μᾶς, μὰ γλυκοθύμητες γιὰ κείνον. Θάχει μάλιστα καὶ τὴν εἰλικρίκεια νὰ πεῖ : «Τὸ ξέρω πὼς ὁ ἀναγνώστης δὲν ἔχει καὶ πολλὴ ὄρεξη νὰ τὰ μάθει ὅλ' αὐτὰ· ἐγὼ ὅμως νιώθω τὴν ἀνάγκη νὰ τοῦ τὰ πῶ » (Βιβλ. Α'). Ποῦ θὰ βρεῖ κανεὶς τόσο ἀπλὰ εἰπωμένο τὸ σύμβολο τῆς ἐγωλατρείας :

Πὼς ὁ Ρουσσώ ἐγκαινιάζει μιὰ νέα ἐποχὴ θὰ τὸ νιώσουμε σὰν ἀναλογιστοῦμε τὴ διαφορὰ του μὲ τὸν Ἑλβέτιο λ. χ. πιστὸ ἀντιπρόσωπο τοῦ 18ου αἰῶνα. Ὁ Ἑλβέτιος πίστεψε, πὼς οἱ ἄνθρωποι γεννιούνται ψυχικὰ ἴσοι καὶ πὼς οἱ πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς τους διαφορὲς χρωστιοῦνται μονάχα σὲς διαφορετικὲς συνθήκες ὅπου ζεῖ ὁ καθένας μας. Ὁ Ρουσσώ ὅμως ἔγραψε στὸ πρῶτο βιβλίον μέσα στὴν ἐξομολόγησις του : «Μονάχα μεγαλώνοντας μπήκα στὴ συνειδησμένη τάξη τῶν ἀνθρώπων. Ἡ γέννησις μου μὲ εἶχε τοποθετήσει ἔξω ἀπ' αὐτούς».

Ὁ λυρισμὸς του ὑψώνεται ἀποκλειστικὸς κι ἀπόκοσμος σὰν δραματισμὸς μέσα στὸ τελευταῖο τοῦ ἔργου : «Ὀνειροπολήματα ἐνὸς μοναξιώτη περιπατητῆ». Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι ἢ ἀπολύτρωση τοῦ ἀπὸ τὴν καταδίωξη τοῦ ἄλλου. Ὁ Ρουσσώ ἔχει γλυτώσει πιά ἀπὸ τὴν τυραννία τῆς σκέψης, αὐτῆς δηλαδὴ τῆς ἀνθρώπινης ἰκανότητος ποὺ ὁ προσορισμὸς της εἶναι νὰ μᾶς κάνει συνειδητὴ τὴν ὑπόστασις μας μὲ μιὰ ἀδιάκοπη σύγκριση μὲ τὸν ἄλλο. Τὸν βλέπουμε παραδομένο σ' ἓναν

παροξυσμό γαλήνης και παθητικότητας. «Γριγύριζα νοθρά, μάς λέει, σπάρουνά και τὰ δάση και δέν τολμούσα νὰ σκεφτώ ἀπὸ φόβο, μήπως ξυπνήσω τοὺς καιμούς μου... Τὸ κύλισμα τοῦ νεροῦ, ὁ ἀδιείκοπος φλοῖσθος του, πότε πότε πὸ δυνατὸς, χαϊδέβοντας ἀκατάπαντα τὴν ἀκοή και τὰ μάτια μου, ἀντικατάστανε τὸ κάθε ἐνδόμυχο σκίσημα ποὺ ὁ ρεμβασιμὸς εἶχε σφύσει μέσα μου, και με ἄφηγε νὰ νιώσω τὴ χαρὰ τῆς ὑπαρξῆς χωρὶς νὰ κίνω τὸν κόπο νὰ σκεφτώ». «'Ας ἀφεθῶ ὀλοκληρος στὴ γλύκα μιᾶς συνομιλίας μετὰ τὴν ψυχὴ μου, γλύκα μοναδική, ποὺ δὲ θὰ μπορέσουν ποτὲ νὰ μοῦ ἀφαιρέσουν οἱ ἄνθρωποι». Κι ἔτσι, τσακισμένος ἀπὸ τὴ ζωὴ, ἐτοιμάζει τὸ σβύσιμο του μέσα στὴν ἀμόλεπτη φύση, τὸν παλιὸ αὐτὸ σύντροφο και μάρτυρα τῆς κάθε ὀλοκληρωτικῆς δικῆς του στιγμῆς. Ἡ τρέλα του ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῆς μεγαλοφυΐας. Μᾶς δίνει τὸ πὸ πονεμένο και ἀληθινὸ, τὸ πὸ ἀσύγχριτο βιβλίον τοῦ Ρουσό.

Μίλησα γιὰ τὰ πὸ σημαντικὰ ἔργα τοῦ Ρουσό. Ὅμως φτιάνοντας στὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιον» βλέπουμε ξαφνικὰ κίτι σὰν ἄρνηση στὸ πνεῦμα τοῦ ἀτομικισμοῦ ποὺ παρακολουθήσαμε ὡς τώρα. Τὸ βιβλίον αὐτὸ, ποὺ ἐμψύχωσε μιὰν ἐπανάσταση, φαίνεται ὀλομόναχο μέσα στὸ ἔργο τοῦ ἀληθινοῦ Ρουσό. Καὶ ἀναρωτιέται κανεὶς, πὸς μπόρεσε ὁ συγγραφέας του νὰ χειριστεὶ τοὺς ἀνθρώπους σὰ μονάδες ὀμοιόμορφες, πὸς μπόρεσε νὰ ἰσοπεδώσει σύμφωνα μ' ἕνα τέτοιο τὸς διαφορετικοὺς ἀντιπρόσωπους τῆς ἀνθρώπινης φύσης, αὐτὸς ποὺ σ' ὀλη του τὴ ζωὴ ὑποστήριξε, διεκδίκησε και κήρυξε τὴν ἰδιαιτεροὺν του ψυχροσύσταση, τὴν ἀνωτερότητα του. Θὰ μποροῦσε ποτὲ νὰ ὑποταχτεῖ, ὁ νασταλγὸς αὐτὸς τῆς φυσικῆς ἐλευτερίας, στὴν ἀλύγιστη κοινωνικὴ πειθαρχία τοῦ Συμβολαιοῦ του; Καὶ θὰ παραδεχόταν γιὰ ἰδανικὸ τὴν ὑποταγὴ τῆς πρωτοβουλίας του, τὸ σὸπιασμα τῆς κάθε ἐνδόμυχης του ὀρμῆς, τὸ ρύθμισμα τελοσπάντων ὀλοκληρῆς τῆς ζωῆς του ἀπὸ μιὰ θέληση ποὺ δὲ θάταν καθάρια ἢ δική του, παρὰ ἢ «γενικὴ θέληση»;

Νὰ γιατί τὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιον» παρουσιάζεται σὰ μιὰ ἀσυνέπεια τοῦ Ρουσό. Τὴν ἀπόλυτη ἕμως ἰσότητα και τὴν κυριαρχία τοῦ λαοῦ ποὺ θεμελιώνει ἐκεῖ μέσα, δὲν ἄργησε πολὺ νὰ τὴν ἀρνηθεῖ κι ὁ ἴδιος. Ἀκόμη και μέσα στὸ «Συμβόλαιον» του, ἀφοῦ ἰδρύσει τὴν πολιτεία μετὰ τὴ θεληματικὴ προσχώρηση ὀλων τῶν μελῶν της, τὴ στιγμή ποὺ πᾶει νὰ τὴν ὀκλίσει με νόμους ἀναρωτιέται: «Ἦὸς ἔνι τυφλὸ πλῆθος ποὺ συχνὰ δὲν ξέρει τὴ θέλει, γιατί τὸ ἴδιο σπᾶνι καταλαμβάνει ποὺ θάταν τὸ καλὸ του, πὸς θὰ καταπιανότανε μινωχὸ του ἕνα ἔργο τόσο μεγάλον, τόσο δύσκολον σὰν τὴ νομοθεσία»; Καὶ λίγο παρακάτω τονίζει ὁ ἴδιος, πὸς εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει ἕνας νομοθέτης ἰκανὸς νὰ ξεχωρίσει τὸ καλὸ, νὰ τὸ θέλήσει και νὰ τὸ ὑποδείξει στὸ λαὸ. Τὸ προνόμιον λοιπὸν τοῦ ἐνός, τοῦ ξεχωριστοῦ καθιερώνεται, και ἔτσι ξαναβρίσκουμε πάλι τὸν αἰώνιον Ρουσό, ποὺ ποτὲ δὲ συγκατάνεψε νὰ ἰσοπεδωθεῖ μετὰ τὸ πλῆθος.

Ἐκεῖ ἕμως, ὅπου ἢ ἀντίφραση του πρὸς τὸ «Συμβόλαιον» του μᾶς παρουσιάζεται ὀλοφάνερα και με πλέρια συνέπεια μετὰ τὸν ἀληθινὸ ἑαυτὸ του, εἶναι ἢ ἀλληλογραφία του. Στὶς 26 Ἰουλίου 1767 γράφει στὸ μαρκήσιον νιὸ Μιρμικῶ: «Τὸ μεγάλο πολιτικὸ πρόβλημα, ἰσάξιο μετὰ τὸν τετραγωνισμό τοῦ κύκλου στὴ γεωμε-

ρία, νὰ ποῖ εἶναι: νὰ βρεθεῖ μιὰ κυβέρνηση ποὺ νὰ τοποθετήσῃ πραγματικὰ τὸ νόμον ἐπάνω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Ἄν ἢ τέτεια κυβέρνηση μπορεῖ νὰ βρεθεῖ, ὡς τὴν ἀναζητήσουμε. Ἄν ὅμως εἶναι ἀδύνατον... και ὀμολογῶ μ' ἀφέλεια πὸς γιὰ μένα εἶναι ἀδύνατον, φρονῶ τότε, πὸς πρέπει νὰ τραβήξουμε στὴν ἄλλη ἄκρη και νὰ τοποθετήσουμε ἀμέσως τὸν ἄνθρωπον ὅσον μποροῦμε πὸς ψηλὰ ἀπὸ τοὺς νόμους. Νὰ ἐγκαταστήσουμε λοιπὸν τὸν ἀυθαίρετον δεσποτισμὸν, τὸν πὸ ἀυθαίρετον ποὺ μποροῦμε». Καὶ στὰ 1768 σ' ἕνα του γράμμα στὸν πατριώτη του νιὸ Ἰβερνονά, μιλώνοντας γιὰ τὶς ταραχὲς τῆς Γενεύης, λέει: «...νὰ φύγετε ὄλοι σας ἀπ' αὐτὸν τὸν τόπον μιὰ μέρα μεσημέρι, ὄλοι μαζί μετὰ τὶς γυναῖκες και τὰ παιδιὰ σας. Ἄφοῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ σηκώνετε ἀλυσίδες, πηγαίνετε νὰ ὑποφέρετε τουλάχιστον τὸ ζυγὸ κανενὸς μεγάλου πρίγκιπα κι ἄχι τὸν ἀνυπόφορον και μισητὸ ζυγὸ τῶν ὀμοίων σας.» Δύσκολα πιστέβει κανεὶς, πὸς ὁ συγγραφέας τοῦ «Συμβολαιοῦ» μπόρεσε και χάραξε αὐτὴν τὴν τελευταία φράση.

Κι ἂν ὅμως παραβλέψουμε ὀλοσδιόλου τὶς ἀντίφρασεις τοῦ Ρουσό, πάλι τὸ «Συμβόλαιον» δὲ μοῦ φαίνεται ὀλοσδιόλου ἀνεξήγητον πλᾶϊ στὸ ἄλλο του ἔργο. Ἦταν φυσικὸ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς, ποὺ πίστεβε πὸς μέσα του φώλιαζε ἢ ἀλήθεια, νὰ καταπιαστεῖ κι ἕνα σχέδιον κοινωνικῆς ἀναγέννησης. Στὸ ἔργο αὐτὸ εἶχε ὀτι ἔπρεπε γιὰ νὰ ἀπλώσει τὴ δικὴ του θέληση και νὰ μᾶς τὴν παρουσιάσει νομοθετικῆ. Ὁ Ρουσό μετὰ τὸ «Συμβόλαιον» κανόνιζε τὴ σχέση τῶν ἄλλων ἀπὸ ψηλὰ. Ἦσως ἢ ἐλευτερία, ποὺ ἀφαιρέσε ἀπὸ τὰ ἄτομα, νὰ τοῦ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὸ παντελοῦσιον τοῦ νομοθέτη. Καὶ εἶδαμε πὸς δὲν παράλειψε ν' ἀναγνωρίσει τὴν ἀναγκαιότητα και τὴ χρησιμότητα ἐνός ἐμπνευσμένου ὀδηγοῦ και σ' αὐτὸ ἀκόμη τὸ πλᾶσιον τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τοῦ λαοῦ. Γράφοντας λοιπὸν τὸ «Συμβόλαιον» Ἦσως συνειδητὰ ἢ και ὑποσυνειδητὰ νὰ μεθοῦσε ἀπὸ τὸν ὀραματισμὸν μιᾶς πολιτείας, ποὺ θὰ κυβερνοῦταν μετὰ τοὺς δικὸς του νόμους. Μ' ἕνα τέτοιο ὄνειρον ἔβρισκε τρόπο νὰ χαρεῖ τὴν ὑπεροχὴ του ἀκόμη και μέσα στὴν ἰσοπεδωτικὴ πειθαρχία τῆς ἰδανικῆς του Κοινωνίας.

«Θέλω νὰ δεῖξω στοὺς ὀμοίους μου ἕναν ἄνθρωπον μετὰ ὀλη τὴν ἀλήθεια τῆς φύσης του. Κι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶμαι ἐγὼ. Νιώθω τὴν καρδιά μου και τοὺς γνωρίζω τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν εἶμαι φτιαγμένος σὰν κανένα ἀπ' ὀλους ποὺ ἔχω ἰδεῖ. Τολμῶ νὰ πιστέρω, πὸς δὲν εἶμαι φτιαγμένος σὰν κανένα ἀπ' ὀσους ὑπάρχουν. Ἄν δὲν ἀξίζω περισσότερο, εἶμαι τουλάχιστον ἄλλιώτικος.» Μετὰ τὰ λόγια αὐτὰ, γραμμένα στὴν ἀρχὴ τῆς «ἐξομολόγησης» του, ὁ Ρουσό μᾶς ξεσκεπάζει τὸ ἐλατήριο ποὺ, μέσα σ' ἕναν αἰῶνα ἐγκεφαλικῆς ὀμοιομορφίας, τὸν ἔκανε τὸν ἴδιον τόσο λυρικὰ διαφορετικὸν. Ξεκίνησε μαζί μετὰ τοὺς σύγχρονους του ἀπὸ τὴν κοινωνία. Ὅμως τὸ πρῶτον ποὺ ξεχώρισε μέσα στὴν κοινωνία και ποὺ τὸν θάμπωσε ἦταν ὁ ἑαυτὸς του. Δεσμέφτηκε ἀπὸ τὸ πρῶσταγμα τῆς ἐσωτερικῆς του πλοῦσιας ὀρμῆς και μᾶς ξεσκέπασε τὸν ἐσωτερικὸν του πλοῦτον σὲ μιὰ θεωρία, ὅπου πλημυρίζει ἢ ἐχθρικότητα, ἢ ἐπανάστασιν δηλ. ποὺ γέννιόταν μέσα του ἀπὸ τὴν κάθε του σχέση μετὰ τὸ σύνολον. Ἔτσι αὐτὸς στέκεται σὰν γέφυρα, ποὺ μέσα στὴν ἰστορία τῆς ψυχικῆς μας ἐξέλιξης γεφυρώνει τὸ κήρυγμα τῆς ἀνθρώπινης ὀμοιομορφίας τοῦ 18ου αἰῶνα μετὰ τὴν κατοπινὴ διεκδίκηση τοῦ πρωτότυπου και ἀυταρκτοῦ ἀτόμου. Τὸ ἔργο του εἶναι μιὰ ἐπανάσταση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ποὺ ἀρνιέται νὰ ἀνταλλάξει

τὸ ἐγώχαρο παραλήρημα τοῦ ἀτόμου, τοῦ πάντα διαφορετικοῦ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μὲ τὸ λογικὸ συμβιβασμὸ τῆς ὁμαδικῆς ἀφομοίωσης. Κλείνει γι' αὐτὸ μέσα τοῦ ὅλα τὰ ψυχικὰ στοιχεῖα, ποὺ θὰ ξετυλιχτοῦν ἀργότερα στὰ διάφορα λογοτεχνικὰ εἶδη τῆς ρομαντικῆς σχολῆς. Ὁ Ρουσό ἔχει προετοιμάσει τὴν κλαυμάρινη μοναξιά ὅλων τῶν γλωσσόφρονων ἀπογοητεμένων, καθὼς καὶ τὴ λύσσα γιὰ τὴν ἀπόλαψη, τὴν τρικυμισμένη κι ἀχαλίνωτη, ποὺ γέννησε ἡ ἐπίδραση σὲς πολὺ γερὲς ἰδιοσυγκρασίες. Καὶ δὲν τοῦ ὑπόβαλε μονίχα τοῦ ρομαντισμοῦ τὸ ψυχικὸ του περιεχόμενο, τοῦ ἐτοίμασε ἀκόμη καὶ τὸ πιὸ κατάλληλο πλαίσιο γιὰ τὴ θρησκεία τῆς ἐγωλατρίας. Ἡ φύση, ποὺ τόσο πιστὰ συντρόφειρε τὴν ποικιλόμορφη ζωὴ του, ἔγινε καὶ γιὰ τοὺς μοναξιῶτες τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ πιὸ ὑποβλητικὸς καὶ καθαρτήριος σύντροφος τοῦ ἀνθρώπινου πάθου καὶ τῆς τύφης.

Παρ' ὅλο ποὺ ὁ Ρουσό μὲ τὸ «Συμβόλαιον» στάθηκε ὁ ἐμπνευστὴς γιὰ τοὺς ἀρχηγοὺς μιᾶς πολιτικῆς ἐπανάστασης, ἡ πραγματικὴ, ἡ πιὸ μεγάλη ἐπανάσταση ποὺ ἔφερε τὸ ἔργο του εἶναι καθαρὰ ψυχικὴ. Χτύπησε τὸν ἰδανικὸ τύπο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει τὴν κοινωνία, αὐτὸν ποὺ ἔχει ἰσοροπήσει μέσα του τὸ κοινωνικὸ μὲ τὸ ἀτομικὸ «ἐγὼ»—ἰσοροπία ὅμως ποὺ πετυχαίνεται προπάντων μὲ τὴν καταδίκη σὲ ἀτροφία τοῦ δευτέρου. Ὁ Ρουσό ἦταν ἀνέναντος τὴν ὁμαδικὴ ψυχολογία νὰ τὴ λύσει μέσα στὸ ζεῖμαρρο τῆς δικῆς του ὁρμῆς. Ὅσο κι' ἂν εἶναι ἀλήθεια, πὼς ἡ κοινωνικὴ ἐπίδραση γεννίει τὴν ψυχολογία τῶν ἀτόμων, μὴν ξεχνάμε ὅμως, πὼς τὸ κάθε ἄτομο τὴ δέχεται καὶ ἀντενεργεῖ σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιαίτερη ὑφὴ του. Ἡ ὑφὴ λοιπὸν τοῦ Ρουσό ἦταν ὁλότελα ἑτερόρονη κι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν κοινωνία καὶ τὴ στιγμὴν ἀκόμη ποὺ δεχότανε τὴν ἐπίδραση τῆς ἀντιδροῦσε μὲ πόλεμο καὶ ποτὲ μὲ ἀφομοίωση.

Ὅσο ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ, θὰ ζωοποιεῖ τὴν ὑπαρξὴ της στὸ ξεχώρισμα τοῦ «Ἐγὼ» ἀπὸ τὸ «Μὴ-ἐγὼ», ὁ Ρουσό θὰ εἶναι συγγνωμὸς ποὺ θάχει πάντα τὴ δύναμη νὰ τὴ συγκινεῖ. Αὐτὸς ποὺ τὸ ἐγὼ του τόκανε συνείδηση, ἀνθρωπότητα, θρησκεία, θὰ στέκεται πάντα ὁ μεγάλος μάρτυρας τοῦ ὑπερανθρώπινου, ὁ ἀνθρώπος ποὺ δὲ λογάρισε πὼς τὸ ἀνθρώπινο εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα κοινωνικόν.

Θὰ ἔρχεται, σπάνια εἶναι ἀλήθεια, ἡ ρομαντικὴ συντροφιά τοῦ Ρουσό νὰ μαθαίνει στὸν ἀνθρώπο τὴν περιφάνεια τοῦ πόνου ποὺ ἔνωσε κάποτε, θυσιάζοντας συνειδητὰ τὴν πρωτοτυπία του μπροστὰ στὸ ὁμαδικὸ τὸ πρῶταγμα. Θὰ μᾶς χαρίζει, σὲ κάποιες λιγοστὲς ἐπαναστατημένους ἄφρες τῆς πολιτισμένης μας ζωῆς, τὸ δέος τοῦ ἀποκλειστικὰ δικοῦ μας ρυθμοῦ. Ἡ θυσία του, φρενιζώντας τὸ κάθε μας ἀνήμπορο στασίσιμα, θὰ μεγαλώνει τὴν ἀγριὰδα τοῦ κενοῦ τριγύρω μας καὶ θὰ μᾶς καταγγέλλει τὸν ἀσήκωτο κίντυνο τῆς ἀπομονωμένης πρωτοτυπίας. Καὶ κάποτε, πολὺ πιὸ σπάνια, σὲ κάτι μοναδικὲς ἀναλαμπὲς ψυχικῆς διαύγειας, ἡ θύμιση του θὰ μᾶς συντρίβει ἀπὸ ντροπὴ γιὰ τὴ στερότητα μας καὶ θὰ ξυπνάει μέσα μας μὲ ἀγωνία ἕνα μυστήριον, μιὰν ἐρώτηση: «Ὡς ποῦ βιάθη μας θὰ ἀπλωθεῖ ἡ μηχανοκρατούμενη κατακτητικότητα τοῦ πολιτισμοῦ;»

TIVADAR RAITH

Ἡ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ ΑΓΝΩΣΤΗ Γῆ

Ἄφοῦ οἱ οὐγγρικές, οἱ σλαβικές, οἱ ρουμανικές λύπες
εἶναι ἀπὸ χίλια τῶρα χρόνια τόσο συγγενικές,
Γιατί νὰ μὴν ξαναβροσκοῦμε τὸν ἑαυτὸ μας
Ἄλαλάζοντας ἐπάνω στὰ χαρακώματα τῶν ἰδεῶν;

Eendre Ady,

Ἐννιά χιλιάδες ἑκατὸ σαράντα. Εἶναι παραταγμένοι κατὰ λόχους καὶ σχηματίζουν ἕνα σκοτεινὸ τετράγωνο μέσα στὴν αὐλή. Ἐπιθεώρηση. Διαταγές. Ὅλα εἶναι ἔτοιμα. Καί, σὰν τελευταῖος χαιρετισμὸς, ὁ ἐθνικὸς ὕμνος, ἡ ὑπέροχη παρόρμηση τοῦ ποιητῆ Uőrösmary:

Ὁ πλατὺς αὐτὸς κόσμος, ἄλλοῦ ἀπὸ ἐδῶ
Γιὰ σένα δὲν ὑπάρχει...
Εἶσαι εὐτυχισμένος, εἶσαι δυστυχισμένος,
Ἡ φυλὴ σου ἐδῶ ζεῖ, ἡ φυλὴ σου ἐδῶ πεθαίνει!

Μιὰ λύπη κάθεται ἐπάνω στὴν παράταξη. Ἡ ἀλήθεια αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ ὕμνου διαπερνάει τοὺς ἀνθρώπους τὴ στιγμὴ, ποὺ ἴσα ἴσα πάνε νὰ πολεμήσουν στὰ ξένα. Νὰ πολεμήσουν! Γιατί; Δὲν ξέρουν τίποτε. Δὲν αἰσθάνονται γιὰ τοὺς Ρώσους τὸ μῖσος, ποὺ αἰσθάνεται ὁ Γάλλος ἐθνικιστὴς γιὰ τοὺς Γερμανοὺς. Δὲν ἔχουν στὸ νοῦ τους νὰ διεκδικήσουν τὴν οικονομικὴ ὑπεροχὴ, οὔτε νὰ συντρίψουν τὸ βιομηχανικὸ συναγωνισμό, ὅπως οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Ἀμερικανοί. Καὶ προπάντων δὲν ἔχουν στὸ νοῦ τους νὰ κατακτήσουν νέες χῶρες, ὅπως οἱ Ἴταλοι καὶ οἱ Ρώσοι. Ἐννοῶ βέβαια τὶς κυβερνήσεις τῶν λαῶν, καὶ ὄχι τοὺς ἴδιους τοὺς λαοὺς, ποὺ ὅλοι θέλουν τὴν εἰρήνη. Οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἀντιστέκονται κίβλα σὲ μιὰ κατάκτηση ποὺ θὰ μεγάλωνε τὸν πληθυσμὸ τοῦ τόπου τους καὶ θὰ τοὺς ἔκανε τὴ ζωὴ πιὸ δύσκολη. Τότε γιατί πάνε νὰ πολεμήσουν;

Ἐῖχαν βρεῖ, γιὰ τοὺς τίμιους αὐτοὺς χωρικούς, μιὰ δικαιολογία ποὺ ταίριαζε στὸ ἴσιο καὶ ἱπποτικὸ πνεῦμα τους: «Πρέπει νὰ ἐκδικηθοῦμε τὴ δολοφονία τοῦ διάδοχου Φερντινάντου» (ποὺ ἦταν, μέσα στὴν οἰκογένεια τῶν Ἀψβούργων, ἕνας ἀπὸ τοὺς χειρότερους ἐχθροὺς τῆς Οὐγγαρίας). Μὰ οἱ μορφωμένοι ἔνωσαν, πὼς ὁ πόλεμος θὰ ἦταν θανατηφόρος γιὰ τὴν Οὐγγαρία. Ἡ νίκη θὰ διπλασίαζε ἐπάνω μας τὸ βάρος τῆς γερμανικῆς ἐπιρροῆς, ἐνῶ ἡ ἥττα θὰ ἔφερε τὸ διαμελισμὸ. Ἡ τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο. Μὰ εἴμαστε ἀνίσχυροὶ νὰ ἀντιδράσουμε. Σύμφωνα μὲ τὸ σύνταγμα μας, ὁ βασιλιάς—ποὺ ἦταν καὶ αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας—εἶχε τὴν ἐξουσία νὰ κηρύξει τὸν πόλεμο, χωρὶς διάλου, νὰ ζητήσῃ τὴ γνώμη τοῦ λαοῦ.

Φύγαμε γιὰ τὰ χαρακώματα. Ἐκεῖ μᾶς χώριζαν ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ τὰ σωματοπλέγματα, μὰ δὲ μᾶς χώριζε τὸ μῖσος. Ἐὰ κανόνια ἔδιναν ταχτικὰ τὴ συναυλία τους, ὅ,τι ὅμως κάναμε ἐκεῖ, τὸ κάναμε ἀπὸ «καθῆκον».

Αὐτὸ τὸ «καθῆκον» τὸ ἐξελοῦσαμε καλὰ. Ἐκατόμβες ἀνθρώπινες σκέπασαν τὴ Γαλικία. Ἐγίναν τρομερὲς μάχες, ὅπου καταστράφησαν ταξιορχίες, μεραρχίες, δολοκλήρες, μὰ μίσος δὲν αἰστανθήκαμε.

Τὴν Κυριακὴ—σὰ νὰ εἶχε γίνει κοινὴ συμφωνία—σχεδὸν πάντοτε βασιλεβεῖ ἡσυχία καὶ στὸ ἓνα μέρος καὶ στὸ ἄλλο. Οὔτε πυροβολισμοί, οὔτε ἔξοδος. Οἱ στρατιῶτες μας ἔγραφαν ἐπιστολὰς ἢ τάλεγγαν μὲ «τοὺς κουνιάδους τῶν τῶν Ρώσους», ὅπως ὀνόμαζαν τὸν ἐχθρό. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, ὅλοι οἰκογενειαίρχες, ἤξεραν πολὺ καλὰ, πὼς ἀντίχου τοὺς ἦσαν ἄλλοι ἄνθρωποι, ὅμοιοι τοὺς, ποὺ καὶ αὐτοὶ τὸ ἴδιον ἄφησαν πίσω τοὺς γυναῖκες καὶ παιδιὰ, γιὰ νὰ ἐξελέσουν τὸ «καθῆκον».

Τὰ σημεῖα αὐτῆς τῆς συναδελφασύνης ἔγιναν ὀλοφάνερα τὶς μέρες τῆς μεγάλης γιορτῆς. Τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα, οἱ Ρώσοι ἄφησαν τὰ χαρακτηριστικά τους. Ἄσπλοι, κρατώντας στὰ χέρια τοὺς ψωμί καὶ μικρὰ δοχεῖα μὲ ἀλάτι καὶ μὲ νερὸ—εἶναι γιὰ τοὺς Σλάβους σημεῖα καλόβουλης πρόθεσης—ἤρθαν ἴσαμε τὶς προχωρημένες θέσεις, στὶς γραμμὲς μας, ὅπου ἀπόθεσαν τὰ δῶρα τους. Οἱ στρατιῶτες μας τοὺς δέχτηκαν φιλικὰ καὶ τοὺς πρόσφεραν καπνὸ, ποὺ γιὰ τοὺς Οὐγγρῶν στρατιῶτες θὰ πεῖ καλοδεξίματα.

Οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ἀγρίεψαν καὶ θέλησαν νὰ σταματήσουν μὲ τιμωρίες αὐτὴ τὴν ἀδελφοποίησι. Τοῦ κάκου ὅμως, γιὰτὶ οἱ στρατιῶτες στοὺς ἱπποτικούς αὐτοὺς τρόπους, κληρονομία τοῦ Μεσαίωνα, ἔβρισκαν ἓνα ἰσχυρὸ θέλημα καὶ δὲν ἔκαναν ποτὲ τίποτε, γιὰ νὰ τοὺς σταματήσουν. Περὶεργη πνευματικὴ κατάστασι, σὰν σκέπτεται κανεὶς, πὼς οἱ ἀναχωρῆς αὐτὲς δὲ ζήμωσαν τὴν κειθαρχία. Μόλις περνούσαν, ὁ πόλεμος ξανάρχιζε καλύτερα.

Καὶ οἱ ἐχθροὶ μας; Ὑστερα ἀπὸ τὶς μάχες τὰ γνωρίσαμε τὰ μεγάλα αὐτὰ ξανθὰ παιδιὰ, εἰρηνικούς αἰχμάλωτους, χωρὶς νὰ φοβούνται τίποτε. Παρατηρούσαμε μὲ συμπάθεια αὐτοὺς «τοὺς κουνιάδους ρώσους», αὐτοὺς τοὺς μουζίκους, ποὺ τὰ μεγάλα τοὺς μάτια μᾶς θύμιζαν τὸ γαλάζιο οὐρανὸ τῆς στέπης. Ξαρκάτωτοι, ὅπως ἦσαν, ξαναγίνονταν πάλι τίμιοι καὶ μειλίχοι χωρικοὶ. Μέσα στὰ τρία χρόνια, ποὺ ὑπηρετήσα στὸ μέτωπο, δὲν εἶδα νὰ γίνει αἱματοχυσία χωρὶς λόγον, μέσα στὴν ἀνώφελη αἱματοχυσία. Στὴν πιὸ βίαιη σύγκρουσι σώμα μὲ σώμα, τοὺς στρατιῶτες ποὺ δὲν ἀντιστέκονταν καὶ παραδίνονταν, δὲν τοὺς ἔσφιζαν, οὔτε τοὺς κακοποιούσαν.

Τοὺς αἰχμάλωτους, ποὺ τοὺς στέλναμε στὸ ἐσωτερικὸ γιὰ νὰ δουλέψουν, τοὺς δέχονταν οἱ χωρικοὶ μας μὲ ἀνοιχτὴ τὴν ἀγκαλιά τους καὶ τοὺς μεταχειρίζονταν σὰ νὰ ἦσαν μέλη τῆς οἰκογένειας τους. Κατοικούσαν, ἔτρωγαν, δούλεβαν μαζί τους. Ἀργότερα, ὅταν ἔγινε εἰρήνη, κάμποσοι Ρώσοι δὲ γύρισαν στὸν τόπον τους. Παντρέφτηκαν τὶς χῆρες χωρικῶν, ποὺ σκοτώθηκαν στὸν πόλεμον καὶ ἀντικατάστησαν τοὺς σκοτωμένους. Ἡ θέσι τῶν Οὐγγρῶν αἰχμαλώτων στὴ Ρωσία ἦταν ἀνάλογη.

Ὅταν μπῆκαμε νικηφόροι στὴ δυτικὴ Ρωσία μπορέσαμε νὰ παρασταθοῦμε σὲ συγκινητικὲς σκηνές. Εἶδα πάρα πολλές φορές τοὺς στρατιῶτες νὰ βοηθοῦν στὶς ἀγροτικὲς ἐργασίες τὶς γυναῖκες τῶν Ρώσων ἢ τῶν Ρουταίνων.

1. Ὁ κ. Jorga, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου στὸ Βουκουρέτσι σὲ μιὰ ὁμιλία, ποὺ ἔκαμε στὸ Παρίσι στὶς 12 τοῦ Γενναρίου 1926, γιὰ τὶς Βαλκανικὲς ἐχθρὰς ἀπόδειξε, πὼς στὸ βουλγαροσερβικὸν πόλεμον τοῦ 1880 οἱ βούλγαροι στρατιῶτες βοήθησαν τὶς σερβίδες, ποὺ εἶχαν χάσει λίγον πρὶν τοὺς ἄντρες τους στὸν πόλεμον, νὰ θερίσουν τὰ σπαρτά τους.

Τὸ πνεῦμα αὐτὸ τῆς ἀδελφότητος μὲ συγκίνησε δυνατὰ. Ὅλα μοῦ φαίνονταν στὴν ἀρχὴ ἀπαράδεχτα. Ἔτσι θὰ φαίνονταν σὲ καθένα, ποὺ θὰ τύχαινε νὰ ἔχει μορφωθεῖ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, ὅπου τὸ μίσος τῶν λαῶν εἶναι ἡ βάση τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος. Μὰ μιὰ μέρα, σὰν ἀπὸ ἓνα ξαφνικὸ φῶς, φωτίστηκαν τὰ μάτια μου.

Εἶχα ἀκόλουθο μου ἓνα γέρο χωρικὸ Κούνο.¹ Εἶχε τὴ συνήθεια νὰ ἐξετάζει τὸ κάθε τι, ποὺ ἦταν γύρω του, μὲ ζωηρὴ περιέργεια· π.χ. ἔδειχνε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ σπίτια καὶ παρατηροῦσε τὰ ζῶα προσεχτικὰ. Κάποτε τὸν ρώτησα. «Γιὰτὶ παρατηρεῖς πάντα ἔτσι;»

—«Ὑπολογαγέ μου», μοῦ ἀποκρίθηκε, «εἶναι ἀλήθεια ἐκπληκτικὸ. Ὅλα τὰ σπίτια εἶναι χτισμένα ὅπως καὶ στὸν τόπον μας· οἱ τοῖχοι τους εἶναι φτιασμένοι μὲ ζῶμα τριμμένο καὶ οἱ σκεπές τους μὲ καλάμιες, τὰ πηγὰδια τους τὸ ἴδιον, ὅπως καὶ τὰ δικά μας.»

Τὰ λόγια του μ' ἔβαλαν σὲ σκέψεις καὶ ἄμα, ἔπειτα ἀπὸ λίγες ἡμέρες, τὸν εἶδα νὰ κουβεντιάζει μ' αὐτοὺς τοὺς χωρικοὺς Ρουταίνους, ποὺ ἡ γλῶσσα τους τοῦ ἦταν ὀλωσδιόλου ἀγνωστὴ, δὲ μπόρεσα νὰ κρατηθῶ καὶ τὸν ρώτησα πάλι.

—«Πές μου λοιπὸν, πὼς κατορθώνεις νὰ κουβεντιάζεις μὲ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, ποὺ δὲν ξέρουν οὔτε μιὰ οὐγγρικὴ λέξι;»

Γέλασε καὶ ἀφοῦ χάρειψε τὶς μακριὰς μουστάκιες του, πῆρε ἓνα ὕψος πολὺ σκεπτικὸ καὶ εἶπε.

—«Νὰ πιστέψεις, ὑπολογαγέ μου, πὼς εἶναι τίμιοι ἄνθρωποι. Ὅλα ἐδῶ εἶναι ὅπως στὸν τόπον μας· τὰ σπίτια, τὰ πηγὰδια, τὰ ἔπιπλα. Τὰ τζάκια ὅμως, ποὺ εἶδα, εἶναι καλύτερα ἀπὸ τὰ δικά μας.»

«—Μὰ μιλάς πάντα γιὰ τὰ πράματα, ὄχι γιὰ τοὺς ἀνθρώπους.»

—«ὦ, ὦ! χαμογέλασε, «μὰ ἀπὸ τὰ πράματα, ποὺ ἀνάμεσα τους ζοῦν, μπορεῖ κανεὶς νὰ γνωρίσει τοὺς ἀνθρώπους.»

—«Μὰ πὼς ἀνοίγεις κουβέντα, χωρὶς νὰ ξέρεις τὴ γλῶσσα τους;»

—«Συνγεννοεῖται κανεὶς εὐκόλα μὲ τοὺς τίμιους ἀνθρώπους. Ἔτσι τώρα ξέρω πὼς τὸ στὰρι τὸ χρόνο αὐτὸ δὲν ἦταν πέτυχο καὶ πὼς οἱ πατάτες ἔχουν καλὴ τιμή.» Ἐπειτα, ἓνα μικρὸ Ρουτενόπουλο ποὺ ἔπαιζε δίπλο μας, τὸ πῆρε στὴν ἀγκαλιά του καὶ τοῦ εἶπε σὲ οὐγγρικὴ γλῶσσα γλυκὰ λογάκια καὶ τὸ παιδάκι ἀπομακρύνθηκε γελαστὸ καὶ χαρωπὸ ἀπὸ τὶς περιποιήσεις τοῦ γέρο-ξένου.

Μὰ τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ εἶχε καὶ τὴν ἀνάποδον του.

Ἦρθε κάποια συνοδεία μὲ γερμανοὺς αἰχμάλωτους. Οἱ στρατιῶτες αὐτοὶ φέρνονταν πολὺ ἀπίτομα στοὺς χωρικοὺς, τοὺς μεταχειρίζονταν περιφρονητικὰ. «Εἶναι πραγματικὰ ζῶα», ἔλεγαν μιλώντας γι' αὐτούς, «δὲν ξέρουν οὔτε σπίτια νὰ χτίζουν. Οἱ στάβλοι τους εἶναι ἄθλιοι, οἱ ἀποθήκες τους βρώμικες, αὐτὰ εἶναι τὰ καλά τους». Νὰ λοιπὸν τί ἦσαν γιὰ τοὺς Γερμανοὺς, ἀνθρώπους ἐνδὸς ἄλλου πολιτισμοῦ, οἱ «τίμιοι ἄνθρωποι» τοῦ στρατιῶτη μου. Ἡ ἀναχώρησι τους ἀνακούφισε τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους μου. Εἶχα μὲ νιώσει, πὼς δὲ μᾶς καταλάβαιναν.

Στὰ 1916, ὅταν ὁ πόλεμος ἦταν στὴ βράση του, γνώρισα ἓνα νεὸ ὑπολο-

1. Κούνοι: μέρος τοῦ Οὐγγρικοῦ πληθυσμοῦ, καταγωγῆς Τουρκικῆς.

χαγὸ τῆς οὐκρανικῆς λεγεώνας τὸν κ. Ivan Jvanetz. Γινήκαμε πολὺ γρήγορα πολὺ καλοὶ φίλοι. Μὲ ὀδήγησε στὴ θεία του, κ. Natalia Kobrinska, γερόντισσα μὲ πολλὰ χαρίσματα. Ἦξερε καλὰ τὴ γαλλικὴ φιλολογία καὶ ἦταν φημισμένη συγγραφένα. Στὸ ἔξοχικό της σπίτι ἀναπολούσα χωρὶς νὰ τὸ θέλω τὰ οὐγγρικὰ χωριά. Τόσο τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα ἔμοιαζαν. Πολλὲς φορὲς μιλούσαμε γιὰ τὴ φιλολογία καὶ τὴν παρακαλούσα καὶ μοῦ μετάφραζε στὴ γερμανικὴ (μ' αὐτὴ τὴ γλῶσσα συνεννοοῦμαστε) ρουτενικὰ μοιρολόγια. Μοῦ ἔκανε κατάπληξη. "Ὅλα αὐτὰ τὰ ποιήματα ἦσαν στὴν οὐσία καὶ στὴ σύνθεση πολὺ συγγενικά μὲ τὰ δικά μας λαϊκὰ τραγούδια". Καὶ ἕνα βράδυ, αὐτὸ ἦταν γιὰ μένα σχεδὸν μιὰ ἀποκάλυψη, οἱ οὐκρανοὶ ἀξιωματικοὶ, παίζοντας πρὸς τιμὴ μου τὴ μπαλαλάικα, ἔψαλλαν ἀνάμεσα σὲ σλαβικὲς μελωδίες καὶ σκοποὺς οὐγγρικοὺς, ποὺ εἶχαν μάθει κάποτε στὸ Munkacs.

Πῶς ὅλα αὐτὰ τὰ τραγούδια ἦσαν συγγενικά ἀναμεταξύ τους! Χωρὶς νὰ εἶμαι μουσικὸς, μπορούσα νὰ κρατῶ τοὺς σλαβικοὺς σκοποὺς τοὺς τόσο εὐκολὰ σὰ νὰ τοὺς εἶχα ἀκούσει πρὸ ὀλίγου. Τοὺς ἔμαθα πολὺ γρήγορα, ἂν καὶ κοπιᾶζω πολὺ νὰ μάθω μιὰ μελωδίᾳ γερμανικὴ ἢ γαλλικὴ.

Πρέπει νὰ ὑπάρχει βαθειὰ σχέση ἀνάμεσα στὸν οὐκραλαϊκὸν πολιτισμὸν καὶ τὸ σλαβικόν. Ἴσως νὰ εἶναι κατὰ βάθος ὁ ἴδιος πολιτισμὸς, σκέρτηκη. Καὶ ἄρχισα νὰ μαζέβω ὅλα τὰ δείγματα ποὺ μπορούσα. Βοήθηκα ἀφιθονεὲς ἀποδείξεις. Νὰ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας μου. Εἶναι πέτρες, ποὺ μὲ δαύτες ἕνας ἐπιστήμονας θὰ κατασκέβαζε λαμπρὸν παλάτι.

Α'. Χτίρια. Παντοῦ στὴν Ἀνατολικὴν Ἑυρώπη τὰ σπίτια εἶναι χτισμένα μὲ τὸν ἴδιον τρόπο. Οἱ τοῖχοι εἶναι φτιασμένοι μὲ χῶμα, τὸ πάτωμα στρωμένο μὲ γιαλιστερὴ ἄργιλο, καὶ ἡ σκεπὴ μὲ καλάμιες. Στὶς πολιτεῖες ὅμως, μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς Δύσης, φτειαίνουν τὰ χτίρια μὲ πέτρες καὶ μὲ τούβλα. Στὰ βουνὰ οἱ κατοικίες εἶναι ξύλινες. *Ξαναβρίσκει κανεὶς τὸν ἴδιον τρόπο τοῦ χτισίματος σ' ὅλη τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν, στοὺς μογγολικοὺς καὶ στοὺς Τουρκοταρταρικοὺς λαοὺς*¹.

Β'. Ἐπιπλα. Βρίσκει κανεὶς παντοῦ καὶ στὰ ρωσικά καὶ στὰ οὐκρανικά χωριά, ὅπως καὶ στὰ χωριά μας, τὰ ἴδια ἐπιπλα, τὰ ἴδια τραπέζια καὶ καθίσματα τὶς ἴδιες κλίνες καὶ τζάκια. Τὸ ἀρμάρι λείπει ὁλότελα καὶ ἀντικατασταίνεται μὲ τὶς ξύλινες κασέλες, ποὺ ἔχουν ἐπάνω σκαλισματα ἢ ζωγραφιές. Ἡ διακόσμηση

1. Ἀνεξάρτητο σῶμα τοῦ ἀστροουγγρικοῦ στρατοῦ.

2. Τὰ λαϊκὰ οὐγγρικὰ τραγούδια ἀρχίζουν σχεδὸν πάντα μὲ μιὰ εἰκόνα, ποὺ τὴ δυνεῖζονται ἀπὸ τὴ φύση, καὶ ἔπειτα ἀμέσως, χωρὶς κανένα λογικὸν σύνδεσμον, ἀκολουθεῖ ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ ποιήματος.

Χρυσὲς καλάμιες τοῦ σταβίου τῆς Τουρκίας
Μεῖναι τὸ σάββατο χωρὶς βοτάνισμα.
Νέε ξανθὲ καὶ κόρη μελαχροινὴ,
μεῖναι τὸ σάββατο χωρὶς φιλιὰ.

Εἶναι ἕνα εἶδος λαϊκοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ. Τὸν ἴδιον τὸν ξαναβρίσκουμε καὶ στὰ σλαβικά μοιρολόγια.

3. Εἶναι ὁ φιννοουγγρικός καὶ τουρκοταρταρικός πολιτισμός.

4. Κοίταξε τὸ χάρτη τῆς κατοικίας στὴ Γεωγραφία τοῦ Vidal de la Blache καὶ τοῦ Mastonne.

τοὺς εἶναι συχνὰ στυλιζαρισμένοι λαλέδες ἀπὸ δῶ εἶναι καὶ τὸ ὄνομα τους «κασέλες μὲ τοὺς λαλέδες», ὅπως τὶς λένε οἱ χωρικοί.

Γ'. Ἡ λαϊκὴ διακοσμητικὴ τέχνη.—Σ' ὅλη τὴν Ἀνατολικὴν Ἑυρώπη καὶ τὴν Κεντρικὴν Ἀσίαν τὰ στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς τέχνης εἶναι τὰ ἴδια. Τὰ σχέδια σχηματίζονται ἀπὸ γραμμὲς καὶ κοκίδες μ' ἀλόκατα σχήματα, ἢ ἀπὸ λουλούδια, καὶ κάποτε ἀπὸ ζῷα, βαθειὰ στυλιζαρισμένα. "Ὁχι σκοτεινὸς νατουραλισμὸς, παρὰ ἡ ἴδια δύναμις τῆς ἔκφρασης, ὅπως καὶ στὰ τραγούδια μας".

Δ'. Μουσικὴ. Οἱ κ. κ. Béla Bartók καὶ Zoltán Kodaly, καθηγητὲς στὸ ὄρειον τῆς Βουδαπέστης, συγκέντρωσαν τὰ λαϊκὰ τραγούδια τῆς παλιῆς προπολεμικῆς Οὐγγαρίας. Εἶναι τραγούδια μαγναρικά, σλοβακικά, ρουτενικά, γερμανικά, ρουμανικά καὶ σερβικά. Σὰν ἐξαρῆσουμε τὰ γερμανικὰ τραγούδια, ὅλα τὰ ἄλλα μοιάζουν καὶ στὴ σύνθεση καὶ στὴν τονικότητα.

Ε'. Χοροὶ.—Οἱ χοροὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑυρώπης εἶναι χοροὶ ἐλεύτεροι. Ἡ στάση ποὺ παίρνει ὁ χορευτὴς καὶ οἱ κινήσεις του δὲν εἶναι ὀρισμένες. Ἡ μουσικὴ δίνει τὸ ρυθμό, καὶ οἱ χορευτὲς ἔχουν ὅλη τὴν ἐλευθερίαν νὰ αὐτοσχεδιάζουν. Αὐτοὶ εἶναι ποὺ δημιουργοῦν τὸ χορὸν. Δὲν ὑπάρχουν δυὸ ἀνθρώποι, ποὺ νὰ χορεύουν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο. Τὰ βήματα τὸ ἴδιον δὲν εἶναι ὀρισμένα. Μπορεῖ νὰ χορεύει κανεὶς τὸν esádás μὲ ἕνα, δυὸ, τέσσερα βήματα, εἴτε στὴν ἴδια θέση, κουνώντας καὶ λυγίζοντας μόνο τὴ μέση, εἴτε κινώντας στροφῆ ἀργὰ ἢ ζωηρὰ. Αὐτὸ ἄλλοστε γίνεται σ' ἄλλους τοὺς χοροὺς αὐτῶν τῶν τόπων: στὸ σερβικὸν καὶ ρουμανικὸν «Κολο», στὸ ρουτενικὸν «Κολομείκα», στοὺς χοροὺς τῶν κόζακων.

Ἐνῶ σ' αὐτοὺς τοὺς χοροὺς δὲν πρέπει νὰ προσέχουμε παρὰ στὸ ρυθμό, οἱ χοροὶ στὴ δυτικὴ Ἑυρώπη εἶναι μὲ μεγάλη λεπτομέρεια κανονισμένοι, καὶ ἡ μουσικὴ δὲν τοὺς ρυθμίζει, τοὺς συνοδεύει μονάχα.

"Ὅλα αὐτὰ ἀποδείχνουν τὴν ἐνότητα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑυρώπης. Ἄν καὶ παρουσιάζονται μεγάλα χιῶματα σ' αὐτὴ τὴν ἐκθέσιν—δὲ μύρησα νὰ κάνω τ' ἀπαραίτητα ταξίδια στὴν Κεντρικὴν Ἀσίαν καὶ σ' ἄλλες αὐτὲς τὶς γῶρες

1. Τὸ ἴδιον θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ διαπιστώσει στὸ περίπτερον τῶν Σοβιετ στὴν ἐκθέσιν τῆς σύγχρονης Διακοσμητικῆς Τέχνης στὰ 1925 στὸ Παρίσι. Ἐξετάζοντας ἐκεῖ τὰ ρούχα καὶ τοὺς τάπητες ἄλλων τῶν λαῶν τῆς παλιῆς ἀυτοκρατορικῆς Ρωσίας μπορούσε νὰ διαπιστώσει, πῶς τὰ κεντήματα καὶ τὰ ὑφάσματα τῶν ἀσιατικῶν λαῶν εἶχαν τὰ ἴδια ἀπαράλλαχτα διακοσμητικὰ μοτίβα, ὅπως καὶ τῶν λαῶν τῆς Ρωσίας.

Τὰ ὑφάσματα, κεντήματα, τάπητες, ποὺ εἶχαν ἐκθέσει στὸ γιουγκοσλαβικὸν καὶ πολωνικὸν περίπτερον εἶχαν ἐπίσης τὰ ἴδια χαρακτηριστικά. Κάποια διαφορά μόνον στὰ χρώματα. Οἱ χρωματισμοὶ τοὺς ἦσαν ἐκφραστικοὶ καὶ χρωματικοί, ἀνκαὶ πολὺ ἀρμονισμένοι. Παντοῦ ὅμως συναντοῦσε κανεὶς τὰ ἴδια σχέδια καὶ τὸ ἴδιον γούστο.

Μόλ' αὐτὰ μπορούσε κανεὶς νὰ σημειώσῃ μιάν ἀνομοιότητα ἀναμεταξύ στὴ διακοσμητικὴ τέχνη τῶν ἑλληνοανατολικῶν λαῶν, τῶν σλάβων τῆς ἀνατολῆς καὶ ρουμάνων καὶ στὴ διακοσμητικὴ τέχνη τῶν πολυθεϊστικῶν λαῶν, τῶν καθολικῶν ἢ προτεσταντικῶν, τῶν οὐκραλαϊκῶν καὶ σλαβικῶν λαῶν τῆς δύσης. Στὴν τέχνη τῶν ἑλληνοανατολικῶν λαῶν μεταχειρίζονται κάποτε, ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζάντιου, χρυσάφι καὶ ἀσημί. Οἱ ἄλλοι λαοί, ποὺ δὲ δέχτηκαν αὐτὴ τὴν ἐπίδρασιν, εἰμειναν πιστοὶ στοὺς χρωματισμοὺς.

2. "Ὅταν ἦταν στὴ Βουδαπέστη τὸ ρωσικὸν καμπαρέ «J. Oiseau Bleu», ἐνωθῆ βαθεῖα συγκίνηση, ἄμα ἄκουα αὐτὲς τὶς μελωδίες, ἀνκαὶ δὲν καταλάβαινα τὰ λόγια. Ἡ μουσικὴ δὲ μοῦ φαινόταν ξένη. Σ' ἕνα ταξίδι μου στὸ Eriély (Γρανουλβανία), δοκίμασα αὐτὸ ἴδιον συναίσθημα ἀκούοντας σκοποὺς ρουμανικοὺς.

τῆς Εὐρώπης—μόλ' αὐτὰ τὸ ὕλικό, πὸν ἔχω μαζέψει, εἶναι ἄρκετό, γιὰ νὰ μᾶς δείξει, πὸς ἡ ἄσιατικὴ ἐπίδραση ἐπάνω στοὺς λαοὺς πὸν κατοικοῦν τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπην ἐγινε ἡ πηγὴ, ἀπόπου μορφώθηκε ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ζωὴ τους.

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης εἶναι ἓνα ἀνακείμενα τῶν Ἀριανῶν φυλῶν (προπάντων τῶν Σλάβων) καὶ τῶν οὐραλαλταϊκῶν (Φιννοουγγρικῶν, Μογγολικῶν, Τουρκικῶν, Ταρταρικῶν). Ὁ πολιτισμὸς τους ἐπηρεάστηκε παραπολύ—ἀν δὲ θεμελιώθηκε—ἀπὸ τοὺς λαοὺς τὰς Μικρασίας καὶ τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας (Τουρκομογγολικὸς πολιτισμὸς).

Γιὰ νὰ νιώσουμε ὅμως αὐτὰ πὸ καλὰ, πρέπει νὰ συμβουλευτοῦμε τὴν ἱστορίαν καὶ γλωσσολογίαν.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

Μ. ΦΙΛΗΝΤΑ

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΑ

Β'.

Εἶπαμε λοιπὸν πὸς τὸ ατονικὸ σύστημα αποκλείεται ολότελα, γιὰτι ἡ μεταρῦθμιση πρέπει νὰ φέρνει μονάχα κέρδος καὶ καθόλου ζημίαν. Ὡστε θὰ εφαρμοσθεῖ τὸ μονοτονικὸ θὰ παίρνει δηλαδὴ ἓνα τονικὸ σημάδι ἢ καθε λέξη πὸν φυσικὰ τονίζεται, οπουδήποτε καὶ ἂν τονίζεται, καὶ δε θὰ παίρνουνε τονικὸ σημάδι οἱ φυσικὰ ἄτονες λέξεις, μονοσύλλαβες καὶ δυσύλλαβες, εἴτε εἶναι προκλιτικὲς εἴτε εἶναι εγκλιτικὲς. Θὰ παίρνει ἀκόμη τονικὸ σημάδι ἐκείνη ἡ προκλιτικὴ λέξις πὸν ἀπὸ τὴ θέση τῆς ἀνάμεσα πτωτικὸ καὶ ῥήμα θὰ μπορούσε νὰ παρανοηθεῖ γιὰ εγκλιτικὴ : π. χ. τὸ βιβλίον σὰς τὸ ἐστειλε.

Εἶπαμε ἀκόμη πὸς ὅσο γράφονται παράλληλα ἡ καθαρὲβουσα με τὴ δημοτικὴ, πρέπει ἢ καὶ ἡ καθαρὲβουσα νὰ γραφεῖ με τὸ μονοτονικὸ σύστημα, ἢ καὶ ἡ δημοτικὴ νὰ γραφεῖ τονικὰ σαν τὴν καθαρὲβουσα. Εἰδεμὴ ζητάμε ὄνειρα καὶ τότε κίλλιο νὰ ζητήσουμε μιὰ καὶ καλὴ τὴν ολοκληρωτικὴ γραφικὴ μεταρῦθμιση δηλ. τὴ φτογγογραφικὴ.

Στὴ φτογγογραφικὴ γραφὴ θὰ ἀκολουθήσουμε φυσικὰ τὸ μονοτονικὸ σύστημα καὶ τὸ ατονικὸ, γιὰτι θὰ συμπέσουνε μορφικὰ πολὺ περισσότερες λέξεις, παρὰ ὅσες συμπέφτουνε με τὴν ἱστορικὴ γραφὴ, ἄς πούμε.

Τότε λοιπὸν θὰ συμπέσουνε μορφικὰ καὶ τὸ γέλιο (=γελῶ) με τὸ γέλιο. Σήμερον ὅσοι γράφουνε γέλιο (με οἱ) κάνουνε λάθος. Πὸς τὸ γελῶ μπορούσε νὰ τονισθεῖ γέλιο; Θὰ τονίζεταν γελῶ. (Σύγκρινε σκολεῖο—σκολεῖο, ἐργαλεῖο—ἀργαλεῖο, καπηλεῖο, δασκαλεῖο, μακελεῖο, κρασοπουλεῖο κτλ.). Κι ἀκόμη : πὸς τὸ γελῶ (=τὸ ἄξιον γελῶτος) νὰ σήμαινε τὸν ἴδιον τὸ γέλωτα; Τὸ γέλιο λοιπὸν δὲν εἶναι καὶ δὲ μπορούσε νὰ εἶναι ἀπὸ τὸ γελῶ, ὅπως νομίζει ὁ κ. Γιαννίδης, παρὰ γίνεται ἴσια ἀπὸ τὸ ῥηματικὸ στέλεχος. Ὅπως δηλ. εἶπανε ἀναγορέβω—ἀναγόριο, ξαγορέβω—ξαγόριο, ξενιάζω—ξένιο, ξοδέβω—ξόδιο, κατεβιδῶνω—κατεβιδῶδιο, ἀνεβάλλω—ἀνεβόλιο, συγυρίζω—συγύριο, ψουνίζω—ψούνιο, χασομερῶ—χασομέριο, συχωρῶ—συχώριο, καταντῶ κατάντιο, κατηγορῶ—κατηγόριο, συμπαθῶ—συμπάθιο, παρακαλῶ—παρακάλιο, καταφρονῶ—καταφρόνιο, καὶ στὴν Κρήτη : (α) παλέβω—παάλιο (=ἡ πάλη), ἐστὶ εἶπανε καὶ : γελῶ—γέλιο. Τὸ λοιπὸν ὄχι γέλιο (με οἱ) τάχα ἀπὸ τὸ γελῶ(ν) πὸν καταντῶ καὶ γελῶ.

Καὶ τώρα ἄς μπούμε στὴν κριτικὴ πὸν κάνει ὁ κ. Γιαννίδης γιὰ τὸ φτογγογραφικὸ σύστημα.

Ἔχουμε φτώχεια σημείων καταπληχτικὴ στὴν ἀρχαιοπρεπὴ ἀλφαβήτα μᾶς γιὰ παράσταση ζωντανῶν νεοελληνικῶν φτόγγων. Ἐστὶ παραστήνουμε με τὰ ἴδια ψηφία τοὺς λαρυγγικοὺς (ἢ υπερωϊκοὺς κατὰ τὴν καθαρὲβουσα) φτόγγους g, q, γ, χ, καὶ τοὺς ουρανικοὺς ἢ πιο σύντομα ουρανικοὺς : γκ, κ, γλ, χλ. Ἀμα λοιπὸν θέλουμε νὰ παραστήσουμε ἓνα ουρανικὸ πρὶν ἀπὸ α, ο, ου γράφουμε κῆνα γ, π. χ. γιὰ γιὰ, Κιάφα κτλ. πρᾶμα ἀπαίσιο γιὰ φτογγογραφικὴ μάλιστα γραφὴ. Ὁ κ. Γιαννίδης, πὸν γιὰ τοὺς φτόγγους b, g, d γυρέβει πολὺ σωστὰ νέα γράμματα ἀντὶς τὰ μπ, γκ, ντ, γιὰ τούτα δὲ ἀρκιέται στὰ υπάρχοντα, γιὰ νὰ μὴν ἀφξηθεῖ, λέει, ἡ ἀλφαβήτα μᾶς κατὰ τέσσερα γράμματα. Ὡστόσο οἱ φτόγγοι γ καὶ γλ κ καὶ κλ κτλ. εἶναι ολότελα, μα ολότελα διαφορετικοὶ ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον. Οἱ Τούρκοι ἔχουνε στὴν ἀλφαβήτα τοὺς ξεχωριστὰ ψηφία γιὰ τοὺς λαρυγγικοὺς καὶ ξεχωριστὰ γιὰ τοὺς ουρανικοὺς, οὔτε ποτὲ μπορεῖ νὰ τοὺς σχετίσουνε, πολὺ λιγότερον νὰ τοὺς συχίσουνε. Ἐμεῖς τοὺς ἔχουμε συχισμένους. Εἶναι ἀπλοϊκὴ ἡ αἰτιολογία γιὰ νὰ μὴν ἀφξήσουμε τὸ ἀλφάβητό μᾶς κατὰ 4 γράμματα, νὰ στερεφτοῦμε κατὰ τὴ μεταρῦθμιση μιαν τέτοια χρειάζουμένη ἐφκολία, καὶ νὰ τὴν ἀναπληρώνουμε με τὴ γραφὴ ἐνός παραπανιστοῦ γιώτα, ἀμα θέλουμε νὰ πούμε κια, κιο, κιν. Κι ἀκόμη δὲν εἶναι σωστὸ νὰ νομίζουμε, πὸς δὲν ἔχουμε λαρυγγικά g, q, γ, χ, με τοὺς ψιλοὺς φωνητικοὺς ε, ι. Σὲ πολλὰ μέρη, σὲ πάρα πολλὰ μάλιστα λένε : ριμῖτσα, ρινάς, ριολάντα, (κνηκάτο) ρινηκάτο, ρίνα τέχληνη, πέχληνη κτλ. με λαρυγγικά τα : ρ, κ, χ, πρὶν τοῦ γιώτα. Ὡστε ὁ ἀφορισμὸς τοῦ κ. Γιαννίδου πὸς καὶ στὴ μηχανὴν ἀν βάλετε τὰ φωνητικὰ ὄργανα τοῦ Ρωμοῦ δὲ θὰ κατορθώσῃ νὰ προφέρει τα : ρι, ρι, ρι, ρι λαρυγγικά, καθόλου δὲν εἶναι σύμφωνος με τὰ πρᾶματα. Ἀφτα τὰ λένε βέβαια ἐστὶ στὰ ντοπιολάλητα, γιὰτι ἔχουμε ἤδη στὴν Ἑλληνικὴ τὰ παχιά λαρυγγικά κα γο χου κῖταν ἡ προφορὰ εἶτανε πρὶν παχιά : κνηκάτο, Σμαραγδὴ, τέχνη κτλ. ἐξακολουθεῖ νὰ μένει παχιά καὶ ἀφού περάσῃ ἀνάμεσα τὸ ι. Ὅχι βέβαια ἀπὸ ἐπίδραση τῆς Τούρκικης φτογγολογίας ὅπως πολὺ ἀντιεπισημονικὰ τὸ ξηγᾷ ὁ Χατζηδάκης (στὰ ΜΝΕ. τ. β' σελ. 539 ἀράδα 12) γιὰτι νὰ πὸν λέμε πασάς με σ, ἐνω οἱ Τούρκοι τὸ λένε με ch, ἐμεῖς ὅμως δὲν ἔχουμε ch στὴν Ἑλληνικὴ καὶ δε μπορούμε νὰ πούμε πασιάς, οὔτε ἀκούμε καν τὸ ch καὶ τοὺς ἄλλους τούρκικους φτόγγους : u, eu tch dj κτλ. Ὁ Ψυχάρης στὴ Revue critique τῆς 1 Μαΐου 1918, σελ. 164 λέει ἀφτά τὰ ἀξιοπρόσεχτα λόγια : «C'est une illusion de croire que dans des emprunts de ce genre, on emprunte simplement le son; il faudrait emprunter l'organe même qui le produit; ce n'est plus alors le phonème, c'est le gosier qui serait turc» πρᾶμα πὸν δὲ συμβαίνει ἐκεῖ πὸν τάκουσα ἐγὼ ἀφτά, δηλαδὴ στὰ χωριά τῆς Κύζικου, ὅπου οἱ Τούρκοι μιλοῦσανε Ρωμαίικα, μα οἱ Ρωμοὶ δὲν ξαίφτανε Τούρκικα. Ὡστε δε μπορούμε βέβαια νὰ στερεφθῶμε τὴ μεταρῦθμισμένη ἀλφαβήτα μᾶς ἀπὸ 4 ψηφία οὐσιαστικῶν διακεκριμένων ἑλληνικῶν φτόγγων, γιὰ μόνη τὴν ἀφελὴ αἰτιολογία, νὰ μὴν ἀφξηθεῖ ἡ ἀλφαβήτα μᾶς κατὰ τέσσερα ψηφία, τὴν ὥρα πὸν δὲ θάχουμε πια : η=ι, υ=ι, ω=ο, ξ=κς, ψ=πς, σ=ς. Καὶ γιὰτι δηλαδὴ τὸ μπ λόγου χάρη εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ μονόψηφο καὶ τὸ κλ (τὸ ουρανικὸ) δὲν εἶναι :

1. Οἱ ὄροι ξερά γιὰ τὰ λαρυγγικά κα ὑγὰ γιὰ τὰ ουρανικά πὸν μεταχειρίζεται ὁ κ. Γ.

Στην καινούργια ορθογραφία, λέει ο κ. Γ., επειδή θα παραδεχτούμε πως κάθε γράμμα έχει την προφορά του, οι συνδυασμοί για, για, για, θα διαβάζονται γι-α, κι-α, χι-α με δυο συλλαβές κτλ.

— Όχι δα, όχι δα! Τέτοια πράγματα δέ λέμε, δέν είπαμε, δέ θα πούμε μήτε στο παιδί μήτε σε κανένα, για όνομα του Θεού! Θα πούμε μάλιστα το εναντίο: Ο φτόγγος ι κοντά σε οποιοδήποτε φωνητικό φτόγγο, είτε πριν είτε μετά όταν δέν τονίζεται, διαβάζεται μονοσυλλαβίς, κάνει δηλ. δίφτογγο μετάφωνο: ια, ιω, ιου, ιε, ιί, λ.χ. διό πεδιά θα διούν, πιέ να διύς, ή πρόφωνο: άι, όι, ούι, έι, ή, λ.χ. πάλι το βόιδι, δέν ακούι, λεί να φίι, όλα μονοσυλλαβίς δηλ. κατά συνίζηση. Αμα θέλουμε να τον προφέρουμε χωριστά θα του βάζουμε τα διαλυτικά σημεία λ.χ. τα άγία τον άγιον, λάιος δαιμόνια, Μάϊς. Λοιπόν ο λόγος που θέλουμε ξεχωριστά ψηφιά για τούτα δέν είναι βέβαια για να μη διαβάζουμε κι-α το για, αλλά γιατί οι ουρανικοί γκι, κι, γι, χι, είναι φτόγγοι άλλοι, ολότελα άλλοι, διαφορετικοί από τους λαρυγγικούς g, q, γ, χ. Και τα ψηφιά που θα παρουστήθουνε τους λαρυγγικούς, κανονικά με τα ια, ιω κτλ. δε θα διαβάζονται βέβαια κι-α, γι-ο κτλ. αλλά: gja, γjo, φγια, χχjo, αφού διαβάζουμε λ.χ. βja πχjo κτλ. Όστε η γραφή: πεδάγια, θα διαβάζεται: πεδάφγια, και η γραφή, πεδάγια, θα διαβάζεται πεδάφι-α. Θέλουμε λοιπόν ψηφιά ξεχωριστά για το κι κτλ. Ας ορίσουμε λ.χ. ετούτο k=κι. Είτε το γράφουμε: πεδάκα, είτε πεδάκια για να κρατήσουμε το κ του ενικού —πεδάκι (σύγκρινε οι γανιοί=οι γανοί)—πεδάκια θα το διαβάζουμε.

Αφτά λέει η φωνολογία. Ούτε γεννιέται από τη συνίζηση του ι κατόπι από τα β, δ, ρ, π, τ κτλ. ένας παράγωγος φτόγγος καθώς λέει ο κ. Γιανίδης. Αλλά αφτός ο φτόγγος ι με τη συνίζηση αλλάζει τη φύση του και γίνεται ζωημίφωνο. Αφτό λοιπόν το ημίφωνο z είναι ένας φτόγγος ρεφτός που συνταιριάζεται ηχικά και πνοικά με τα προηγούμενά του σύμφωνα και με τα χορδοχηρά: β, γ, δ, ρ, γίνεται χορδοχηρό J, όχι όμως ολότελα ίδιο με το γ2 δηλ. το καινούργιος δέν έχει ολότελα την ίδια κατάληξη με το καινός λόγου χάρη. Και πάλι με τα αχορδόχηα φ, θ, π, τ, γίνεται αχορδόχηο hi ας πούμε, όχι ολότελα ίδιο με το χ2 δηλ. το (ξωτ(ι)κιά) ξωτχιά λ. χ. δέν είναι ολότελα ιδοκατάληχτο με το ματιά.

Και με το μυτόπνοο μ γίνεται το z μυτόπνοο: η2 ας πούμε, αλλά πολύ αλαφρότερα από το καθαυτό η2=gη το ιταλογαλλικό, δηλ. το καινιά δέν είναι ολότελα ιδοκατάληχτο με το σταμιά. Και γενικά από τόπο σε τόπο η προφορά του αφομοιωμένου αφτουνου z διαφέρει, γιατί λένε και μίτζα αντίς μίτθια και μja αντισμτζα και φορεσιά, και φορεσηιά, και φορεχιά, και φορεσά.

Όστε ο φτόγγος ζωτ γραφόμενος με το ι θα μένει πάντα στη γραφή ανάλλογος, οπωσδήποτε κιάν προφέρεται κατά τύπους ένεκα τη γειτονική συνεργιά των πρωτυτερνών του φτόγγων. Όμως ο φτόγγος κ2 (ο φτόγγος είπαμε, όχι το ψηφί) είναι σταθερός φτόγγος κ2 ουρανικός και δέ μπορεί να συγκριθεί με το ρεφτό το φτόγγο ζωτ, και για τούτο θέλει ψηφί ξεχωριστό, όπως και ο b. Άλλο τώρα πως με τους ψιλούς φτόγγους ε, ι, δέν έχουμε λαρυγγικό q—και τούτο όχι πάντα καθώς δείξαμε παραπάνω.

είναι πολύ ακατάλληλοι για μια διατριβή με αξιώσεσ οπωσδήποτε, καθώς είναι η δική του. Τα αντίθετα του ξερά ρωμαίικα τα λέμε μαλακά, τα λέμε και χλωρά. Και πάλι τα αντίθετά του υγρά, τα λέμε στεγνά, μα κανένος απ' αφτουνούς τους όρους δέν ταιριάζει για τους φτόγγους ετούτους.

Τα ίδια θα είχα να πω για τα λ2 και η2 τα μεσογλωσσικά, ενσέσει με τα ακρογλωσσικά λ, η, καθώς και για τ' το λαρυγγικό η (=η final), που τη φτογγική διαφορά αφτουνού την αιστανθήκανε και οι αρχαίοι και το παραστήσανε με το γ.

Μα και πάλι δέ χάρθηκε ο κόσμος. Ας γίνει η μεταρύθμιση κιός μείνουν αφτά όπως είναι. Στη γραφική παράσταση των φτόγγων προτιμότερες είναι οι ψηφιακές ατέλειες, παρά οι πολυτέλειες, (ι, η, υ, ει, οι, υι,) γιατί αφτές συχίζοννε τον κοσμική πολύ περισσότερο από τις ατέλειες. Οι ψηφιακές ατέλειες δέ φαίνονται τόσο στη γραφή της ζωντανής γλώσσας, γιατί αυτή κανείς τη διαβάξει όπως την προφέρει. Όστόσο μια σύχιση που γίνεται στον κοσμική των δημοτικιστών ένεκα την ψηφιακή ατέλεια της αλφαβήτας μας θα τη σημειώσω εδώ. Είναι γνωστό πως το τελικό η του άρθρου τα αρχικά αχορδόχηα κ, π, τ, της κατοπινής λέξης τα κάνει χορδοχηρά g, b, d. Διαβάζουμε δηλ. τον γαλό, τον βατέρα, τη μιμή. Σε πολλούς τύπους αφτό το τελικό η του άρθρου αφού άδρυνε τάχορδόχηα κ, π, τ σε χορδοχηρά g, b, d, κατόπι αποσιωπήθηκε: Λένε δηλ. το γαλό, το βατέρα, τη μιμή, κέπειδής τη γραμμένη ζωντανή γλώσσα τη διαβάξει κανείς έτσι που την προφέρει, καθώς είπαμε, κέπειδής ακόμα, φαίνεται, η περισσότερη η ρωμισύνη αποσιωπά πια στην προφορά αφτό το τελικό η του άρθρου, βλέπουμε να γράφοννε σήμερα όλοι σκεδόν καλοσυνείδητα: τ'ο καλό, τ'ο πατέρα, τ'η τιμή, κτλ. ίσια ίσια γιατί δέν έχουμε ψηφιά για τους φτόγγους g, b, d. Αφτή όμως η γραφή δέν είναι καθόλου σωστή, και ας μου επιτραπεί να κάνω αφτή την αποστροφή στους νεαρούς, που με την αφράνταστη νεοελληνική απροσεξία τους («ίνα μή τι χειρόν είπωμεν») μωρναφέβουνε τα ρωμαίικα. Προσοχή εσείς που γράφετε τη δημοτική. Κάθε ακρόλεξο η που σώθηκε στη νέα γλώσσα (βλέπε Φιλήντα Γραμματική σελ. 118, § 346 και πέρα) και μάλιστα το τελικό η των άρθρων και των αντωνυμιών το βάζουμε, όταν το ακολουθεί φωνήεντο, κιάνο τα συμφωνά όταν το ακολουθεί κ, π, τ, ή γη, μη, ντ. Να το προσέχετε πολύ αφτό, γιατί με την απροσεξία σας κοντίζετε να καταστρέψετε τα νεοελληνικά. Επειδή στην ομιλία σας λέτε λ. χ. τ'ο βατέρα, τ'ο γαρέ, τη γαλή κτλ., θαρείτε πως είναι το ίδιο να γράφετε: τ'ο πατέρα, τ'ο καιρέ, τη καλή κτλ. δίχως η. Μα τα αχορδόχηα π, η, τ, για να γίνουνε χορδοχηρά b, g, d (για να πεις δηλ. διαβάζοντας: τ'ο βαπά, τ'ο γακό, τη βαίρω κτλ.) είναι ανάγκη το δίχως άλλο να γράφεις πρωύτερα από τα π, κ, τ, ένα μυτόπνοο (ας είναι και έρινα, να πούμε), ένα η δηλαδή, τον πατέρα κτλ. και τότε θέλεις το λες: τ'ο πατέρα θέλεις το λες: τ'ο βατέρα. Όταν όμως γράφεις, τ'ο πατέρα, τ'ο καιρέ, τ'η τιμή, κτλ. ελληνικά βέβαια δέ γράφεις, γράφεις κινέζικα. Εσείς όμως ελληνικά, μου φαίνεται, θέλετε να γράφετε, δέν είναι έτσι: Μη βλέπετε το Χατζηδάκη που γράφει (Μεσαιων. και Ν. ελλ. τομ. α', σελ. 14, αράδα από κάτω δ) τ'η τ'ρ'πα, αντισ τ'η τ'ρ'πα. Ο Χατζηδάκης δέν ξαίρει ελληνικά!

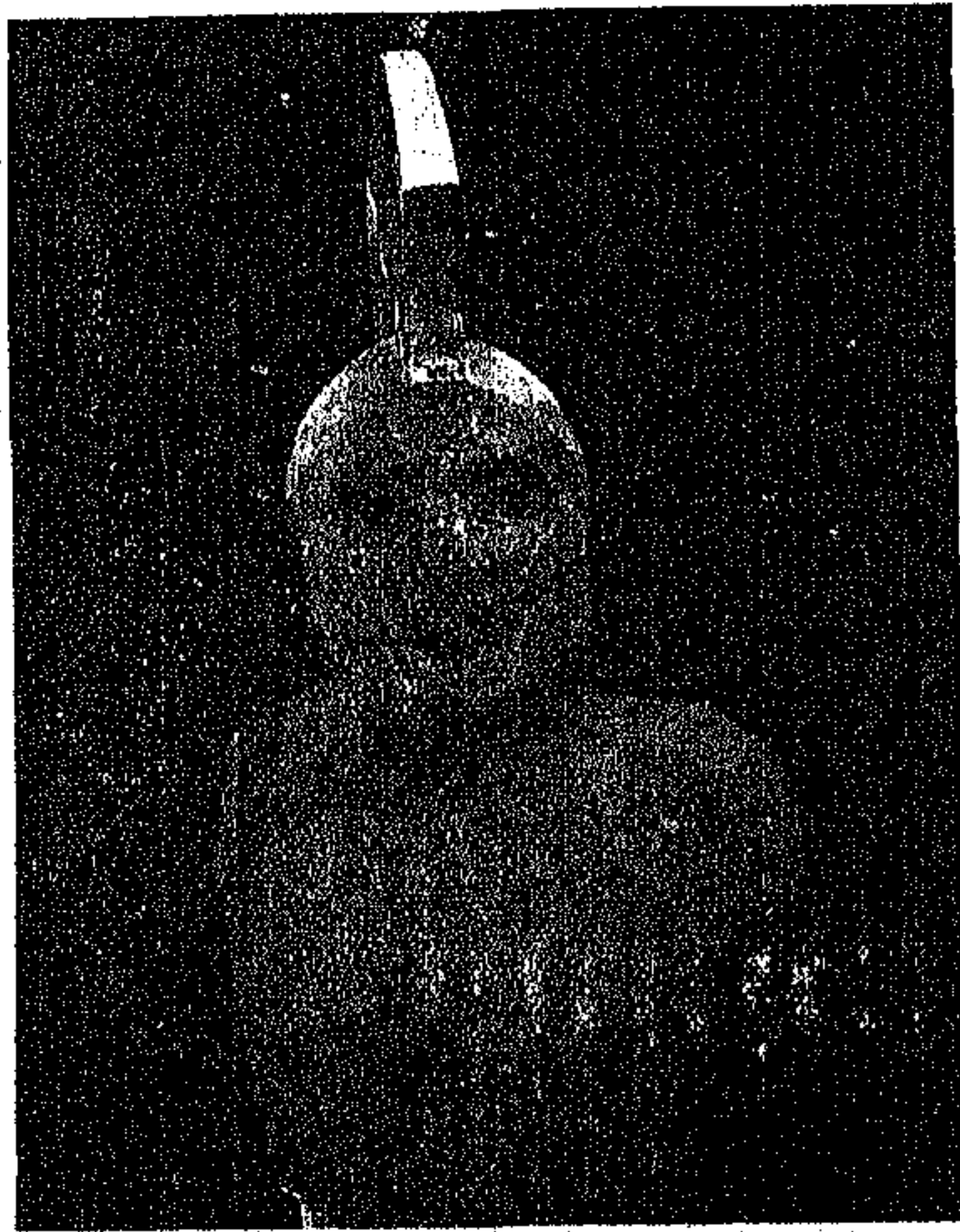
1. Και για να μή με πάρετε πως είμαι υπερβολικός που λέω νέα σκέτα πως ο Χατζηδάκης δέν ξαίρει ελληνικά, ανοίξτε το τελευταίο του βιβλίο β' έκδοση Αναδημιακά αναγνώσματα τομ. α' σελ. 11 και διαβάστε: «Τ'ο δέ άγμα κατ' αρχάς γραφόμενον διά τοῦ g, έπεκράτησε κατόπιν ή διά τοῦ η γραφή». Είναι αφτό ονομαστική απόλυτη ή δέν είναι; Αν είτανε μαθητής γυμνασίου θα τούβαζε μηδενικό ο καθηγητής του γιαφτή τη φράση, ή όχι;

ΣΕΜΝΗΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ

ΤΟ ΑΓΑΛΜΑ ΤΟΥ «ΛΕΩΝΙΔΑ»

«Υμῖν δ' ὁ Σπάρτης οἰκήτορες εὐρυχόροιο,
ἢ μέγα ἄστυ ἐρικυδὲς ὑπ' ἀνδράσι Περσείδῃσι
πέσθεται, ἢ τὸ μὲν οὐκί, ἀφ' Ἡρακλέος δὲ γενέθλης
πενθήσει βασιλῆι φθίμενον Λακεδαίμονος οὔρος.
Οὐ γὰρ τῶν ταύρων σήσει μένος οὐδὲ λεόντων
ἀντιβίην· Ζηνὸς γὰρ ἔχει μένος.»

Τέτιος εἶναι ὁ χρησμὸς ποὺ ἔδωσε ἡ Πυθία στοὺς Σπαρτιῆτες, ὅταν νευρι-

Εἰκ. 1. Τὸ ἀγαλμα τοῦ «Λεωνίδα»

κοὶ καὶ ἀνυπόμονοι ζητούσαν νὰ τοὺς πεί κάτι γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου ποὺ ξανοιγόταν πάλι μὲ τὴ μεγάλη δύναμη τῆς Ἀσίας: «Ἡ θὰ ἴδῃτε τὴν πόλιν σας τὴν ἐνδοξὴν νὰ καίγεται ἀπὸ τοὺς Πέρσες, ἢ ὅλη ἡ χώρα τῆς Σπάρτης θὰ

κλάψει τὸ βασιλιά, ποὺ ἡ γεννιά του τραβᾶ ἀπὸ τὸν Ἡρακλή. Ἴσως δὲ θὰ μπορέσει νὰ τὸν κρατήσει, οὔτε ταῦροι, οὔτε λιοντάρια παντοδύναμα. Γιατὶ ἔχει μιὰν ὁρμὴ ὅμοια μὲ τὸ Δία».

Ἄθελα μᾶς ἔρχονται σήμερα στὸ νοῦ οἱ στίχοι αὐτοὶ, ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος, ἀμα βρεθοῦμε μπρὸς στὸ ἀγαλμα τοῦ «Λεωνίδα» (εἰκ. 1,3,4).

Βρέθηκε πρόπερσιν πάνω στὴν Ἀκρόπολη τῆς Σπάρτης ἀπὸ Ἄγγλους ἀρχαιολόγους, μεταξὺ στὸ ναὸ τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς καὶ στὸ θέατρο. Ἀντικρίζοντας ἓνα ἀγαλμα πολεμιστῆ μὲ τεχνοτροπία τῆς ἐποχῆς ποὺ διαδέχεται τὰ Περσικά, ποιο ἄλλο ὄνομα μποροῦσε νὰ ἔρθει στὴ θύμησή μας ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ «Λεωνίδα»;

Ἄφοῦ οἱ Σπαρτιῆτες ἀκόμη, στὸν προδότη Πausanias ἔκαναν ἀργότερα δυὸ χάλκινους ἀνδριάντες —γιατὶ θέλησαν φυσικὰ νὰ ἐξάσσουν τὴν κακὴ τοῦ πλευρά— δὲν εἶναι φυσικό, πὼς θὰ ἔστησαν σὲ ξάγναντο μέρος καὶ τὸν ἀνδριάντα τοῦ λιονταρίσιου βασιλιά τους, ποὺ ἀντιμετώπισε μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἔβρουμε τὸ θάνατο;

Τὸ ἀγαλμα τοῦ Λεωνίδα βρισκεται σήμερα στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο καὶ στὴν ἐξέταση τοῦ μπαίνουμε τώρα.

* *

Τὸ χάλκινον ἀγαλματῆκα τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 2) ποὺ βρέθηκε πάνω στὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθηνᾶς, μᾶς βοηθεῖ νὰ ἀντιπαραστήσουμε τὴν ὅλη στάση τοῦ «Λεωνίδα». Ὅπως ἔδω ἡ Ἀθηνᾶ Πρόμιχος ὁρμᾶει κρατώντας τὴν ἀσπίδα ἀπὸ ἀριστερὴ τῆς χεῖρι, ὑψώνοντας μὲ τὸ ἄλλο τὸ δόρυ (καὶ τὰ δυὸ λείπουν σήμερα),

ἔτσι κι ὁ πολεμιστῆς τῆς Σπάρτης, μὲ τὸ κορινθιακὸ κράνος στὸ κεφάλι—τοῦ σκεπάζει καὶ τὰ μάγουλα, ἀντίθετα πρὸ τὸ ἀγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς— ὁρμᾶει ἀκρόατης καλὰ ὀπλισμένος καὶ μὲ τὸ ἐπιθετικὸ καὶ μὲ τὸ ἀμυντικὸ ὄπλο του.

Τὸ κράνος του ἔχει θαυμάσιες καὶ ἐπιβλητικὲς παραγναθίδες σὲ σχῆμα κεφαλοῦ ἀπὸ κριάρι (εἰκ. 3). Στὸν τράχηλο, κάτω ἀπὸ τὸ κράνος βγαίνουν μερικὸι μικροὶ βόστρυχοι σὲ σχῆμα σπείρας, συνειθισμένη σηματοποίηση στὰ ἀρχαῖα ἔργα.

Ἡ δυνατὴ ἐντύπωση ποὺ παίρνουμε ἀπὸ τὸ ἔργο χρωσιέται τὸ πλεονεξὸν σὲ δυὸ στοιχεῖα: στὴ ζωτικότητα καὶ τὴ δύναμη τῆς κίνησης, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος στὸ ρωμαλέο πρόσωπο μὲ τὴ λιονταρίσια ὁρμὴ.

Εἰκ. 2. Χάλκινον ἀγαλματῆκα τῆς Ἀθηνᾶς (ἀρχαιολ. Μουσεῖο)

Τί θάταν όμως μόνο τὸ πρόσωπο χωρὶς τὸν ψηλὸ λόφο τοῦ κράνους μὲ τὸ δυνατὸ περίγραμμα, ποὺ λίγο πῶς ἔξω ἀπὸ τὴν κατακόρυφη τῆς μύτης κάνει τὴ γωνιὰ ἐκείνη πῶς κόβει ἄδρα τὸν κύκλο; Στὴν Ἀθηνὰ ὁ λόφος κρατιέται ἀπὸ ἓνα λυγρὸ λαιμὸ κύκλου. Ἔτσι τὸ βίος του δὲν πέφτει ἀμέσως πᾶνω στὸ κεφάλι τῆς θεᾶς. Ὁ χαλύβδινος ὅμως πολεμιστῆς δὲν ἔχει ἀνάγκη τέτια προφύλαξη. Τί μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ βίος τῆς πανοπλίας γιὰ ἓναν Σπαιοιάτη;

Στὸ πρόσωπο συνδυάζεται ἡ μεταβατικὴ τεχνολογία ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ στὴν κλασικὴ. Ἀρχαϊκὰ εἶναι τὰ παχυὰ χεῖλια, τὰ φουσκωμένα μάγουλα, ἡ μυτερὴ γενειάδα, τὸ στόμα σὲ σχῆμα καμπύλης ἀνοικτῆς πρὸς ἄπάνω. Ὅμως ἡ προχω-

Εἰκ. 3. Τὸ ἄγαλμα τοῦ «Λεωνίδα»

ρημένη τεχνικὴ εἶναι φανερὴ στὰ μάτια. Ἄν μπορούσαμε νὰ περιβάλλουμε τὸ Λεωνίδα μ' ἓνα ἀρχαϊκὸ ἄγαλμα λίγο ἀρχαιότερο ἀπὸ τὸ 500 π. Χ. θὰ βλέπαμε πῶς στὸ ἀρχαϊκὸ τὸ κοίλωμα, κάτω ἀπὸ τὰ φρύδια, δὲν παριστάνεται, καὶ ἔτσι τὰ μάτια ἔρχονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὰ φρύδια. Οἱ ἄνθρωποι φαίνονται «ἐξώφθαλμοι». Τοῦτο, ποὺ χαρακτηρίζει τὰ ἀρχαϊκὰ ἔργα, τὸ ἔχει ξεπεράσει ὁ γλύπτης τοῦ Λεωνίδα. Ἀνήκει σ' ἐποχὴ πού ἔμαθε νὰ κοιτάζει καλύτερα τὸ βιβλίο τῆς φύσης, καὶ ξέρεي νὰ βαθουλώσει τὸν κύκλο πού τρίγουρει τὸ μάτι καὶ νὰ τὸ παρουσιάσει φρεσινότερο. Θὰ ἦταν λάθος νὰ φανταστοῦμε ἔτσι ἄδεια τὰ μάτια, ὅπως φαίνονται σήμερα. Στὴν ἀρχαιότητα γιὰ νὰ παριστήσουν τὴν κόρη καὶ τὰ βλέφαρα τοῦ ματιοῦ, θὰ χρησιμοποιήσαν κάποιο ἄλλο ὕλικό, ἴσως καὶ μάρμαρο, πού

τὸ τοποθέτησαν στὸ κοίλωμα τῶν ματιῶν ἴσως ἀφοῦ τέλειωσε τὸ ἄγαλμα. Καὶ θὰ εἶμαστε πολὺ κοντὰ στὴν ἀλήθεια, σὰν φανταστοῦμε τὸ ὕλικό τοῦτο χρωματισμένο μαῦρο γιὰ ν' ἀποδώσει ζωντανότερα τὴν κόρη τοῦ ματιοῦ.

Ἐντύπωση κάνει ἡ ἔλλειψη μουστακιοῦ πού δὲ συμβιβάζεται γιὰ τὴ σημερινὴ ἀντίληψη μὲ τὴν ὕπαρξη τῆς γενειάδας. Ἄμα ὅμως ξέρει κανεὶς τὴ διαταγὴ πού ἔβγαζαν οἱ ἔφοροι τῆς Σπάρτης, μόλις ἐπαιρναν τὴν ἐξουσία, «κείρεσθαι τὸν

Εἰκ. 4. Τὸ πρόσωπο τοῦ «Λεωνίδα»

μύστακα καὶ κείρεσθαι τοῖς νόμοις» δὲν παθαίνει κανένα ξάφνισμα. Βέβαιο εἶναι, πῶς ἡ ἔλλειψη τοῦ μουστακιοῦ, ἄμα ἀντικρίσουμε τὸ κεφάλι, σὰ νὰ μᾶς δίνει κάποια ἀόριστη ἐντύπωση προσωπικοῦ χαρακτήρα, μιὰν ἐντύπωση ἰδιαίτερης ἀτομικότητας. Μολταταῦτα ἡ μορφή εἶναι καθαρὰ ἰδανικὴ, δὲν εἶναι πορτραῖτο, ὅπως θέλησαν νὰ πιστέψουν. Ἔτσι θὰ παρίστανε ὁ ἴδιος καλλιτέχνης, σὰν βρισκόταν στὸ ἴδιο σημεῖο τῆς καλλιτεχνικῆς του ἐξέλιξης, ὅποιονδήποτε πολεμιστὴ τοῦ παράγγελναν νὰ πλάσει στὸ μάρμαρο: μὲ τὸ κράνος στὸ κεφάλι, τὴ μυτερὴ γενειάδα, παχυὰ χεῖλια, στόμα σὲ σχῆμα καμπύλης ἀνάποδης, μύτη παχυὰ, ξυρισμένο μουστάκι. Ἄν ὁ γλύπτης εἶχε στὸ νου του τὴ μορφή τοῦ ἥρωα, θὰ ἔπρεπε πρῶτα πρῶτα νὰ τὸν παριστήσῃ πῶς γέρο, ἀφοῦ δὲν ἦταν πᾶ ὄρμος

Τί θάταν όμως μόνο τὸ πρόσωπο χωρὶς τὸν ψηλὸ λόφος τοῦ κράνους μὲ τὸ δυνατὸ περίγραμμα, ποὺ λίγο πρὶν ἔξω ἀπὸ τὴν κατακόρυφη τῆς μύτης κάνει τὴ γωνιὰ ἐκείνη ποὺ κόβει ἄδρα τὸν κύκλο; Στὴν Ἀθηνὰ ὁ λόφος κρατιέται ἀπὸ ἓνα λυγρὸ λαιμὸ κύκλου. Ἔτσι τὸ βίος του δὲν πέφτει ἀμέσως πάνω στὸ κεφάλι τῆς θεᾶς. Ὁ χαλύβδινος ὅμως πολεμιστῆς δὲν ἔχει ἀνάγκη τέτια προφύλαξη. Τί μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ βίος τῆς πανοπλίας γιὰ ἓναν Σπαιοιάτη;

Στὸ πρόσωπο συνδυάζεται ἡ μεταβατικὴ τεχνολογία ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ στὴν κλασικὴ. Ἀρχαϊκὰ εἶναι τὰ παχυὰ χεῖλια, τὰ φουσκωμένα μάγουλα, ἡ μυτερὴ γενειάδα, τὸ στόμα σὲ σχῆμα κομπύλης ἀνοιχτὸς πρὸς ἄπάνω. Ὅμως ἡ προχω-

Εἰκ. 3. Τὸ ἄγαλμα τοῦ «Λεωνίδα»

ρημένη τεχνικὴ εἶναι φανερὴ στὰ μάτια. Ἄν μπορούσαμε νὰ περιβάλλουμε τὸ Λεωνίδα μ' ἓνα ἀρχαϊκὸ ἄγαλμα λίγο ἀρχαιότερο ἀπὸ τὸ 500 π. Χ. θὰ βλέπαμε πῶς στὸ ἀρχαϊκὸ τὸ κοίλωμα, κάτω ἀπὸ τὰ φρύδια, δὲν παριστάνεται, καὶ ἔτσι τὰ μάτια ἔρχονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὰ φρύδια. Οἱ ἄνθρωποι φαίνονται «ἐξώφθαλμοι». Τοῦτο, ποὺ χαρακτηρίζει τὰ ἀρχαϊκὰ ἔργα, τὸ ἔχει ξεπεράσει ὁ γλύπτης τοῦ Λεωνίδα. Ἀνήκει σ' ἐποχὴ ποὺ ἔμαθε νὰ κοιτάζει καλύτερα τὸ βιβλίο τῆς φύσης, καὶ ξέρεي νὰ βαθουλώσει τὸν κύκλο ποὺ τρίγυρξαι τὸ μάτι καὶ νὰ τὸ παρουσιάσει φρυσκότερο. Θὰ ἦταν λάθος νὰ φανταστοῦμε ἔτσι ἄδεια τὰ μάτια, ὅπως φαίνονται σήμερα. Στὴν ἀρχαιότητα γιὰ νὰ παριστήσουν τὴν κόρη καὶ τὰ βλέφαρα τοῦ ματιοῦ, θὰ χρησιμοποιήσαν κάποιο ἄλλο ὕλικό, ἴσως καὶ μάρμαρο, ποὺ

τὸ τοποθέτησαν στὸ κοίλωμα τῶν ματιῶν ἴσως ἀφοῦ τέλειωσε τὸ ἄγαλμα. Καὶ θὰ εἴμαστε πολὺ κοντὰ στὴν ἀλήθεια, σὰν φανταστοῦμε τὸ ὕλικό τοῦτο χρωματισμένο μαῦρο γιὰ ν' ἀποδώσει ζωντανότερα τὴν κόρη τοῦ ματιοῦ.

Ἐντύπωση κάνει ἡ ἔλλειψη μουστακιοῦ ποὺ δὲ συμβιβάζεται γιὰ τὴ σημερινὴ ἀντίληψη μὲ τὴν ὕπαρξη τῆς γενειάδας. Ἄμα ὅμως ξέρει κανεὶς τὴ διαταγὴ ποὺ ἔβγαζαν οἱ ἔφοροι τῆς Σπάρτης, μόλις ἐπαιρναν τὴν ἐξουσία, «κείρεσθαι τὸν

Εἰκ. 4. Τὸ πρόσωπο τοῦ «Λεωνίδα»

μύστακα καὶ κείρεσθαι τοῖς νόμοις» δὲν παθαίνει κανένα ξάφνισμα. Βέβαιο εἶναι, πῶς ἡ ἔλλειψη τοῦ μουστακιοῦ, ἄμα ἀντικρίσουμε τὸ κεφάλι, σὰ νὰ μᾶς δίνει κάποια ἀόριστη ἐντύπωση προσωπικοῦ χαρακτήρα, μιὰν ἐντύπωση ἰδιαίτερης ἀτομικότητας. Μολταταῦτα ἡ μορφή εἶναι καθαρὰ ἰδανικὴ, δὲν εἶναι πορτραῖτο, ὅπως θέλησαν νὰ πιστέψουν. Ἔτσι θὰ παρίστανε ὁ ἴδιος καλλιτέχνης, σὰν βρισκόταν στὸ ἴδιο σημεῖο τῆς καλλιτεχνικῆς του ἐξέλιξης, ὅποιονδήποτε πολεμιστὴ τοῦ παράγγελναν νὰ πλάσει στὸ μάρμαρο: μὲ τὸ κράνος στὸ κεφάλι, τὴ μυτερὴ γενειάδα, παχυὰ χεῖλια, στόμα σὲ σχῆμα κομπύλης ἀνάποδος, μύτη παχυὰ, ξυρισμένο μουστάκι. Ἄν ὁ γλύπτης εἶχε στὸ νου του τὴ μορφή τοῦ ἥρωα, θὰ ἔπρεπε πρῶτα πρῶτα νὰ τὸν παριστήσῃ πρὶν γέρο, ἀφοῦ δὲν ἦταν πρὶν ὄριμος

άντρας όταν έπεσε στις Θερμοπύλες. Για τους "Έλληνες όμως καλλιτέχνες τα γεράματα ήσαν κάτι άποκρουστικό και σπάνια τα παράσταιναν, τουλάχιστο ως το τέλος του Ε' αιώνα π. Χ. "Έπειτα, όπως είναι γνωστό, δεν εργαζόνταν ποτέ μιμητικά, παρά άφηρημένα. "Έτσι ο δικός μας γλύπτης πρότυπο δεν είχε ώρισμένο άτομο, το Λεωνίδα, παρά το γενικό τύπο του πολεμιστή. Και η καλλιτεχνική έκφραση που του έδωσε, χρωσιέται πρώτα πρώτα στην επίδραση της εποχής του και έπειτα στη μεγαλοφυΐα του. "Ένας καλλιτέχνης του Δ' αιώνα ή της Έλληνιστικής εποχής θα είχε άδιακόπα στο νού του το μοντέλλο του, και θα προσπαθούσε να συλλάβει τον ήθικό του κόσμο για να τον αποδώσει στην άφυχη ύλη. Στους χρόνους όμως που έγινε το άγαλμα της Σπάρτης, ο ατομικισμός ήταν έννοια άγνωστη και στη ζωή και στην τέχνη.

Ανεξήγητη φαίνεται στον άμαθο θεατή ή γυμνότητα του πολεμιστή, ή θα του δώσει την άφορμή να υποθέσει πως τότε πολεμούσαν γυμνοί. Η αντίληψη αυτή μαρτυράει έξωτερικό ταυτισμό ζωής και τέχνης, που όσο κι αν δέχεται το ένα την επίδραση του άλλου, μένουν όμως δυο ξεχωριστά πράγματα με διαφορετικές ανάγκες. Η γυμνότητα των Έλληνικών αγαλμάτων όρμήθηκε βέβαια από την κοινωνική ζωή (παλαίστρες, γυμνάσια, έρωτας με τους νέους), πήρε όμως έπειτα δική της αυτονομία. "Αμα ο καλλιτέχνης διαφέρει να παραστήσει στο μίσημαρο την όμορφιά του άντρίκιου σώματος, που γι' αυτόν είναι το θαύμα της δημιουργίας, δεν ενδιαφέρεται για την ιστορική ανακολουθία. Η όμορφιά, ή καλλιτεχνική τελειότητα, είναι γι' αυτόν ή μεγαλύτερη αλήθεια. Από την άποψη αυτή, ποιός δε θα επιδοκιμάσει τη σκέψη του καλλιτέχνη, αν ιδεί το αποτέλεσμα! Γιατί τί έντύπωση θα έκανε το άγαλμα αν ήταν ζωσμένο με το στενάχωρο θώρακα, που δεν έχει καμιά πτυχή, δηλαδή ούτε ζωή ούτε κίνηση; Τώρα όμως ή κίνηση ή όρμητική τονώνεται, εκφράζεται καλύτερα με τη θαυμαστή άνατομία του γυμνού σώματος. "Ασύγκριτη είναι ή δεξιότηή που χοιάστηκε για να κυριασθούν τα κόκαλα του λαιμού, που δεν εξέχουν απότομα, παρά μ' ένα έλαφρό μαλακό κύρτωμα μās μεταφέρουν από το λαιμό στο στήθος. "Ένας παλιός αρχαϊκός καλλιτέχνης θα περιοριζόταν να χαράξει δυο γραμμές, ένας του 500 π. Χ. θα παράσταινε με γοιυική πλαστικότητα τα κόκαλα του λαιμού. Ο δημιουργός όμως του Λεωνίδα άνήκει στην εποχή που ή πλαστικότητα κυριαρχεί, αφήνοντας παράμερα τη σχεδιαστική μέθοδο. Τis καμπύλες της κοιλιάς, καθώς και του λαιμού το κύρτωμα δεν τις ένωσε αν γραμμές, παρά αν πλαστικές μορφές, αν ύγκο (=πλαστικότητα, πλαστικός τρόπος). Η προσπάθεια αυτή που πέφτει σύγχρονα με τη γνώση της φωτοσκίασης στην ζωγραφική, γιατί κι αυτή αποβλέπει στην επίδραση του φωτός και της σκιάς πάνω στο μίσημαρο, τοποθετεί το άγαλμα κοντίτερα στην κλασική τέχνη. "Αν το στόμα, τα μάγουλα, τα μαλιά έχουν αρχαϊκά ύπόλοιπα, τα μάτια όμως και ή άνατομία του σώματος μαρτυρούν πως μπήκε πιά στην τέχνη, αν στοιχειό άξεχώριστο, ο συσχετισμός της μορφής του έργου με το δώρο της φύσης, το φώς, που δίνει στα πλάσματα το σχήμα τους, την ύπόσταση τους, και που οι Έλληνες τόσο το άγάπησαν.

Αντίθετα με τα γνωστά μας σύγχρονα του έργου το άγαλμα του «Λεωνίδα» έχει δυά ύψεις. Τουτό είναι φανερό, άμα συγκριθεί με την Αθήνα της εικόνας 2. Καθώς όρμάει ή Αθήνα δεξιά με το πρόσωπο προσφλ, με το στήθος όλόκληρο, είναι για να φαίνεται μόνο από την άψη που φωτογραφήθηκε. "Αμα τοποθετούσε,

καμείς πίσω της για φόντο μιá νοητή πλάκα, θα έδινε την έντύπωση άνάγλυφου. Η έλλειψη βάθους, ή έπιπεδικότητα αυτή (Flächigkeit) είναι νόμος της αρχαϊκής τέχνης που βαστάει και ως την κλασική. "Ένας maître αν το Μύρινα, δε μπόρεσε να ξεφύγει το νόμο αυτόν στην παράσταση του «Δισκοβόλου του». Ο δημιουργός όμως του Λεωνίδα, αν και αρχαιότερος, είναι πιο προχωρημένος στο σημείο τουτό. Το έργο του μπορεί να το ιδεί κανείς σε σύνολο και όταν σταθεί ίσα απέναντι στο πρόσωπο, και όταν πάει πλάι του (Εικ. 3. Πρέπει καλύτερα να τη φανταστούμε από την αντίστοιχη πλευρά). Η μιá όμοπλάτη δεν είναι άπλωμένη φάτσα όπως στην Αθήνα, παρά έχει παρασταθεί προοπτικά, έτσι που εξασφαλίζει τη θέα του άγάλματος κι από την άλλη ύψη, την απέναντι στο πρόσωπο. Κάτι άνάλογο έχει παρατηρηθεί ως την ώρα σ' ένα μόνο από τα σύγχρονα έργα του Λεωνίδα, τους δυο άντριάδες του Αριστόδιου και του Αριστογείτονα, των τυρανοχτόνων, που βρίσκονται στο Μουσείο της Νεάπολης (Εικ. 5) και που θα μās άπασχολήσουν λίγο τώρα.

* *

Είναι γνωστό πως στο 514 π. Χ. δυο Αθηναίοι, που είχαν ζωντανό το αίστημα της έλευτερίας, ο Αριστογείτονας κι ένας πιο νέος, ο Αριστόδιος, άποφάσισαν να σκοτώσουν, την ήμέρα της γιορτής των Παναθηναίων, τους γιούς του Πεισιστρατού που συνέχιζαν την τυρανική έξουσία την κληρονομημένη από τον πατέρα τους. Μια σύχιση έφερε το αποτέλεσμα να σκοτωθεί ο ένας από τους Πεισιστρατίδες, ο Ιππαρχος. "Αμέσως όμως έπεσαν και οι δυο τυρανοχτόνοι από τις λόγγες των δορυφόρων. "Υστερ' από το θάνατο τους, οι συμπαιριώτες τους παράγγειλαν στον Αθηναίο γλύπτη Αντήνορα να κάνει ένα χάλκινο σύμπλεγμα για να το στήσουν προς τιμή τους στην άγορά. Το σύμπλεγμα τουτό το πήρε το 480 ο Ξέρξης, μπαίνοντας στην Αθήνα, και το πήρε μαζί του στα Σούσα. "Εκεί, ύστερ' από 200 χρόνια, το βρήκε ένας μεγάλος Μακεδόνας, μιá Αθηναϊός στη μόρφωση, ο Αλέξανδρος και το χάρισε στους Αθηναϊούς. Στο μεταξύ όμως, άμέσως ύστερ' από τη μάχη της Σαλαμίνας, κατά το 479—8 οι Αθηναίοι είχαν άνανθέσει σε δυο γλύπτες, τον Κρίτιο και το Νησιώτη να κάνουν άλλο σύμπλεγμα για να το βάλουν στη θέση του άσπαγμένου. Τώρα που είχαν μάθει όσο ποτέ να έχτιμούν την έλευτερία, θέλησαν να μην αφήσουν άτιμητους εκείνους που στα παλιά τα χρόνια είχαν θυσιαστεί για να την προετοιμάσουν. Το δεύτερο αυτό έργο του Κρίτιου και Νησιώτη αντίγραφο φαίνεται να είναι το «σύμπλεγμα» του μουσείου της Νεάπολης¹.

Εικ. 5. Οι άντριάδες των Τυρανοχτόνων. (Μουσείο της Νεάπολης)

1. Το λέμε καταχρηστικά «σύμπλεγμα», γιατί κάθε μιá μορφή είναι και μόνη της νοητή, δεν είναι έτσι συνδεδεμένες που να ιη χωρίζονται χωρίς βλάβη του συνόλου.

Ἀντίθετα με κάθε ιστορική παράδοση, οἱ τυρανοχτόνοι ὄρμουσιν καὶ οἱ δυὸ μαζί ἀπάνω στὸ φανταστικὸ τύρανο. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μᾶς φανεῖ παράξενο. Ὁ ἀρχαῖος καλλιτέχνης ἐπαίρει πάντα τὸ θάρρος νὰ τροποποιήσῃ τὴν πραγματικότητα, ἀμα τοῦ ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἀρτια ἐμφάνιση τοῦ ἔργου του.

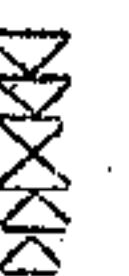
Οἱ δυὸ ἥρωες δὲν ὑψώνουν με τὸν ἴδιο τρόπο τὸ χέρι. Διαφορετικοὶ στὴν ἡλικία, ἦταν φυσικὸ καὶ νὰ ἐνεργήσουν ἀλλιῶτικα. Ἡρωϊκὰ ἔχει ὑψώσει τὸ σπαθὶ πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του, ἔτοιμος γὰ χτυπήσῃ στὰ φανερά, ὁ πιὸ νέος, ὁ Ἀρμόδιος. Ὁ Ἀριστογείτονας ὅμως, ὄριμος ἄντρας, ξέρει νὰ ἐνεργήσῃ με πιότερη σύνεση. Ἐνῶ προβάλλει σὰν ἀσπίδα τὸ ἀριστερὸ χέρι ποὺ κρατεῖ με κάποια προφύλαξη τὴ λαβὴ τοῦ σπαθιοῦ του, ἔτοιμάζεται με τὸ δεξιὸ νὰ σπείρει τὸ θάνατο. Τί πετυχαίνεται ὅμως ἔτσι σχετικὰ με τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἔργου; Ὅχι μόνο δὲν ὑπάρχει ἡ μονοτονία δυὸ ὑψωμένων χειρῶν, παρὰ κατορθώθηκε καὶ ἡ συμμετρικὴ στάση τῶν δυὸ ἀκρινῶν χειρῶν. Ἄμα καὶ ὁ Ἀριστογείτονας ὑψωνε τὸ δεξιὸ του χέρι τίποτα ἀπ' αὐτὰ δὲ θὰ γινόταν. Ἄν πάλι καὶ ὁ Ἀρμόδιος κρατοῦσε χαμηλὰ τὸ σπαθί του, ὅπως καὶ ὁ ἄλλος, καὶ ἡ ἐμφάνιση δὲ θὰ εἶχε ποικιλία καὶ θὰ ἔλειπε ἀπὸ τὸ ἔργο ἡ κεντρικὴ ἀνάταση, ποὺ εἶναι μιὰ σπουδαία δύναμη του. Καὶ ἐδὼ ἴσα ἴσα φαίνεται ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ καλλιτέχνη, γιὰτὶ κατάφερε τὴν καθαρὰ μορφικὴ ἀπαίτηση νὰ τὴ δικαιολογήσῃ, νὰ τὴ συγχωνέψῃ παρουσιάζοντας τὴν σὰν ἀποτέλεσμα ψυχολογικῆς διαφορᾶς!

Ἐκεῖνο ποὺ φέρνει τὸ σύμπλεγμα τοῦτο κοντὰ στὸ Λεωνίδα εἶναι ἡ ὁμοία τοποθέτηση τῶν σωμάτων στὸ χῶρο. Καὶ τοῦ Ἀριστογείτονα καὶ τοῦ Λεωνίδα τὸ κεφάλι ἔχει τὴν ἴδια θέση σχετικὰ με τὸ στήθος καὶ τὸ ἄλλο σῶμα, καὶ με τὸν ἴδιο τρόπο ὑψώνεται τὸ δεξιὸ χέρι. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἴδῃ καὶ τὰ δυὸ ἔργα ἀπὸ δυὸ ὄψεις: μιὰ ἄμα σταθεῖ ἀπέναντι στὸ πρόσωπο καὶ ἄλλη σὰ σταθεῖ ἀπέναντι στὸ στήθος. Εἶδαμε παραπάνω πὼς με τὴν Ἀθηνα τῆς εἰκ. 2 δὲ γίνεται τὸ ἴδιο. Στὴν τεχνοκριτικὴ γλῶσσα λέει κανεὶς γιὰ τούτην πὼς εἶναι ἐπιπεδικὸ ἔργο (flächig), ἐνῶ γιὰ τὰ ἄλλα πὼς ἀπλώνονται σὲ βῆθος, πὼς δὲν εἶναι καμωμένα με τοὺς νόμους τοῦ ἀνάγλυφου.

Μένει ἄγνωστος σὲ μᾶς γιὰ τὴν ὥρα ὁ καλλιτέχνης τοῦ Λεωνίδα. Σὲ μιὰν ἄλλη ἐποχὴ θὰ ἦταν ἴσως αὐτὸ ἕνας λόγος γὰ μὴ δίνεται τόση σημασία στὸ ἔργο. Σήμερὰ ὅμως, ποὺ ξέρουμε τὴν ἐξέλιξη τῆς τέχνης καὶ τοὺς νόμους ποὺ τὴν κυβερνοῦν, ἡ γνωριμιά με τὸ καλλιτέχνημα, ὄχι τὸν καλλιτέχνη, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὴ μεγαλύτερη σπουδαιότητα. Μήπως δὲ μπορούμε νὰ μελετήσουμε τὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχόλησαν τὸν ἄγνωστο αὐτὸν καλλιτέχνη, μήπως δὲ μπορούμε νὰ τοποθετήσουμε τὸ ἔργο σὲ μιὰ ὀρισμένη ἐποχὴ, σ' ἕνα σκαλοπάτι παραπάνω ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα καὶ παρακάτω ἀπὸ τὰ νεότερα του, ἀκόμη κιὰν δὲν ξέρουμε ἀνέκδοτα ἀπὸ τὴ βιογραφία τοῦ δημιουργοῦ του; Μήπως δὲ στεκόμαστε με τόση προσήλωση στὸν πολεμιστὴ αὐτὸν ποὺ ἦταν τὸ ζωντανὸ ἰδανικὸ τῆς ἐποχῆς του καὶ ζεῖ γι' αὐτὸ καὶ σήμερὰ ἀνάμεσα μας; Ἄς κοιτάξουμε μιὰ φορὰ ἀκόμη τὸ «Λεωνίδα». Με τὸ ρωμαλέο καὶ λιονταρίσιο του πρόσωπο, με τὸ ψηλὸ κρᾶνος, τὴ θεία ὄρμη του εἶναι, θαρεῖς, τὸ σύμβολο τοῦ ἀγωνιστῆ τῆς κάθε ἐποχῆς ποῦ, ἀπὸ διαφορετικὴ ἰδέα κάθε φορὰ, ξέρει ν' ἀντικρῖζει χωρὶς φόβο τὸ θάνατο. Γι' αὐτὸ καὶ θὰ φαίνεται πάντα «ὅμοιος με τὸ Δία».

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Τὸ ὄνειρο

Εἶδαμε στὸ προηγούμενο φυλλάδιο, πὼς τὰ συμπεράσματα, ὅπου καταλήγουν οἱ ψυχολογικὲς θεωρίες γιὰ τὰ ὄνειρα, δὲν εἶναι σωστά, γιὰτὶ δὲ στηρίζονται σὲ ἐπιχειρήματα ἀμερόληπτα. Θὰ ἐξακολουθήσουμε σήμερὰ τὴν κριτικὴ μας.

IV. Τὸ σπουδαιότερο ἐπιχείρημα, ποὺ φέρνουν πολλοὶ ὀπαδοὶ τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν εἶναι ἡ βεβαίωσή τους, πὼς ἐφαρμόζουν στὴν ἔρευνα τους γιὰ τὰ ὄνειρα τὴν ἀντικειμενικὴ καὶ πειραματικὴ μέθοδο. Καὶ τονίζουν, χάρις στὴν πειραματικὴ ἔρευνα ἀποδείχθηκε, πὼς οἱ καθαυτὰ αἰτίες ποὺ γενοῦν τὰ ὄνειρα εἶναι ψυχολογικὲς, εἶναι δηλαδὴ οἱ διάφοροι ἔξωτερικοὶ ἢ ἐσωτερικοὶ ἐρεθισμοί, ποὺ ἀνεβαίνουν τὴν ὥρα τοῦ ὕπνου μας ὡς τὸ κέντρο τοῦ νευρικοῦ μας συστήματος. Τονίζουν ἀκόμη, πὼς με τὸ πείραμα μπῆκε ἡ ὄνειρικὴ ἔρευνα στὸ σωστὸ δρόμο, γιὰτὶ ἡ αὐτοπαρατηρησία, ποὺ ἐπράμοζαν οἱ ἄλλοι ὄνειροερευνητὲς εἶναι πολὺ ἀμπίστολη μέθοδος, ἐπειδὴ τῆς λείπει προπάντων ὁ ἀντικειμενικὸς, ὁ αὐστηρὸς ἔλεγχος.

Κανεὶς δὲν ἀρνεῖται, πὼς τὰ πορίσματα τῆς πειραματικῆς ἔρευνας εἶναι τὰ πιὸ θετικά, τὰ πιὸ πιστεφτὰ καὶ ἀξιοπαραδέχτα. Τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι:

Α'. Πὼς ἐφαρμόστηκε ὡς τώρα τὸ πείραμα στὰ ὄνειρα; Κατορθώθηκε νὰ ἀπλωθεῖ ἡ ἐφαρμογὴ του σ' ὅλη τὴν περιοχὴ τοῦ ὄνειρου; Ποιὰ ἀπὸ τὰ ὄνειρικὰ προβλήματα ἐρευνηθήκαν ὡς τώρα πειραματικά;

Β'. Κιὰν δὲν κατορθώθηκε, γιὰ ποῖο λόγο; Ἀπὸ ἀτέλειες στὴν ἐφαρμογὴ, ἢ ἀπὸ τὴ φύση τοῦ φαινομένου, ποὺ ἐξετάζεται; Μ' ἄλλα λόγια, ὡς πὸ σημεῖο μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ τὸ πείραμα στὰ ὄνειρα;

Γ'. Τὰ πορίσματα τῆς πειραματικῆς ἔρευνας λύνουν ἱκανοποιητικὰ τὰ ὄνειρικὰ προβλήματα; Ἦ μὴ τυχόν μᾶς δημιουργοῦν καινούργιες ἀπορίες, ποὺ μένουν χωρὶς καμιά ἢ χωρὶς ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση;

Α'. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ πειράματος στὰ ὄνειρα εἶναι πολὺ περιορισμένη. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀντικειμενικῆς παρατήρησης καὶ προπάντων τοῦ πειράματος στὰ ὄνειρα χαιρετίστηκε μ' ἐνθουσιασμὸ καὶ θεωρήθηκε μεγάλη πρόοδος. Πίστεψαν, πὼς ἡ ψυχολογία θὰ κάνει καινούργιες κατακτήσεις καὶ θὰ φωτίσει δυσκολόλυτα ὡς τότε προβλήματα. Ὅμως ὁ πρῶτος αὐτὸς ἐνθουσιασμὸς γλῆγορα φάνηκε, πὼς δὲν ἦταν καὶ τόσο δικαιολογημένος. Γιὰτὶ τὰ πορίσματά τῆς πειραματικῆς ἔρευνας

στά όνειρα ούτε σπουδαία ήσαν ούτε μπορούσαν να έχουν το γενικό κύρος, που περίμεναν οι πρώτοι έρευνητές.

"Ας αναθυμηθούμε για μιá στιγμή όσα είπα παραπάνω για την εφαρμογή του πειράματος στα όνειρα. Βλέπουμε, πώς και ό ξένος παρατηρητής, που παρατηρεί προσεχτικά τον που κοιμάται, ό έτεροπαρατηρητής, και ό πειραματιστής, με όλα τα τεχνικά μέσα που εφαρμόζουν, δεν έρευνούν σχεδόν διόλου το ίδιο το όνειρο. Ό πρώτος, ό έτεροπαρατηρητής, περιορίζει αναγκαστικά την προσεχτική και όσο θέλετε έπιστημονική παρατήρηση του στην άναπνοή, στην κυκλοφορία του αίματος, στο σφυγμό, στην άλλαγή της φυσιολογίας κ.τ.λ., περιορίζει δηλαδή την παρατήρηση του μόνο σε μερικά έξωτερικά σημάδια. Και το μόνο που κατορθώνει είναι να πιστοποιήσει τα έξωτερικά αυτά σημάδια και να παρακολουθήσει τη ροή τους. Τι κερδίσαμε όμως μ' αυτό;

Πρώτα πρώτα ή τεχνική αυτή παρατήρηση δέ μας βοηθεί διόλου να καταλάβουμε σε ποιά σχέση βρίσκονται τα έξωτερικά αυτά φαινόμενα με το όνειρο. Είναι τάχα αίτια, είναι αποτέλεσμα του όνείρου; Δεν το ξέρουμε, δέ μπορεί να το ξέρουμε με πεποίθηση. "Ίσως εκείνη τη στιγμή και να μη βλέπει εκείνος που κοιμάται κανένα όνειρο και όλα αυτά τα φαινόμενα να γενιούνται από άλλη αίτια, καθαρά φυσιολογική. "Ίσως όμως και να βλέπει και τότε το λογικότερο είναι να υποθέσουμε, πώς τα έξωτερικά αυτά φαινόμενα είναι συνοδερτικά του όνείρου, δηλαδή έξωτερικά φανερώματα, που συνοδέβουν το όνειρο. "Ωστε με την έτεροπαρατηρησία αυτή πληροφορηθήκαμε για κάτι, που όσο κιάν το φανταστούμε σπουδαίο, πάντα είναι στο περιθώριο του όνείρου. Για την ψυχολογία όμως του όνείρου δέ μάθαμε τίποτε. Και εκείνο που πραγματικά πρέπει να μάς ενδιαφέρει είναι το περιεχόμενο του όνείρου, ή υπόσταση του, ή ύψη του, ή ροή του και ή μορφή που παίρνουν οι διάφορες ψυχικές μας λειτουργίες μέσα στο όνειρο. Για όλα αυτά ό έτεροπαρατηρητής είναι αναγκασμένος να ρωτήσει εκείνον που βλέπει το όνειρο, είναι δηλαδή υποχρεωμένος να καταφύγει στην αυτοπαρατηρησία, που τόσο την υποτιμάει.

Μά και ό πειραματιστής, με όλη τη δεξιότεχνη και πολλές φορές αξιοθαύμαστη εφαρμογή του πειράματος, δεν προχωρεί διόλου παραέρα. Και αυτός περιορίζει αναγκαστικά την πειραματική του έρευνα στο περιθώριο του όνείρου. Την ψυχολογία του όνείρου ούτε καν κατορθώνει να τη θίξει. Γιατί ως τώρα έρευνήθηκαν πειραματικά μόνο μερικοί έξωτερικοί και έσωτερικοί έρεθισμοί, και το πολύ πολύ κατορθώθηκε να πιστοποιηθεί, πώς πραγματικά υπάρχει κάποια σχέση άναμεταξύ στους έρεθισμούς αυτούς και τα όνειρα. Τι είδους όμως είναι ή σχέση αυτή; Είναι οι έρεθισμοί αυτοί π.χ. ό κρότος που προκαλούμε, το γαργάλισμα, το σφίξιμο του χεριού, το δέσιμο του ποδιού κ.τ.λ. είναι ή πραγματική αίτια, που γενάει το όνειρο και καθορίζει το περιεχόμενο του, όπως παραδέχονται οι όπαδοί των φυσιολογικών θεωριών; "Η είναι μόνο ή άφορμή, που δίνει το πρώτο σπρώξιμο να γενηθεί το τάδε όνειρο με δικό του άσχετο περιεχόμενο, όπως παραδέχεται ή ψυχανάλυση; Το πείραμα δέ μπορεί να μάς δώσει όριστική άπάντηση ούτε σ' αυτή μας την άπορία. Και ή αίτια είναι πολύ άπλή, άφου δεν

έξετάζει διόλου το ίδιο το όνειρο. Για την έρευνα του ίδιου του όνείρου και ό πειραματιστής καταφέβγει και αυτός στην αυτοπαρατηρησία.

Μέ ποιό λοιπόν δικαίωμα οι όπαδοί των φυσιολογικών θεωριών υποστηρίζουν πώς οι αίτιες που γενούν τα όνειρα είναι φυσιολογικές, δηλαδή οι έρεθισμοί που άνεβαίνουν στο κέντρο του νευρικού συστήματος; Που στρέφονται για ν' άποκλείσουν τις ψυχολογικές αίτιες, όπως δέχονται οι ψυχολογικές θεωρίες για τα όνειρα; Πουθενά άλλου, παρά στην άπό τα πριν σχηματισμένη γνώμη τους. Γιατί ή πειραματική έρευνα, που τόσο επαινούν, διόλου δέ μάς υποχρεώνει να δεχτούμε τη θεωρία τους.

Β'. Προβάλλεται όμως ή εύκολη αντίρρηση: Δεν είναι δά και πολλά χρόνια, άφότου πρωτοεφαρμόστηκε το πείραμα στην όνειρική έρευνα. "Αν λοιπόν ως τώρα ή εφαρμογή του πειράματος είναι περιορισμένη, ως μην άπελπιζόμαστε, άργά ή γλήγορά θά κατορθώσει ή πειραματική ψυχολογία να άπλώσει την έρευνα της σ' όλη την περιοχή του όνείρου.

Τότε όμως θά έπρεπε και οι πειραματιστές ψυχολόγοι ή φυσιολόγοι στα όνειρα να μη βιαστούν να βγάλουν γενικά και κατηγορηματικά συμπεράσματα, που δέ δικαιολογούνται διόλου άπό την έρευνα τους.

"Επειτα ή προβαλλόμενη αντίρρηση μάς φέρνει σ' ένα άπό τα πιο σπουδαία και επίμαχα ζητήματα της ψυχολογίας, στην κρίση που περνάει ή πειραματική ψυχολογία. Δεν είναι, βέβαια, έδώ ή κατάλληλη στιγμή να άπλωθούμε σε μιá τέτια συζήτηση. Θα προσπαθήσω λοιπόν να θίξω όσο μπορώ σύντομα το ζήτημα, για να φανεί πώς ή άδυναμία της πειραματικής έρευνας στα όνειρα χρωσιέται στην ιδιαίτερη φύση του ψυχικού τούτου φαινόμενου.

"Όταν ή ψυχολογία έδώ και 60 ή 70 χρόνια άποσπάστηκε όριστικά άπό τη φιλοσοφία και θέλησε να γίνει ξεχωριστή έπιστήμη μέσα στον κύκλο των άλλων των έμπειρικών έπιστημών, ή καλύτερη λύση που μπορούσε να δοθεί στο μεθοδολογικό της πρόβλημα ήταν να δανειστεί και ή ψυχολογία άπό τις άλλες τις θετικές έπιστήμες τη μέθοδο τους, φυσικά με τον άπαράβατο όρο να προσαρμόσει τη μέθοδο εκείνη στη φύση του ύλικού, στην ιδιαίτερη σύσταση των ψυχικών φαινομένων, που είχε να έρευνήσει. Την εποχή εκείνη οι φυσικές έπιστήμες προβάλλονταν για πρότυπο και ή μέθοδο τους, το πείραμα, θεωρείται ό ιδανικός τρόπος έπιστημονικής έρευνας. "Έτσι ή ψυχολογία δανείζεται την πειραματική μέθοδο άπό τις φυσικές έπιστήμες, και ιδιαίτερα άπό τη φυσιολογία, και άπό τότε χάρη στη νέα μέθοδο πήρε το όνομα «πειραματική ψυχολογία». Οι πρώτες έπιτυχίες γενούν ένθουσιασμό. Οι εργάτες πληθύνονται, ψυχολογικά έργαστήρια ιδρύονται σ' όλα τα έπιστημονικά κέντρα, όργανα κατάλληλα για τα ψυχολογικά πειράματα άνακαλύπτονται και σιγά σιγά μαζέβεται άφθονο ύλικό.

"Αν όμως ρίξουμε μιá γοργή ματιά στα άποτελέσματα της τεράστιας αυτής εργασίας, το πρώτο πράμα, που θά χτυπήσει στα μάτια μας, είναι, πώς ως τώρα ούτε κατορθώθηκε να εφαρμοστεί το πείραμα σ' όλα τα ψυχικά φαινόμενα, ούτε σ' όσα εφαρμόστηκε, όπως και στα όνειρα, έγινε ή εφαρμογή του μ' άρκετή έπιτυχία. Θα μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε, ανάλογα με την έπιτυχία της εφαρμογής του πειράματος στην ψυχολογία, τρεις βαθμούς. "Έχουμε ψυχικά φαινόμενα, όπου ή έπιτυχία είναι άρκετά μεγάλη, όπου το πείραμα μάς έδωσε ως τώρα όχι λίγα θετικά πορίσματα. Τέτια ψυχικά φαινόμενα είναι πρώτα πρώτα τα λεγόμενα

«αίσθήματα» και έπειτα από τις σχετικά ανώτερες ψυχικές λειτουργίες ή μνήμη και ή προσοχή. Δέ θέλω, βέβαια, να ειπώ, πώς με τὸ πείραμα έξαντλήθηκε ή έρευνα τους, γιατί προπάντων στη μνήμη και στην προσοχή μένουν ακόμη πολλά σπουδαία προβλήματα, πού άρχισαν να φωτίζονται μόλις από την ψυχανάλυση.

Σ' άλλα πάλι ψυχικά φαινόμενα π. χ. στο συνειρμό και στις αιτίες πού γυνοῦν τις διάφορες μορφές του, στα άπλά συναισθήματα, στα άπλά φανερόματα της θέλησης κτλ. ή επιτυχία της εφαρμογής του πειράματος δέν είναι και τόσο μεγάλη και τ' αποτελέσματα, χωρίς να πάθουν να είναι αξιόλογα, είναι πολύ λιγότερο θετικά. Τέλος όσο ανεβαίνομε στ' ανώτερα και πολυπλοκότερα ψυχικά φαινόμενα—κι αυτά είναι τα πιο ζωτικά, τα πιο ενδιαφερευτικά—τόσο και ή εφαρμογή του πειράματος, παρ' όλης τις αξιέπαινες προσπάθειες, όπως π. χ. και στα όνειρα, δείχτηκε προβληματική, και τόσο και τα αποτελέσματα είναι πενιχρότερα.

Βέβαια ή πειραματική ψυχολογία βρίσκεται ακόμη στην άρχή, μπορούμε να ειποῦμε, του σταδίου της. «Όσοι εργάζονται στην πειραματική ψυχολογία» λέει κάποιος σύγχρονος ψυχολόγος, «είναι αίσιοδοξοί άπαισιόδοξοι είναι μόνο οι κριτικοί της». Η δικαιολογημένη όμως αίσιοδοξία μας πρέπει να έχει τα όρια της. Γιατί πολλές από τις σημερινές αιέλειες της πειραματικής ψυχολογίας πηγάζουν από αιτίες, πού έχουν την ρίζα τους μέσα στην ίδια τη φύση της ψυχικής μας ζωής, στην ιδιοφυΐα του έσωτερικού μας κόσμου. Γι' αυτό και ή ψυχολογία έχει την υποχρέωση να μὴν άποστεωθεί μέσα στην πειραματική μέθοδο, ούτε να ξεπέσει στον άνυπόφορο και πενιχρό μεθοδολογικό δογματισμό, όπως τα παιθάνουν πολλοί «έπίσημοι» καθεδρικοί ψυχολόγοι, παρὰ να βρει καινούργιους τρόπους έρευνας, και να αντικρίξει καλόβουλα κάθε νέα μέθοδο, πού παρουσιάζει μεγάλη έγγύηση για την έπιστημονικότητα της. Και τέτια είναι ή ψυχανάλυση.

Και ίσα ίσα ο δογματισμός των «έπίσημων» ψυχολόγων γέννησε τα τελευταία χρόνια τη μεγάλη αντίδραση πολλών άλλων έρευνητών του ψυχικού μας κόσμου. «Τὸ πιο σπουδαίο, τὸ πιο αξιόλογο έχει παραμεληθεί από την πειραματική έρευνα. Όποιος θέλει να φωτιστεί σχετικά... με τα ανώτερα ψυχικά φαινόμενα, πούθενά δέ θα βρει χειρότερες συμβουλές, παρὰ στα συγγράματα της πειραματικής ψυχολογίας. Κάθε καλό μυθιστόρημα μάς παρουσιάζει χιλιάδες φορές βαθύτερη γνώση της ψυχικής μας ζωής από την έπληγη ψυχολογία..... Οι ψυχολόγοι μοιάζουν με βασιλέα ενός κολοσιαίου κράτους, πού ενδιαφέρεται μόνο για τις μεθόδους επαρχίες και τις άποικίες, και παραδίνει στην άναρχία τις κεντρικές των επαρχίες και τα πολιτισμένα κέντρα του κράτους του».

Όσο κιάν τη φανταστεί κανείς υπερβολική, εγώ τουλάχιστο δέ νομίζω άδικαιολόγητη την καυστική αυτή κριτική της πειραματικής ψυχολογίας. Από μάς άρχής ή πειραματική ψυχολογία αναγκάστηκε να βάλει δυό σπουδαίους περιορισμούς στην έρευνα της. Βέβαια οι περιορισμοί αυτοί υποστηρίχτηκαν από ένα σωρό επιχειρήματα, και μάλιστα χαρακτηρίστηκαν απαραίτητοι για την πρόοδο της. Αυτό όμως δέν αλλάζει διόλου την κατάσταση ούτε βοηθεί την πειραματική ψυχολογία να προσπεράσει την κρίση, πού περνάει τα τελευταία χρόνια.

Η πειραματική ψυχολογία, αυτοπεριορίστηκε στην έξωτερική παρατήρηση

και υποτίμησε την αυτοπαρατηρησία, τη βασική μέθοδο της ψυχολογίας. Έπειδή δηλαδή ή αυτοπαρατηρησία δέ μπορεί να υποβληθεί ή δύσκολα υποβάλλεται στον αντικειμενικό έλεγχο, έπειδή οι φυσικές έπιστήμες στηρίζουν την έρευνα τους στην έξωτερική, στην αντικειμενική παρατήρηση, διέυθνε και ή πειραματική ψυχολογία την προσοχή της από τὸ ένα μέρος στους έξωτερικούς παράγοντες, πού βοηθοῦν ή είναι απαραίτητοι στην γένεση και διαμόρφωση των ψυχικών φαινομένων, και από τὸ άλλο μέρος στα φυσιολογικά φαινόμενα, πού συνοδεύουν τα φανερόματα του ψυχικού μας βίου. Έστρεψε λοιπόν την προσοχή της μόνο στην έξωτερική και στην φυσιολογική πλευρά των ψυχικών φαινομένων, και προσπάθησε να έρευνήσει πειραματικά τη σχέση πού υπάρχει άναμεταξύ στην έξωτερική αυτή πλευρά και στην ψυχική πλευρά του έσωτερικού μας κόσμου. Τότε μεσουράνησε ή φυσιολογική πειραματική ψυχολογία. Έτσι όμως άπολησμόνησε σχεδόν όλοτετα τον ψυχικό οργανισμό του ανθρώπου με τις ανάγκες του και τη δική του λειτουργία, έβγαλε, σαν να ειποῦμε, έξω από την ψυχολογία τὸν ίδιο τὸν άνθρωπο και σκότωσε τὸν ίδιο τὸν εαυτό της. Γιατί με τὸν περιορισμό της αὐτὸν αναγκάστηκε ή πειραματική ψυχολογία να κάνει και έναν άλλο, σκληρότερο, περιορισμό. Αναγκάστηκε να περιορίσει την έρευνα της μόνο στα άπλά και κατώτερα ψυχικά φαινόμενα, έπειδή μόνον αυτά και προπάντων τα «αίσθήματα» (της άκοῆς, της βρασης, της άφῆς κτλ.) παρουσιάζουν κάποια σταθερή—ώστε και καθορίσιμη—σχέση της φυσιολογικής και της ψυχικής τους πλευρῆς. Γιὰ να δικαιολογήσουν τούς περιορισμούς αυτούς οι πειραματιστές ψυχολόγοι, διακήρυξαν, πώς, άμα έρευνηθοῦν σ' όλο τὸ πλάτος και σ' όλο τὸ βάθος τα άπλά και κατώτερα ψυχικά φαινόμενα, θα γίνει τότε εὐκολότερη και θετικότερη και ή έρευνα όλόκληρου του ψυχικού μας κόσμου. Γιατί τα κατώτερα, τα άπλά ψυχικά φαινόμενα είναι τα στοιχειά, όπου επίναω έχει οικοδομηθεί ο ψυχικός μας κόσμος, και τ' ανώτερα ψυχικά φαινόμενα δέν είναι τίποτε άλλο παρὰ σύνθεση και συγχώνευση των κατώτερων, των άπλών στοιχείων. Όστε, έλεγαν, χρειάζονται δυό πράματα: πρώτα, έρευνα θετική, πειραματική των στοιχείων του ψυχικού μας κόσμου, και έπειτα άνάλυση των ανώτερων φαινομένων στα συστατικά τους και στους παράγοντες τους.

Η δικαιολογία αυτή μάς δίνει όμως τὸ κλειδί να καταλάβουμε τη νοσηροπία των πιστών όπαδῶν της πειραματικής ψυχολογίας. Γιὰ ν' άνυψώσουν την πειραματική ψυχολογία σε θετική έπιστήμη, ισότιμη με τις άλλες, μιμήθηκαν δουλικά τὸν τρόπο, πού εργάζονται οι φυσικές έπιστήμες. Έδώ είναι όλο τὸ λάθος. Και να για ποιους λόγους:

α'. Οι φυσικές έπιστήμες έρευνούν τα φαινόμενα του υλικού, του έξωτερικού κόσμου. Η βασική τους μέθοδος δέ μπορεί να είναι άλλη από την αντικειμενική παρατήρηση, με την άσπτηρή μορφή πού παίρνει στα πειράματα. Η ψυχολογία όμως καταγίνεται με τα φαινόμενα του έσωτερικού, του ψυχικού μας κόσμου. Τα ψυχικά φαινόμενα γίνονται μέσα μας, έμεις οι ίδιοι τα ζοῦμε. Βασική λοιπόν μέθοδος της ψυχολογίας είναι ή αυτοπαρατηρησία. Αν υπάρχουν ή όχι ψυχικά φαινόμενα και ποιά είναι ή ποιότητα τους, λέει ο ψυχολόγος Th. Elsenhans «δὲ μάς τὸ διδάσκει κανένα πείραμα, παρὰ τὸ γνωρίζουμε πρωτίτερα

ἀπὸ κάθε πειραματισμοῦ χάρις στὴν αὐτοπαρατηρησιᾶ». Ὡστε τὸ πείραμα στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ τὸ ψυχολογικὸ πείραμα δὲν ἔχουν ὁμοιογένεια. Ξεκινοῦν ἀπὸ διαφορετικὴ βάση τὸ καθένα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ πειραματικὴ ψυχολογία ἢ θὰ μνησθῆι δουλικά τὸ πείραμα στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ θὰ ξεκινήσει κι αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ παρατήρηση καὶ τότε θὰ περιορίσει ἀναγκαστικά τὴν ἔρευνα τῆς μόνο στοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντες καὶ τὰ συνοδευτικὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα, μ' ἄλλα λόγια θὰ περιοριστεῖ στὴν ἔρευνα τῆς ἐξωτερικῆς καὶ φυσιολογικῆς πλευρᾶς τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ θ' ἀφήσει ὁλότελα ἀνεξεύνητο τὸ ἴδιο τὸ ψυχικὸ φαινόμενο, ἢ εἶναι ἀναγκασμένη νὰ προσαρμόσει τὴν πειραματικὴ τῆς ἔρευνα στὴ βασικὴ μέθοδο τῆς ψυχολογίας, στὴν αὐτοπαρατηρησιᾶ. Στὴν πρώτη περίπτωσις ἡ πειραματικὴ ἔρευνα, ὅσο κιὰν τὴ φανταστοῦμε πολύτιμη, μένει ὅμως ἐπιφανειακὴ, ἐξωτερικὴ, καὶ κατὰ βάθος δὲν εἶναι ψυχολογικὴ ἔρευνα, ἀφοῦ ἀφήνει ἀνέγγιχτο τὸ ἴδιο τὸ ψυχικὸ φαινόμενο. Στὴ δευτέρῃ περίπτωσις ἡ πειραματικὴ ἔρευνα τῆς ψυχολογίας εἶναι φαινομενικὰ πειραματικὴ, γιατί τὸ προσαρμολογημένο στὴν αὐτοπαρατηρησιᾶ ψυχολογικὸ πείραμα δὲν εἶναι κατὰ βάθος πείραμα, παρὰ καταντᾷ μιὰ προσεχτικότερα ρυθμισμένη αὐτοπαρατηρησιᾶ. Ἀπὸ τὸ δίλημα αὐτὸ δὲ μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἡ πειραματικὴ ψυχολογία. Ἡ ἀδυναμία τῆς λοιπὸν αὐτὴ δὲν εἶναι προσωρινή. Πηγάζει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ γίνεται—ὅπως εὐκολα τὸ καταλαβαίνουμε—ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη ὅσο ἀνεβαίνουμε στ' ἀνώτερα ψυχικὰ φαινόμενα, ἐπειδὴ σ' αὐτὰ μᾶς συνεπαίρνει πολὺ περισσότερο ἢ ψυχικὴ τους πλευρᾶ.

β'. Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες κατόρθωσαν ἢ καθιερῶν τους τὰ φυσικὰ φαινόμενα τοῦ κύκλου των νὰ τ' ἀναλύσουν στὰ συστατικὰ τους καὶ νὰ καθορίσουν τοὺς παράγοντες τῆς λειτουργίας τους. Στάθηκε κάπως εὐκολὴ ἢ ἀνάλυσις τους, ἐπειδὴ τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἔχουν ἐξωτερικὴ καὶ παγιότερη ὑπαρξή. Ἡ ψυχολογία ὅμως ἔχει νὰ κάνει μὲ ζωντανοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὸ κύριον χαρακτηριστικὸ τοῦ ψυχικοῦ βίου εἶναι τὸ εὐκολομετάβλητον καὶ ἡ ρευστότητα. Εἶναι λοιπὸν πολὺ δυσκολότερον νὰ ἀπομονώσει κανεὶς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, νὰ τὰ σταματήσῃ σὰν νὰ εἰποῦμε, καὶ νὰ τὰ ἐρευνήσῃ. Ἐπειτα ἄς μὴ λησμονήσουμε, πὼς καὶ ἡ πιὸ ἀπλὴ ψυχικὴ λειτουργία π.χ. ἓνα αἶσθημα τῆς ἀκοῆς, τῆς ὄρασις κ.τ.λ. εἶναι χίλιες φορὲς πολυπλοκότερη ἀπὸ τὸ πιὸ πολυσύνθετον φυσικὸ φαινόμενο. Ἄμα λοιπὸν συλλογιστοῦμε, πὼς ὅσο πολυπλοκότερον εἶναι ἓνα φαινόμενο, τόσο καὶ οἱ δυσκολίες τῆς ἀνάλυσις του γίνονται μεγαλύτερες, καὶ πὼς ὅσο ἀνεβαίνουμε πρὸς τὰ ἀνώτερα ψυχικὰ φαινόμενα, τόσο καὶ ἡ σύνθεσις τους γίνεται βαθύτερη καὶ παράλληλα πληθαίνει καὶ οἱ ψυχικοὶ παράγοντες, πὸν συντελοῦν τὸ κάθε ψυχικὸ φαινόμενο νὰ πάρῃ αὐτὴ καὶ ὅχι ἄλλη μορφή, ἄμα λοιπὸν ὅλα αὐτὰ τὰ συλλογιστοῦμε, θὰ πειστοῦμε, πὼς στὶς ἀνώτερες καὶ ἀνώτατες ψυχικὲς λειτουργίες ἢ ἀνάλυσις τους καὶ ἡ ἀπομόνωσις τῶν παραγόντων καταντᾷ πολλὰς φορὲς ἀδύνατη. Γιατὶ, «ποιὸς θὰ ἐπιχειροῦσε νὰ φανταστῆι καὶ νὰ συναρμολογήσῃ ἓνα πείραμα, πὸν νὰ μποροῦσε νὰ περιλάβῃ ὅλους τοὺς οὐσιαστικοὺς καὶ πολυποικίλους, μὰ ἐνιαῖα καὶ ιδιόρρυθμα συμπλεγμένους παράγοντες τῆς καλλιτεχνικῆς σύλληψης, τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσις, τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς συνείδησις;» Ὡστε ἡ πειραματικὴ ψυχολογία ἢ θὰ περιοριστεῖ στὰ κατώτερα ψυχικὰ φαινόμενα, καὶ σ' αὐτὰ μόνο τὴν ἐξωτερικὴ καὶ φυσιολογικὴ τους πλευρᾶ μπορεῖ ἱκανοποιητικὰ νὰ ἐρευνήσῃ, ἢ θ' ἀναγκαστεῖ νὰ συνδυάσῃ τὴν ἔρευνα τῆς

μ' ἄλλες καταλληλότερες καὶ, ἄς εἰπῶ ἔτσι, ψυχολογικότερες μέθοδοι. Ἀπὸ τὸ δεύτερον αὐτὸ δίλημα οὔτε μπόρεσε οὔτε θὰ μπορέσει νὰ ξεφύγει, γιατί δὲν τὴν ἀφήνει ἡ φύσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων πὸν ἔξετάζει.

γ'. Μὰ καὶ ἓναν ἄλλο σπουδαῖον κίντυνον δὲν πρέπει νὰ λησμονήσουμε. Τὸν κίντυνον νὰ παραμορφώσουμε τὸ ψυχικὸ φαινόμενο, ἄμα ἐπιχειρήσουμε νὰ τὸ ἀναλύσουμε στὰ συστατικὰ του καὶ ν' ἀπομονώσουμε τοὺς παράγοντες τῆς λειτουργίας του. Καὶ ὁ κίντυνος γίνεται ὁλοένα μεγαλύτερος, ὅσο ἀνώτερον εἶναι τὸ ψυχικὸ φαινόμενο, πὸν θέλουμε νὰ ἐρευνήσουμε. Γιατὶ τὸ κύριον καὶ οὐσιαστικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, καὶ προπάντων τῶν ἀνωτέρων, εἶναι ἡ ιδιόρρυθμη καὶ ἐνιαῖα σύνθεσις τῶν συστατικῶν του σὲ μιὰ ὁλότελα καινούργια μορφή. Ὡστε ἡ πειραματικὴ ψυχολογία ἢ θὰ περιοριστεῖ μόνο στὴν ἐξωτερικὴ πλευρᾶ τῶν φαινομένων, ἢ ἄμα θελήσῃ νὰ τ' ἀναλύσῃ στὰ συστατικὰ τους καὶ νὰ ἔξετάσῃ ξεχωριστὰ τὸ καθένα, ταυτόχρονα σκότωσε καὶ τὸ ἴδιο τὸ φαινόμενο, γιατί θυσίασε τὴν μορφήν του στὴν ἀνάλυσις πὸν τοῦ ἔκανε.

δ'. Ἀφήνω, πὼς ὑπάρχουν ἀκόμη μερικὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τόσο εὐαίσθητα πὸν δὲ μᾶς ἐπιτρέπουν οὔτε τὴν παραμικρότερην χρησιμοποίησιν τοῦ πειράματος στὴν ἔρευνα τους. Μένουν ἀπροσέλαστα σὲ κάθε ἀπόπειρα ἐφαρμογῆς τοῦ πειράματος. Καὶ τέτια φαινόμενα εἶναι π.χ. ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ συνείδησις. Εἶναι ὁλοφάνερο, πὼς τὴ στιγμὴ πὸν θὰ θελήσουμε νὰ πειραματιστοῦμε ἐπάνω τους, τὴν ἴδια στιγμὴ σταματᾷ ἢ παραμορφώνεται ἡ λειτουργία τους. Πὼς θὰ ἐρευνήσουμε πειραματικὰ τὴν ἠθικὴν πράξιν ἑνὸς ἀνθρώπου, ὅταν π.χ. ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς ἔκανε μιὰ γενναῖαν συνεισφορὰν γιὰ κάποιον φιλανθρωπικὸν σκοπὸν μὲ χρήματα, πὸν τοῦ ἔδωσε ὁ πειραματιστής, ἢ ὅταν ὁ φιλανθρωπικὸς σκοπὸς ἦταν πλαστὸς καὶ ὅσα χρήματα κιὰν ἔδινε, δὲν εἶχε τίποτε νὰ θυσιάσῃ; Οὔτε ἡ ἠθικὴ πράξις οὔτε ἡ εὐλάβεια ὑπάρχουν κατὰ παραγγελίαν. Τὰ ἐλατήρια, πὸν τίς κινοῦν πρέπει νὰ εἶναι πραγματικὰ, παρμένα μέσα ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ζωὴν.

ε'. Τέλος μιὰ καινούργια ἀνυπερέβλητη δυσκολία παρουσιάζει σήμερον στὴν πειραματικὴν ψυχολογίαν ἢ ἔρευναν τοῦ «ὑποσυνείδητου». Οἱ κλεισμένοι μέσα στὸν δογματισμὸν τους πειραματιστὲς ψυχολόγοι προσπερνοῦν τὴν δυσκολίαν αὐτὴν μὲ τὸν πιὸ ἀπλοῖκον τρόπον. Ἀρνοῦνται τὸ ὑποσυνείδητον. Ἡ ὅσα φαινόμενα οἱ ἄλλοι ψυχολόγοι τὰ ἀποδίδουν στὴν λειτουργίαν τοῦ «ὑποσυνείδητου», τὰ θεωροῦν αὐτοὶ, αὐθαίρετα ὅπως εἶδαμε, ἀποτέλεσμα τῆς κατώτερης καὶ ἀτελεῆς λειτουργίας τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων. Ὅμως οὔτε ἡ ἀρνήσις, οὔτε ἡ αὐθαίρεσις τους χρησιμέβουν σὲ τίποτε. Τὸ «ὑποσυνείδητον» ὑπάρχει, εἴτε τὸ ἀρνοῦνται εἴτε τὸ ἀγνοοῦν. Ἡ φύσις ὅμως τοῦ «ὑποσυνείδητου», εἶναι φανερόν, πὼς δὲ μπορεῖ νὰ ὑποταχτεῖ στὴ σημερινὴν μορφήν τοῦ ψυχολογικοῦ πειράματος. Ἀναγκαστικὰ κι ἔδω θὰ περιοριστεῖ ἡ πειραματικὴ ἔρευνα μόνο σὲ μερικοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντες, ἀπαράλλαχτα ὅπως γίνεται καὶ μὲ τὰ ὄνειρα.

Καταλήγουμε λοιπὸν στὸ συμπέρασμα, πὼς τὸ πείραμα δὲ μπορεῖ ν' ἀπλωθεῖ σ' ὅλην τὴν περιοχὴν τοῦ ὄναιου. Δὲ μπορεῖ κιὰν νὰ θίξῃ τὸ ἴδιο τὸ ὄνειρον. Καὶ ἡ ἀδυναμία αὐτὴ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύσιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν πρέπει ἡ ψυχολογία νὰ ζητήσῃ κάποια ἄλλη μέθοδον, πὸν νὰ προσαρμόζεται ἱκανοποιητικὰ στὴν οὐσίαν τοῦ ψυχικοῦ μας κόσμου.

από την ευγένεια αυτή των αρχόντων τους. Κι εδώ στην Ανατολή, με τους Τούρκους τάχα την πρωτοδοκίμασαν οι σκλάβοι της υπαίθρου χώρας; Είχαν κι οι βυζαντινοί επιβίβει κάποιο φόρο «παρθενοφθορίας» που τον κράτησαν κι οι Τούρκοι έπειτα. Δεν ξέρουμε καλά καλά τι ήταν, μα υπάρχει ή γνώμη πως δεν είναι άσχετος με μιὰ τέτια συνήθεια. Ή εδώ την βρήκαν οι Τούρκοι και τότε οι δύστυχοι Σαμοθρακίτες δεν έπαθαν τίποτε άναπάντεχο, ή την έφεραν μαζί τους από την Ασία και τότε τα ίδια τραβούσαν και οι Τούρκοι χωριάτες και οι κατακτητές δεν είχαν καμιά εξαιρετική απαίτηση από τους νέους τους σκλάβους. Ή αλήθεια είναι πως το φαινόμενο αυτό είναι πολύ καθολικότερο και παρουσιάζεται, φαίνεται, σε κάθε φεουδαρχική κοινωνία. Σκλαβιάς βέβαια γένημα είναι, μα σκλαβιάς όχι πολιτικής παρά μιὰς πολύ βασικότερης, της οικονομικής, που άποτελεσμα της είναι όλες οι άλλες σκλαβιές κι όλες οι δουλικάς ιδιότητες και ιδέες.

Τά ήξερε αυτά ο Ίδας; Μα κι αν τά ήξερε, ζήτημα είναι αν θά τους έδινε σημασία. Πρώτα πρώτα αυτά τά λέει ή «έπιστήμη» που δεν πολυλογαριάζεται. Κι έπειτα του είναι αδύνατο να ξεκολλήσει από την άτομικιστική—ιδεαλιστική του άφρητρία. Στη γη άπάνω πάντα θά υπάρχουν, λέει, σκλάβοι και ελεύθεροι, τά άτομα φταίνε που είναι σκλάβοι, έπειδή αν είχαν τη θέληση θά μπορούσαν μόνα τους να λυτρωθούν. Οι «δυνατοί άνθρωποι» δεν έχουν καμιά υποχρέωση να δικαιολογήσουν τους άφορισμούς τους.

«Φαρδύς ο Σαμοθρακίτης». Όσοσο ή χειρινή ιστορία της Σαμοθράκης έχει και μιὰ πνευματική άσση, που τραβάει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον του Ίδα: το Φαρδύ, έναν τύπο άρκετά περίεργο. Δηγιέται σύντομα την ιστορία του: Έβρυγε από το νησί του, πήγε στη Σμύρνη όπου έμαθε περισσότερα γράμματα, στη Μασσαλία σπούδασε έμπειρικά κάπως γιατρική, έπειτα δάσκαλος στις Καρυές της Κορσικής έγραψε ένα βιβλιαράκι για τη μανιάτικη αυτή άποικία και τέλος ξαναγύρισε στην πατρίδα του, όπου έκανε το δάσκαλο και το γιατρό κι έγραψε διάφορα άρθρα και μελέτες για πολλά πράγματα ιστορικά και αρχαιολογικά, για τη θρησκεία, λαογραφικά, σατυρικά και διηγήματα και πολλά για την αναμόρφωση της όρθογραφίας μας. Ήθελε τη φωνητική με λατινικά ψηφία, μα έκανε μόνο το πρώτο βήμα και κατάργησε τά πνεύματα και τους τόνους. Ή όρσορη πολυπραγμοσύνη του Φαρδύ τον συγκινεί τον Ίδα. Μα σκοντάφτει στις ιδέες του για την όρθογραφία και στις άλλες του γενικά νεωτεριστικές αντιλήψεις, που του δίνουν άφορμή να τον ξανακοιτάξει δλόκληρο, να τον βρει πολύ «λογικό» και ν' άρνηθεί άλλη μιὰ φορά τη Λογική, την Έπιστήμη και την Αλήθεια. Ο Φαρδύς, λέει ο Ίδας, θά σκέφτηκε έτσι: «Ο Άρχισταρχος, ο άρχαιος Σαμοθρακίτης γραμματικός, πρωτόβαλε τους τόνους και τά πνεύματα στις έλληνικές λέξεις κι εγώ ο Φαρδύς, ο γραμματισμένος Σαμοθρακίτης, ως τους βγάλω. Θά μοιάσουμε έτσι περισσότερο με τους αρχαίους προγόνους μας». Δεν ξέρω—δεν έχω μπροστά μου κανένα γραπτό του Φαρδύ—αν ή χοντροκομμένη λογική που ο Ίδας κάνει για λογαριασμό εκείνου του άνήκει πραγματικά. Δεν έχει όμως σημασία. Ένας που δέ θά σταματούσε στα άτρητα ξεχωριστά, θά ήθελε να εξετάσει γενικότερα, πως και γιατί δημιουργήθηκε στο άτομο ή ανάγκη ν' άπλοποιήσει την όρθογραφία, ανάγκη που μπορεί και να έμεινε στο υποσυνείδητο και είναι πηγής κοινωνικής, και θ' άδιαφορούσε για τό τι στη συνείδηση του σκέφτεται το άτομο για τον έαυτό του.

Μά ο Ίδας και την προσκάμεια για την άπλοποίηση της όρθογραφίας, συν άποτελεσμα λογικής διωνόησης, τη θεωρεί καταθλιπτική της ζωής, γιατί δε μπορεί να χωρέσει ή ζωή στα στενά συστήματα της άλύγιστης λογικής, και άκόμα τη θεωρεί και άσκοπη σκιαμαχία. Και ή άποψη της πρακτικής ανάγκης; Δεν υπάρχει. Καθένας με τη δύναμη του, καθένας με τη λογική του, καθένας με την αλήθεια του. Δεν του άρέσει κανένας Φαρδύς, έπειδή όλοι τους έχουν θεό τη λογική. Τον Πλάτωνα (όνωμα που θά πει κι αυτό Φαρδύς) που κι αυτός λογικέφτηκε πολύ, τον συχωρεί επί τέλους «γιατί ήταν τεχνίτης στο γράψιμο». Θά ήταν πολύ πιο χρήσιμος, λέει, ο Φαρδύς, αν αντί να καταπιαστεί με τόσα ζητήματα περιόριζε το νού του κι έγραφε ένα βιβλίο για τη Σαμοθράκη, μα «δεν τον άφηνε ή λογική να αναλύσει τον έαυτό του ως το βάθος». Ή λογική του του θυμίζει τη διαλεκτική του Πλάτωνα που μπορεί να είναι τέχνη ευχάριστη, μα τη σιγάθηκε, έπειδή παραρέσει στους Έλληνες από τότε που έπεσαν και είναι τρώστια τρομερή. Κάνει τους ανθρώπους θεωρητικούς και σκοτώνει τη

δράση. Κι έπειδή ο Φαρδύς πίστεψε, όπως κι ο Κοραής, πως «διά της εξαπλώσεως των φώτων» θά σωθεί το έλληνικό έθνος, ο Ίδας τον άποστομώνει: «Όχι, κύριε Φαρδύ, δεν θά σωθεί το έθνος με τά γράμματα παρά με τον πόλεμο..... γιατί ο πόλεμος κάνει τον άνθρωπο και ο σκλάβος μόνο με το να πολεμά γίνεται ελεύθερος». Άπλοϊκή βέβαια ή σκέψη του συμπαθητικού εκείνου προοδευτικού, του μακαρίτη του Φαρδύ, γιατί το διανοητικό ξύπνημα θά μπορούσε να έρθει μόνο έπειτα από ένα πιο βασικό ξεμούδιασμα, το οικονομικό. Μα και του Ίδα ο άφορισμός δεν είναι καλύτερος. Παίρνει για βασική αίτια τη θέληση για πόλεμο, κάτι που θά ήταν μονάχα συνέπεια, και δε ρωτάει ποτέ πως θά γενηθεί. Κι έπειτα, μ' έλο το μίσος του για τη διαλεκτική, τά όμορφα λόγια και οι φαινομενικοί λογικοί στοχασμοί του άρέσουν τόσο που δεν πολυπροσέχει τί στο βάθος υπάρχει άποκάτω τους.

Έπάνω στον ίδιο αυτό βασικό ψυχολογικό κανβά, με τά χαρακτηριστικά που εξακολουθητικά είδαμε ως τώρα να προβάλλουν, είναι κεντημένο και το άκόλουθο κεφάλαιο «στο Μετάξι», που μ' αυτό τελειώνει οδσιαστικά το βιβλίο. Έπειδή κι εδώ παρασέρνεται συχνά από τά λόγια του τά Ίδια, είναι δύσκολο να ειπωθούν με άυστηρή λογική συντομία τά διανοήματα του. Όσοσο οι γενικές γραμμές, πιστά άποδομένες και σχεδόν με τά Ίδια του τά λόγια, είναι οι άκόλουθες: Λυπάμαι το έθνος «μου» και τη φυλή «μου» (είναι άξιοπρόσεχτοι και οι φραστικοί του τρόποι άκόμη) γιό το κατάντημα τους. Δεν έχω τίποτε άλλο να τους δώσω παρά το έγώ μου, χωρίς να γυρέβω καμιάν άνταμιοβή. Βαριέμαι μάλιστα άμα με προσέχει ο ένας κι ο άλλος και προτιμώ να χάνομαι στις έρημιές. Και στο κάτω κάτω κάνω έτσι και το κέρι μου, γιατί ο άνθρωπος μόνο το έγώ του έχει. «Έγωϊσμός» θά πει άνθρωπος και ή καλλιέργεια του έγώ μου είναι και χρέος μου και δικαίωμα μου». Είναι όλδοτελα χριστιανική ή αντίληψη πως είναι κακός ο έγωϊσμός. Υπάρχουν βέβαια και μερικοί φιλόδοξοι που τους βοστάει ένας άκούρατος και άστειρεφτος ένθουσιασμός για τον έαυτό τους. Αυτούς δεν τους λέω καλούς, γιατί δε μ' άρέσουν. Αν ήσαν τουλάχιστο Νάρκισσοι και θαύμαζαν την όμορφιά τους, μάλιστα! Μα ούτε και κακούς τους λέω, μόνο κοντόφθαλμους. Γιατί εγώ δεν ξεχνώ και τ' άλλα πράγματα και νιώθω πως τά πλούτη μου τά έχω κληρονομήσει από τους πεθαμένους της φυλής μου. Οι νεκροί μ' άς έρτίζαν. Ή αλήθεια αυτή δε μ' άς είναι βάρος, γιατί μπορούμε να την παραδεχτούμε και να την ξεχάσουμε πάλι. Άλλιώς θά ήταν άδυναμία μας. Και ο δυνατώτερος πάντα θά νικά. Οι αδύνατοι έχουν όπλα την κατεργαριά, μα δεν πρέπει αυτοί να γίνουν όλος ο λαός γιατί θά χειροτερέψει ο άνθρωπος. Με την άγισότητα υπάρχει και κάποια Ισοροπία και κάποια ποικιλία στη ζωή. Ή Ισότητα και ή δικαιοσύνη είναι θεωρίες! Οι δικές μου όμως θεωρίες είναι ή ζωή μου, μιὰ φαιτενή προσβολή, που βγαίνει από τις πράξεις μου. Ο άντιμιλιταρισμός, ο σοσιαλισμός κτλ. είναι ιδανικά ανθρώπων άπόλεμων, των Έβραίων, και «δε μπορούσαν να μην επικρατήσουν τώρα στην Έδρώπη, αφού είναι σαλλά». Ο πόλεμος όμως είναι το πιο χρήσιμο και όγεινό και ροδοκόκκινο της ζωής πράμα. Δεν είναι στο χέρι μας να μην άνήσουμε σε κανένα έθνος, σε καμιά φυλή. Ο κοσμοπολιτισμός γενιέται από έθνική ή πολιτική κόβση. Μα στη βάθος το αίστημα μου δεν είναι φιλοπατρία και μ' άρέσει καλύτερα να μη μπορώ να έξηγήσω καλά καλά μιὰ πράξη μου γιατί έτσι χάνεται ο πλούτος των αιτιών. Πρωπάντων έχω ανάγκη να κινηθώ και το κάνω αυτό μέσα στον κάμπο με τά σύνορα όπου γενήθηκα. Ήπειδή γενήθηκα μέσα στο έλληνικό έθνος και τυχαίνει να είμαι και περιήφανος, του μένω πιστός. Γιατί να κουράσω τον έαυτό μου να βγώ από το έθνος μου; Όπως πάλι με κουράζει να έχω το νού μου άδιάκοπα σ' αυτό: «έγώ» είμαι και πρέπει εγώ ν' άπλωθώ όσο παίρνει και δε λογαριάζω το έθνος μου παρά το πολύ για όργανο μου αφού είναι κι άποκούμπι μου». Αν του βγει ή ζωή μου χρήσιμη, καλά, άλλιώς δε φταίω εγώ. Κι άνθρωπος πιο τέλειος θά γινω, άμα δεν ξεχάσω την πατρίδα μου, έπειδή για να φτάσω στην έννοια της ανθρωπότητας δε μπορώ μονομιάς και χρειάζονται στάδια πολλά στο άναμεταξύ. Με την αίστηση της πατρίδας μπορηύμε και καταλαβαίνουμε τά έθνη και από τά έθνη τον άνθρωπο.

Θά ήταν ματαιοπονία να προσβάλει κανένας αντιρήσεις στα λόγια αυτά. Γιατί λόγια είναι και στις λέξεις μονάχα υπάρχουν κάποια λογική άλληλουχία, στα νοήματα καμιά. Ή καλύτερα δε θά έπρεπε να πούμε «νοήματα». Είναι κατασκευάσματα ενός πολύ πρωτόγονου όρθολογισμού—όσο κι αν φαινομενικά την περιφρονεί τη Λογική ο Ίδας—που δεν ενδιαφέρεται για το συγκεκριμένο περιεχόμενο των συλλογισμών που κάνει, παρά μόνο για το λογικό μηχανισμό. Και το χειρότερο, για να πει τά λόγια αυτά, σκηνοθετεί δυό διάλογους,

έναν με κάποιον καλόγερο στο Μετόχι, κι έναν άλλο γαργιζό με το Φαρδύ, βάζοντας στο στόμα τους τόσο αφάνταστα χοντρές άνοησίες, που σου γενιέται φυσικό ή άπορία αν είχε καθόλου καταγίνει ποτέ πραγματικά με τις θεωρίες που πολεμάει. Και θά ήταν ματαιοπονία να τον παρακολουθήσουμε στους άφορισμούς, γιατί όσο έχουν το άτύχημα να μη συνεπαίρνονται από χτυπητά λόγια, κάνουν κάτι πολύ πιο «πεζό» και «κουραστικό» αντί να δεικνύουν από βρόντο. Για να καταλάβουν κάποιο κοινωνικό φαινόμενο ή και να ερμηνεύουν κάποια σχετική γνώμη, αρχίζουν από την ιστορική του άνάλυση, προσπαθώντας να φτάσουν ως την πιο βαθιά του πηγή, που «κατά τελευταίον λόγον» είναι πάντα ή οικονομική βάση μιας κοινωνίας.

Και αν όχι τίποτε άλλο, τουλάχιστο «φεύγοντας από το νησί» (είναι ο έπιλογος του βιβλίου του Ίδα) ή λαχτάρα τους για αυτό ή ή θλίψη τους θά έχει κάποιο χειροπιαστό περιεχόμενο, θά βλέπουν ίσως και καθαρότερα τί είδος «νέα έργα» τους περιμένουν. Έτσι δε «θ' άποκαεί ή άγάπη τους» και δε θά «καταβεί να τά πάρει και να τά σβήσει όλα ή μαύρη Νύχτα».

* * *

Μά και κάτι άλλο κερδίζουν όσοι έτσι κοιλιαστικά προσπαθούν να καταλάβουν κάποιο φαινόμενο. Βλέποντας ποιά είναι της ιστορικής εξέλιξης ή βαθύτερη πηγή—και δεν είναι ποτέ άτομική, παρά κοινωνική—γίνονται πιο δίκαιοι και για τα άτομα τα ίδια, που δεν είναι σε κάθε εποχή παρά οι άπληστοι φορείς των ιδανικών ώρισιμένων κοινωνικών τάξεων. Μπορεί να πολεμούν όσα άτομα στη ζωή τους έναρμόνων τις αντίθετες ιδέες, μά από τη στιγμή που ανήκουν στην ιστορία δε ζητούν πια άσκοπες εθύνες απ' αυτά τα ίδια. Η περίπτωση του Ίδα δεν είναι διαφορετική. Και θά ήταν μια ριζική παραγνώριση, αν ή άπόπειρα μου τούτη χαρακτηριζόταν σαν άσέβεια στο πρόσωπο του.

Έξω όμως από τις ήμερες κοινωνικές του πηγές, όπου θά ξαναγυρίσουμε, έχει ο Ίδας δίχως άλλο και κάποιες πιο ήμερες λογοτεχνικές, βιβλιακές, που, όπως θά ίδουμε, δεν άναιρούν τις πρώτες. Αντίθετα υποτάσσονται σε κείνες. Θά χρειάζονται πολύ μεγαλύτερη προσπάθεια για να τις δείξει κανένας σ' όλοκληρο το έργο του. Ειδικά όμως για τη «Σαμοθράκη» φαιίνεται, πως είναι έληρυσμένος πολύ και από το «ταξίδι της Σπάρτης» του Maurice Barrés. Πρώτα πρώτα, χρονικά το πράγμα είναι μπορείτό. Το «Voyage de Sparte» φάνηκε στις αρχές του 1906, ή «Σαμοθράκη» πρωτοδημοσιεύτηκε στο «Νουμό» το 1903. Έπειτα δε λέγονται οι διμοιότητες στην έξωτερική άρχιτεχτονική του έργου, άνκαι πολλές απ' αυτές θά μπορούσαν να ήσαν τυχαίες. Χρησιμοποιούν κι οι δυο σε σημαντικό βαθμό το λογοτεχνικό μέσο του διάλογου για να εκφράσουν τις ιδέες τους. Όπως ο Ίδας στο Φαρδύ, έχει κι ο Barrés άφιερώσει ένα του κεφάλαιο στο Louis Ménard, έναν πολύ περίεργο τύπο έλληνο-στη, χημικό, ποιητή, δημοκράτη, σοσιαλιστή κλπ. που κατά περιέργη σύμπτωση είχε κι εκείνος άγωνιστεί για την άπλοποίηση της γαλλικής όρθογραφίας. Ένα ηυοτόχημα, που είδε ο Barrés από το ξενοδοχείο του μόλις πρωτοπάτησε στην Αθήνα (ένα κίτρο πλάκωσε ένα παιδί) και που του έσφιξε την καρδιά, του χρησιμέβει για σύμβολο όλης του της στενωχώρας που νιώθει εδώ στην Ελλάδα, γιατί δε μπορεί να την αιστανθεί και του φαίνεται σαν ξένη. Με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιεί κι ο Ίδας, όπως θυμάστε, το έπικσόδιο του ήλιθίου που πρωτανέκρινε άσφυκλήνος πατώντας το πόδι του στη Σαμοθράκη. Γενικότερα τό ήφος τους είναι όμοια γεμάτο αίσθησιασμό. Κι άλλες τέτοιες όμοιότητες θά μπορούσε κανένας ν' αναφέρει.

Μά οι έσωτερικές αναλογίες είναι απουδαιότερες. Η βιασική τους ψυχική διάθεση είναι το ίδιο άτομιστική κι έγωκεντρική, κι έχουν τον ίδιο θαυμασμό του δυνατό άτόμου (Barrés, Voyage κλπ. έκδ. 1922, σ. 4-5 «αν άγαπώ λιγάκι την άθροπότητα, είναι έπειδή κλείνει κάτι τέτια έξαιρετικά όντα...»—πρβλ. όλοκληρο το «στο Μετόχι» του Ίδα). Το ίδιο άντικαινωικά είναι τα συναισθήματα τους. Την ήπέρτατη ικανοποίηση από ένα έργο τέχνης ή και από μια πράξη δε βρίσκει ο Barrés καλύτερο μέσο να την εκφράσει από το «με άπομονώνεις», «άπομονώνομαι» (je m' isole σ. 87, 94, 141, 145, 244 κλπ.—Πρβλ. το αίσθημα του Ίδα για τη μοναξιά σ. 6, 13, 16, 90, 99). Έίδιος ο σεβασμός τους για την παράδοση, με τα ίδια σχεδόν λόγια για τους νεκρούς που άποτελούν τη ζωντανή μας πραγματικότητα (Barrés σ. 159—Ίδας σ. 104-106). Τη λογική και την έπιστήμη την περιφρονεί και ο Barrés βαθύτατα

(πως λέει κάπου κάπου κι έπιστημονικές ανακρίβειες, όπως στις σ. 70, 263 κλπ. δεν έχει και πολλή σημασία!) Μιλάει πολύ σαρκαστικά για την έπιστήμη που άναποδογυρίζει έργα τέχνης για να βρει άποκάτω την άλήθεια (σ. 63—Ίδας σ. 60) Ένώ θαυμάζει το Ménard δε μπορεί να χωνέψει τη μανία του για την άπλοποίηση της όρθογραφίας και αν του φέρει κανένας την αντίρρηση, πως υπάρχουν κανόνες πολύπλοκοι και λέξεις δύσκολες, τον άποστομώνει άπλούστατα: «Και ποιος σ' έμποδίζει, κύριε μου, να κάνεις λάθη; Δε θά σε προστιμάρουν!» (σ. 20 βλ. την άνάλογη στάση του Ίδα σ. 92-95). Παραδέχονται κι οι δυο έναν άγεφύρωτο δυαδισμό λογικής και αίσθηματος και μόνο ό,τι με το τελευταίο άμεσα άποχτούν το θεωρούν σωστό και ζωντανό (Barrés σ. 49, 79, 80 244, 251—Ίδας σ. 118 και όλο το «στο Μετόχι») Πιστεύουν κι οι δυο άδίσταχτα στη ντετερμινιστική φύση της φυλής και του έθνισμού, στις αιώνιες ρίζες της φυλής και της πατρίδας (σι περίφημοι «déracinés» του Barrés), και, μολονότι έχθροί κι οι δυο της λογικής, πιστεύουν στη δημιουργία μιας άνώτερης ράτσας με λογική έπιλογή (Barrés σ. 102, 136, 145 147, 199—Ίδας «στο Μετόχι»). Κάποιος παίρνει κι ο Barrés άφορμή από έναν φίλο του Αρμένη να μιλήσει για σκλάβους κι εκφράζει τον ίδιο θαυμασμό για τη χτηνώδικη έπιβολή των, κατά τη γνώμη του, «νόμων του κόσμου» και την ίδια περιφρονητική δυσπιστία για το πνεύμα που δε γίνεται δύναμη (Barrés σ. 121, 122—Ίδας σ. 51, 96, 97 και «στο Μετόχι»). Η «καλλιέργεια του έγώ» του Ίδα ίσως δεν είναι πολύ διαφορετική από το «culte du moi» του Barrés και οι φράσεις «moi peuple, ma roue, ma nation» βρίσκονται πολύ συχνά και στο στόμα του Ίδα. Τέλος έχουν το ίδιο μοναρχικό ιδανικό με την ίδια περίπου δικαιολογία (Barrés σ. 169—Ίδας σ. 84, «Κοιότητες» και άλλοι).

Η άντιπαραβολή θά μπορούσε να εξακολουθήσει, μά δεν είναι άνάγκη. Άς μη ξεχνούμε πως πρόκειται για έπίδραση ιδεολογική προπάντων, όχι για λογοτεχνική μίμηση, πως δεν πρέπει λοιπόν να περιμένουμε και τις ίδιες έντελώς λέξεις. Έχει κάποιο βαθύτερο λόγο ή ιδεολογική αυτή έπίδραση. Ο Barrés, που κι αυτός πολιτέφτηκε και κατάγεται από τη Λωρραίνη (Γερμανική άκόμη τότε στο μεγαλύτερο της μέρος), είναι τυπικός εκπρόσωπος των τάσεων της κυρίαρχης τάξης στην πατρίδα του, της άστικής, με τις χαρακτηριστικές θεωρίες της για τη φυλή και το έθνος και με την άκόμα χαρακτηριστικότερη άτομιστική ή σωστότερα άναρχική της κοσμοθεωρία (καθρέφισμα της οικονομικής της βίωσης). Συνέπεια ό ήνος στον πόλεμο, στο δυνατό, στο νικητή. Μά από τ' άλλα μέρος άντιδιαλεκτική και στατική αντίληψη της ζωής, δηλαδή άπλοική ύπυσυνείδητη πίστη σε κάποιον άπόλυτο και άμετακίνητο όρθό λόγο και άδυναμία να διακρίνει τα στοιχεία της νέας κολεκτιβιστικής ζωής που διαμορφώνονται μέσα στη σημερινή κοινωνία την ίδια. Άμα έρθουμε στην Ελλάδα πρέπει πρώτα να λαγαριάσουμε τις ιστορικές αναλογίες, που δεν ήσαν τότε έντελώς οι ίδιες με τη Γαλλία. Η κυρίαρχη τάξη εδώ μόλις πριν από καμιά τριανταριά χρόνια είχε αρχίσει να συνειδητοποιείται, και ή εξέλιξη της στα 1909 δεν είχε άκόμα καθόλου τελειώσει. Όμως οι οικονομικοί νόμοι δεν ξέρουν από έξαιρέσεις. Ήσαν λοιπόν τα ιδανικά της κι εδώ άνάλογα. Ο Ίδας ήταν από τα πιο φωτισμένα παιδιά της, υπήρχαν μέσα του όλες οι προϋποθέσεις για να τον έπιδράσει ο Barrés, που ειδικά μαζί του τον συνδέει και το ζήτημα του άλυτρωτισμού (Έλληνες κάτω από Τούρκους—Γάλλοι κάτω από Γερμανούς). Και να που οι βιβλιακές έπιδράσεις δεν ξεπερνούν το κάρσο των γενικότερων κοινωνικών.

Δε λείπουν βέβαια που και που ιδεολογικές διαφορές. Ο Barrés έξαρνα είναι θερινός υπέρμαχος της θρησκείας, ο Ίδας κίτως πιο άδιάφορος. Κι αυτό έπειδή στη Γαλλία είχε από πολύν καιρό φανεί δυνατός έχθρος της άστικής τάξης ή εργατική, και ή άστική για να προφυλαχτεί είχε συμμαχήσει με τη φεουδαρχική εκκλησία, ενώ στην Ελλάδα όχι άκόμα (και στο ζήτημα αυτό ήμως φαίνεται πως κι ο Ίδας πήρε άργότερα συντηρητικότερο όρθμο). Κάποια άλλη άσυνέπεια θά έβρισκε κανένας ίσως και στους δυο τη μοναρχική τους ιδεολογία. Μά υπάρχουν πολλοί τρόποι που γίνεται κανένας εκπρόσωπος των ιδανικών μιας τάξης και μπορούμε να βρούμε όλα τα διαβαθμισματα από το όλοτελα συνειδητό ως το άσυνείδητο. Το πρώτο γίνεται προπάντων σ' εποχές που μια τάξη βρίσκεται σε άμεση έπίθεση ή άμυνα έναντι μιας άλλης, το δεύτερο σε περίοδο ήρεμότερης ή άδιαμόρφωτης άκόμα εξέλιξης. Κι έχτος από τη γενική αυτή αίστη, ίσως να έπαιξε μέρος και κάποια ειδικότερη άτομική. Όσο

και να πολιτέφτηκαν και οι δυο, πάντα όμως έμειναν κι οι δυο τους περισσότερο λογοτέχνες παρά πολιτικοί : ή φαντασία είναι ένα πολύ γλυστερό καλντερίμι. ¹

Το άρθρο τούτο δεν είναι άλλο από μιιά απόπειρα που έγινε με πολύ λιγοστά μέσα κι έχει πολλά χάσματα και ίσως και σφάλματα. Όμως ξεκίνησε από τή μόνη σωστή άφρηρία. Ο σκοπός ήταν διπλός : Πρώτα ή εξέταση τής πραγματικής σημασίας τής Ιδεολογίας του Ίδα για σήμερα—και σ' αυτό άπάντησε με μιιά απόλυτη άφρηση τής. Έπειτα προσπάθησε ακόμα να τοποθετήσει τον Ίδα στο πραγματικό του περιβάλλο (κοινωνικής τάξης κι εποχής) και να εύκολώνει έτσι τήν ιστορική του κατανόηση.

Έδω κι έξη χρόνια του σταμάτησε ξαφνικά ή ζωή με τραγικό θάνατο. Ο Ποιητής ειπε να κρύψουμε το πρόσωπο από νεροπή («πώς έπεσε γραφή να μην το πει»). Άλλος βρήκε πώς το «ασύλληπτο χαμόγελο, που έμεινε, στο νεκρό του πρόσωπο, μαζί με το αίμα του σφραγίζει τή μορφή του τόσο που έντυπωνόμενο μέσα μας, επικυρώνει τή ζωή μας ως ανθρώπων και ως έθνους». Σεβαστά είναι τα στιγμιαία συναισθήματα των ατόμων. Άν όμως ο άγριος θάνατος του μας γγίζει και μας βαθύτατα στην καρδιά, είναι γιατί προπάντων τον βλέπουμε στην άρχή μιας πάλης όχι έφήμερα πολιτικής, παρά βαθύτερης και κοσμογονικότερης που, με τους νέους παράγοντες που ή κοινωνική ζωή δημιουργήσει, είναι για τήν ιστορική περίοδο που περνούμε ή τελειωτική. Άμα τή νιώσει κανένας αυτό πάβει ο άγώνας να είναι αποκαρδιωτικός και ή Μοίρα άνεξιχνίαστη.

Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΕΝΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ

Ν. Γ. ΣΥΦΑΚΗ : Ο δολοφόνος μου το σχολείον. Αθήνησι (11) 1927

Μην τρομάξετε. Ούτε δολοφονίες, ούτε αίματα. Και μη φανταστείτε, πώς ο άμοιρος δ συγγραφέας μας μιλάει από τον άλλον κόσμο. Όχι ! Ζει και βασιλεύει, και βυλζει χυδαία, και ξεχνάει τής συγκοφανείας το φαρμάκι και καπηλεύεται κάθε ιερή και ύσιο.

Νά θυμώσει κανείς, δεν αξίζει τον κόπο, Σας προσκαλώ λοιπόν να φιλομετρήσουμε μαζί το όγδοντασέλιδο έργο του. Θα διασκεδάσουμε, αλήθεια, με τον καινούργιο τοΰτον Ήρακλή τής «πατρίδας και τής οικογένειας». Πιστέψτε με, θα γελάσουμε και θα γελάσουμε πολύ.

Σελ. 1. Τι είναι ο μαλιαρισμός. «Ο μεταξύ των έν Έλλάδι άφελών (!) από τριακονταετίας διαδιδόμενος μαλιαρισμός ούδ' έχνος φαντασίας έπιστήμης (!) περιέχει, περιοριζόμενος εις τά έξής τρία, τον κομμουνισμόν, τήν έγκεφαλικήν παράκρουσιν και τήν έμπορικήν ένταξίσην.»

Ο κίνυνος λοιπόν όλοφάνερος ! Η άστυνομία θέλει ξόλο, που δεν περιμαζέβει τοις μαλιαρούς Δέν έχει δικιο ο συγγραφέας να θυμώσει, και να φωνάζει στη Σελ. 7 : «Άπορίας άξιον είναι, πώς οι τας νύκτας ανά τας άγυιούς και τας ρύμας περιφερόμενοι πλανόδιοι άοιδοί, και οι τας ήμέρας λεκισολαχαροκόλοι των Αθηναϊκών τριόδων λαρυγγίζοντες, και οι των άγοραίων δημοτικών παρέδρων κομποφακελορημοΰντες... και τά έξωθεν των κοπρίων λιμνών των γειτονιών και των θυρών των πλουτηρίων κοάζοντα κοπρόστομα γυναικίοντα υπέχουσιν άστυνομικήν δίωξιν, και οι υπερτραγίζοντες τραγομάσχαλοι τράγοι χυδαΰσαι, έμφανιζόμενοι υπερόλβιοι τήν ζωήν, υπέρπυροι τά αίσθήματα, υπερπλούσιοι τήν μάθησιν, υπερσωκράτειοι τον νοΰν, μεγαλήνορες και θρασυμήδεις νεωτερισται, όχι μόνον δέν υπέχουσιν άστυνομικήν δίωξιν άλλ' ούδδ τυγχάνουσι μερίμνης εκ μέρους του κράτους, προς θεραπειάν των άνιάτων φρενοβλαβικών αυτών νόσων.»

Οι καιμένοι οι μαλιαροί είναι τρελοί. Ά, όχι, δέν είναι. Κάνουν τον τρελό, για να μη δώσουν λόγο για τά «αίσχουργήματα» τους. Τους μάθαμε και ! Είναι ένοχοι ! Ίδου και ή όλοφάνερη απόδειξη.

1. Ίσως όμως στον Ίδα να μην ήταν πάντα τόσο δυνατό το μοναρχικό ιδανικό. Υπάρχει τουλάχιστο ένα χωρίο στη «Σαμοθράκη» που δικαιολογεί τήν άμφιβολία αυτή (σ. 85—86).

Σελ. 8. «Ι. ΨΥΧΑΡΗΣ. «Η έρμαφρόδιτος μορμωσώπος αυτή τερηδών, ο δήμιος τής έλληνικής γλώσσης» είναι προδότης, γιατί εκθειάζει το Παρίσι και άγάπησε τή Γαλλία, Άπόδειξη : Σε μιιά του διάλεξη ειπε, άνοιξτε τ' αυτιά σας ν' άκούστε τι ειπε : «Κύριοι, ο δωρικος ρυθμός δέν είναι Έλληνικός, είναι Γαλλικός. Έγώ είδα αυτόνε σε μιιά Γαλλικιά κάμερη».

Σελ. 9. «Α. ΠΑΛΛΗΣ είναι «μαλιαροκομμουνιστής» και ξερετε για ποιό λόγο, γιατί είναι «διευθυντής του μεγάλου έμπορικού οίκου Ράλλη, εκατομμυριοΰχος και μεταφράστης τής Ίλιάδος.» Δέ φτάνουν αυτά ; Μήπως όλοι οι εκατομμυριοΰχοι δέν είναι κομμουνιστές ;

Σελ. 9. «Α. ΕΦΤΑΛΙΩΤΗΣ. Και αυτός είναι «μαλιαροκομμουνιστής» γιατί τάλησε να γράψει πώς «οι Έλληνες φιλόσοφοι» τής εποχής του Βεσπασιανού ήσαν «άγύρτες και φοβερή πληγή». Δέν προδίνει λοιπόν τήν Ελλάδα ; Άκουσ εκει, να υπάρχουν Έλληνες άγύρτες, και μάλιστα φιλόσοφοι : Τέτιο φροΰτο ο δολοφονημένος από το σχολείο συγγραφέας μας το κόβει σύριζα.

Σελ. 10. «Γ. ΣΚΛΗΡΟΣ. Αυτός είναι, που είναι μαλιαροκομμουνιστής, επειδή τόλησε να πει πώς «τά στοιχειά, τά όποια θα κτυπήσουν τήν διαφθοράν κα' τήν σαπίλαν τής άστικής μας τάξεως είναι οι δημοτικισται».

Σελ. 14. «Φ. ΦΩΤΙΑΔΗΣ. «πενθερός του άθθου Ύπουργού, των Έκκλησιαστικών Παπών... κατορθώσας να ματαιωθί ή διαγωνισμός συγγραφής διδακτικών βιβλίων έν καθαιρεούση γλώσση.» «Περί τής ποιότητας δέ του μεγάλου Ύπουργού» τρεις μητροπολίτες και «τρεις άρχιμανδρίται τής μονής Πεντέλης καταγγέλουσιν ότι ο Ύπουργός τής Παιδείας κ. Παπάς είναι άθθος και άντίχριστος» Και με το δίκιο τους οι κακόμοιροι, άφου δέν τοις άφρησε να μασήσουν και τά άλλα μοναστηριακά χτήματα !

Σελ. 15. «ΣΤΕΦ. ΡΑΜΑΣ «ψευδώνυμιον, το πραγματικόν του όνομα Μάρκος Τσιριμώκος... μαλιαροκομμουνιστής». Αυτός δέν είναι που σκυλόβησε τή Ρωμοσύνη ; Τι άλλη απόδειξη θέλετε ; Δέν ειπε, πώς το Σχολείο κατάντησε τήν Ελλάδα «των άρχομιστων προνομίσταινα και το Ρωμιό «πατριωτικόν φημιφρόνον» ;

Σελ. 21. «ΜΗΤΡΟΣ ΓΛΗΝΟΣ «μαλιαροκομμουνιστής κτλ.» Για το Μητρο Γληνό δέν επιτρέπεται καμιά άμφιβολία. Τις ιδέες του χλίες φροές μας τις ειπε. Τι, βου ήσαστε στις συνεδρίες του Έκπεδευτικού Όμιλου δέν πιστέβω να μη τον άκούσατε, τήν ώρα που έβριζε τή θρησκεία και τήν Πατρίδα (!!!) Ο συγγραφέας μας κ. Σηφάκης τον άκουσε με τά ίδια τά αυτιά του και παίρνει ήροκο πώς τίποτα δέ διαστρέφει, ούτε ένα ν. Άκουσε λοιπόν ο κ. Σηφάκης πώς ειπε ο Γληνός : «Σας δηλώ ότι δέν άναγνωρίζω θρησκείαν, πατρίδα, οικογένειαν... Δέν δύναμαι ν' άντικρίσω ράσοι Άν ήμποροΰσα θα το έρωπτον εις τήν κάμινον του πυρός ! Άντιπροσείνω βπως τά σάπια ιδανικά, θρησκεία, πατρίς, οικογένεια, αντικατασταθούν». Νά και μιιά αποκάλυψη ! Τελοσπάντων όλα τά ξεσκεπάζει ο συγγραφέας μας. Λοιπόν ο Μητρος Γληνός «έλαβε το ήμισυ ενός οικοπέδου προωρισμένου διά τήν άνέγερσιν νοσοκομείου». Έτσι οι μαλιαροκομμουνιστές είναι και οικοπεδοράγοι. Μά, έννοια σας, θα ιδήτε τι θα σας κάνει ο συγγραφέας μας. Θα σας κρεμάσει, άθλιοι, θα σας κάψει για να μη τον μολύνετε κι αυτόν.

Σελ. 22. «ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ ύμνητής του κομμουνισμού διά του ποιήματος αυτού «Τραγούδι του έργάτη». Δέ μπορείς να ρίξεις στάχτη στα μάτια μας κ. Παλαμά. Είσαι κομμουνιστής άτόφιος. Άν ήμνησες και τους ήρωες του Μεσολογγιού, έ, δά, το ξερούμε, το έκανες «διά να διατηρείς τήν έν τή Πανεπιστημική θέσιν σου» διότι πιστέβεις «ότι ποιητής σημαίνει έμπορος». Λοιπόν και συ θα καείς και θα κρεμαστής.

Σελ. 22. «Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ «μαλιαροκομμουνιστής, άθθος... μεταβαλόν άμφότερα τά παρθεναγωγεία εις... διαφθορεία». Διαβάστε τά πραχτικά τής δίκες του Νουπλίου, και θα πειστείτε. Μά όχι αυτά που τόποισε ο Δελμούζος, όχι, τά άλλα να διαβάσετε, που τά κλέψανε και δέν υπάρχουν και. Ο συγγραφέας μας, ο αξιότιμος Σηφάκης, τά διάβασε. Κάποιο μέντιον, φαίνεται, θα ειχε, και του τα βρήκε. Φως φανερό. Ο Δελμούζος είναι κομμουνιστής και άθθος. Και αν άποχάρησε από τον Έκπαιδευτικό Όμιλο τόκανε (σελ. 21) «άφ' ενός μέν διά να επιτύχη έδραν έν τή Πανεπιστημική τής Θεσσαλονίκης, και άφ' έτέρου διά να δύναται έλευθέρως να μεταβάλλη τήν Έλληνικήν νεολαίαν εις κομμουνιστικήν». «Και το Κράτος αντί' άπαγχονίση τοις προδότης τούτους, οΰτινες προετόμασαν τήν μικρασιατικήν καταστροφήν... διώρισεν αυτούς διευθυντάς... και Πατριάρχας (!!!!)».

Τέλος άφου ο συγγραφέας μας, πρόεδρος μάλιστα «από τετραστίας», τής Πανελληνίου.

«άνθρωπιστικής ένωσης» μᾶς ξεσκεπάσει και ένα σωρό άλλα πρωτοπαλιάρικα του κομμουνισμού, καταλήγει :

Σελ. 29 «Υπάρχουσι και άλλοι εκπαιδευτικοί λοποδύται και βαλαντιοτόμοι και τινες μοιραλοῦται τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος ἐν τῇ Ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας, τῇ Πανεπιστημίῳ, ὡς και τινε γυναικεῖα ἐκτροῦματα, γυναικεῖα ἀποβράσματα, γαλακτοχυθῶντα αἰγίδια, ὄνειροπολοῦντα τὴν εἴσοδον αὐτῶν εἰς τὸ τῆς Σαπφούς, Ἀσπασίας, Θεοδώρας πάνθεον». Ἡ καθαρεβουσιάνικη ἄβρότητα βασιλεύει, φτάνει μόνο νὰ λάμψει ἡ ἀλήθεια.

* *

Εἶδαμε τί εἶναι ὁ μαλιαρισμός και ποιά εἶναι τὰ ὄργανα του. Ξέρουμε τὸ σκοπὸ τους. Θέλουν : σελ. 75 «Νὰ μεταβάλλωσι τὴν μὲν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν εἰς κομμουνιστικὴν νεκροταφεῖον, τοὺς δ' Ἑλληνας εἰς ἀγελάζοντα κτήνη.» Φυσικά, νεκρὰ «κτῆνη», ποὺ θὰ βόσκουν στὸ νεκροταφεῖο! Καὶ γὰρ νὰ πετύχουν τὸ σκοπὸ τους ἐφάρμοσαν τὴν πιδ τρομερῆ μέθοδο, τὴ δολοφονικὴ μαλιαροκομμουνιστικὴ μέθοδο. Ὁ ἐφευρέτης τῆς εἶναι ὁ Δελμούζος. Αὐτὸς τῇ δολοφονικῇ μαλιαροκομμουνιστικῇ μεθόδῳ θὰ μεταφέρωμεν εἰς τὴν Ἑλλάδα οὐχὶ ἀπ' εὐθείας διὰ τῶν κομμουνιστικῶν διδαγμάτων, ἀλλὰ διὰ τοῦ μαλιαρισμοῦ, διὰ τῆς δῆθεν ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως, διὰ τῶν διδακτικῶν βιβλίων». «Καὶ εὐρέθησαν τινὲς ἡλίθιοι εἰς τοῦτο πιστεύσαντες, ὅτι ὁ Δελμούζος εἶναι ὑπὲρ τῶν ἑθνικῶν ἰδανικῶν! Οὐαί! Οὐαί! τῇ νεοελληνικῇ διανοήσει!».

«Συνήλθον λοιπὸν, (σελ. 72) ἡμέραν τινά, πάντα τὰ φανῶτα και παράφρονα ὑπεριδανὰ προδοτικά τῆς Ἑλλάδος στοιχεῖα και ἀπεφάσισαν διὰ λόγους καθαρῶς χρηματικῶν και νεοτεριστικῶν τὴν ἐν Ἑλλάδι διείσοσιν και ἐφαρμογὴν τῶν ἀνθελληνικῶν και ἀνταθροπιστικῶν θεωριῶν». «Κατόπιν μακρῆς συσκέψεως εὐρέθη... ..ὅτι ὁ τόπος ἔνθα πρέπει ὑπὸ πάντων τῶν μολοσεβίκων νὰ καλλιεργηθῆ τὸ μικρόβιον τοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟΝ». Καὶ εἶποι «Οἱ εἰς τὸ σχολεῖον (σελ. 75) μεταβαίνοντες Ἑλληνόπαιδες δηλητηριάζονται, δολοφονοῦνται». Καὶ γι' αὐτὸ «θὰ ἴδῃτε ἐν τῇ μετώπῳ τῆς νεκρῆς κεφαλῆς (παντὸς δολοφονηθέντος Ἑλληνόπαιδος) κεχαραγμέναι τὰς ἐξῆς λέξεις : τὸ σχολεῖον μου ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος δολοφόνος μου».

Οἱ ἄθλιοι οἱ μαλιαροί! Τί δὲν ἔκαναν, τί δὲ μηχανέφτηκαν!!! γὰρ νὰ δολοφονήσουν τὰ παιδιὰ. Σελ. 39, «Ἐγελαιοποίησαν τὴν θρησκείαν και διέσεισαν διὰ τοῦ σχολεῖου τὴν θρησκευτικὴν τῶν Ἑλληνοπαίδων πίστιν» Σελ. 41 «Ἐδίδαξαν εἰς τὰ σχολεῖα τὴν ΠΟΡΝΕΙΑΝ» Σελ. 42, «Ἐδίδαξαν τὴν ΜΟΙΧΕΙΑΝ» σελ. 43 «και τὴν ἀνηθικότητα και τὸν ἐλεύθερον ἔρωτα» και τὴν οἰνοποσίαν και τὴν λαιμαργίαν και τὸ κάπνισμα» Σελ. 44 «Ἐδίδαξαν ἀκόμη και τὴν κακὴν οἰκονομίαν και τὴν ΜΑΓΕΙΡΙΚΗΝ» Σελ. 45 «και ἀντὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τὴν Βουλγαρικὴν, τὴν Τουρκικὴν, τὴν Ἀλβανικὴν τὴν Ἰταλικὴν κτλ.».

Τὰ διδαχτικά τους βιβλία εἶναι : Σελ. 50 «ἀσεβῆ, ἀνεθνικά, ἀντανθρωπιστικά, μοιχία, πορνογραφικά ἀνοουσιουργήματα, συρραφέντα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κομμουνιστικοῦ προγράμματος τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας...»

Μὴ γελᾶτε. Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἡ καθαρὴ ἀλήθεια. Ἀνοῖξτε τα και διαβάστε. Κι ἂν δὲν πιστέβετε τὰ μάτια σας, σᾶς τὸ βεβαιώσουν τῆς θρησκείας οἱ ὑπερασπιστῆς, τῆς πατρίδος οἱ ἀκοίμητοι φρουροί, τῶν ἑθνικῶν ἰδανικῶν οἱ πρόμαχοι, τῶν γραμμῶν οἱ πρῶτοι και καθηγητῆς στὸ μεσαιωνικὸ τῆς Ἀθήνας Πανεπιστήμιον κ. κ. Καρολίδης, Κ. Λογοθέτης, Ν. Καζάκης κτλ. Ὅλοι τους τσακίστηκαν με γράμματα τους νὰ τονώσουν τὴ συγγραφέα μας τὸν «ἀπὸ τετραετίας πρόεδρον» και νὰ βεβαιώσουν τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ, πὺς τὰ διδαχτικά βιβλία εἶναι «ὀλεθριώτατα και ἀποτελοῦσιν ὄνειδος» ἢ πὺς εἶναι «ψυχοφθόρα ἀναγνώσματα... και λυμαίνονται τὴν ψυχὴν τοῦ Ἑλληνο...»

Τὰ σχέδια λοιπὸν τῶν μαλιαροκομμουνιστῶν ξεσκεπάστηκαν. Οἱ μάρτυρες κατάθεσαν τόσα ἐπιβαρυντικά. Ἡ δικὴ πρέπει νὰ τελειώσῃ και νὰ βγῆ ἡ ἀπόφαση. Ὁ συγγραφέας μας φροῦει τὴν εἰσαγγελικὴ τῆβενον, γυρῆζει στοὺς ἐνόρκους και λέει :

Σελ. 75. «Ἑλληνας πολῖται! μὴ ὑπνώττετε! Ὁ κίνδυνος ἀφίκετο μέχρι τῶν ἡμετέρων κλιῶν... Ἐγέρθητε πάντες πρωτῶν τινε και κοινῇ βοῇ και βίῃ διὰ ξύλων, ροπαλῶν και δπλων, κλείσατε τὰ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κομμουνιστικοῦ προγράμματος τῆς μαλιαροκομμουνιστικῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως λειτουργοῦντα σχολεῖα, συλλάβετε τοὺς πρωταίτιους

στήσατε διὰ πάντας ΑΓΧΟΝΑΣ, και τάχιστα ἐπισπάσατε τὰ βάθρα. Εἶναι ἔνοχοι! Εἶναι κακοῦργοι! Εἶναι προδόται! Εἶναι ἀσυγχώρητοι δολοφόνοι! ...» «Μαλιαροκομμουνισταί! Ἀναρχοί! Προδόται τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδος! Ἄς ἡχῆ καθ' ἐκάστην στιγμὴν εἰς τὰ ἡμέτερα ὄτα τόδε : Εἴτε ὁ Νέστος κλημυρίαση, εἴτε ὁ Εὐρώτας δὲν κλημυρίαση! Εἴτε ἡ Θεσσαλικὴ πεδιάς εὐφορήσῃ εἴτε ἡ Ἀττικὴ πεδιάς δὲν εὐφορήσῃ. Ὁ λαὸς ὄσον οὔπω ἐν μῆ και γεγωνοῖα τῇ φωνῇ, θὰ ἀνακράξῃ :—Οἱ μαλιαροκομμουνισταί εἰς τὴν ΑΓΧΟΝΗΝ...»

«Ἑλληνας πολῖται !! Ἡ ὄρα ἡγγικεν !! Διαρρηξάτε τὰς ἀλύσεις τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κομμουνιστικοῦ βουσοῦθμου και πυρπολήσατε αὐτὸ ὅπως ἔχει.... διότι τοσοῦτον θὰ εὐρύνεται ὁ τῆς Ἑλλάδος ΤΑΦΟΣ !!»

Τι τὰ θέλετε! Μήπως ἔχει ἄδικο ὁ καϊμένος ὁ δολοφονημένος συγγραφέας μας ὁ «ἀπὸ τετραετίας πρόεδρος» κ. Σηφάκης; Οἱ μαλιαροὶ πρέπει ἐπιτέλους νὰ κρεμαστοῦν γὰρ νὰ βρῆ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἡσυχία του!

Θαροῦ πὺς πέρασε εἰς προάλλες ὁ ἴδιος—δὲν τὸν γνωρίζω προσωπικά—ἀπὸ τὰ Γραφεῖα τῆς «Ἀναγέννησης» νὰ ρωτήσῃ γιατί δὲ γράψαμε τόσον καιρὸ τίποτε γὰρ τὸ ἔργο του. Τοῦ ὑποσχέθηκα κάτι νὰ γράψω, και κράτησα τὴν ὑπόσχεση μου. Μοῦ φαίνεται ὅμως, πὺς, τὴν ὥρα ποὺ τοῦ μιλοῦσα, εἶδα στὸ μέτωπο τῆς νεκρῆς—ἀφοῦ εἶναι δολοφονημένος—κεφαλῆς του χαραγμένῃ βαθεῖα τὴ φράση : «Ἐξοικιωτὴ συκοφαντία, καθαρεβουσιάνικη πατριδοκαπηλεία, συμφεροντολογικὴ εὐλάβεια».

ΘΕΑΜΑ : Γὰρ νὰ μάθουμε νὰ βλέπουμε και ἐξηγοῦμε. Στὰ 1911 γενικὴ πνοὴ γὰρ ἀνόρθωση τοῦ Κράτους. Τὰ παλιὰ κόμματα, τὰ τζάκια, οἱ κοιζιμπασήδες τοῦ Μοριά και τῆς Ρούμελης ἔχουν ρημάξει ὅλα. Στρατὸς, δικαιοσύνη, συγκοινωνία, διοίκηση, ἔθνικη οἰκονομία και παιδεία σὲ κακὰ χάλια. Τὸ κόμμα τῶν φιλελευτέρων ἔχει πρόγραμμα ἀνορθωτικὸ. Γὰρ τὴν παιδεία, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἰδιαίτερα, τὸ πρόγραμμα αὐτὸ παίρνει μορφή στὰ 1912. Ὁ κ. Γληνὸς συντάσσει τὸ ὑπόμνημα, ποὺ χρησίμεψε στὰ 1913 γὰρ εἰσηγητικὴ ἔκθεση στὰ νομοσχέδια τοῦ κ. Τσιριμώκου. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμηλοῦς ὑποβάλλει στὸ Ὑπουργεῖο πρόγραμμα γὰρ τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο, ποὺ χρησίμεψε γὰρ βάση στὸ πρόγραμμα, ποὺ δημοσιεύτηκε τότε συνταγμένον ἀπὸ τὸ τότε Κεντρικὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο. Στὰ 1914 τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια Τσιριμώκου, ὀλόκληρο ἀπαρτισμένον σχέδιο γὰρ γενικὴ ἀναδιοργάνωση τῆς Παιδείας, μπαίνουν στὸ χρονοντούλαπο. Ἐνα ὅμως σημεῖο τοῦ προγράμματος, ἡ ὀργάνωση τῆς Διοικήσεως, ὑποσηρῆζεται ἔντονα. Ὁ κ. Ὑπουργὸς και ἡ Κυβέρνηση τὸ κάνουν ζήτημα. Χτυποῦν τοὺς καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ποὺ ἀποτελοῦσαν ὡς τότε τὴ Διοκίση τῆς Μείσης Παιδείας. Νικοῦν κάθε ἀντίδραση. Παίρνουν τὴ διοκίση τῆς Παιδείας στὰ χέρια τους. Στὰ 1917, στιγμὴ ἐπαναστατικοῦ ὄργασμοῦ, ὁ κ. Βενιζέλος νομοθετεῖ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς δημοτικῆς στὰ σχολεῖα. Ὁ τότε ὅμως Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, ἀντιδραστικὸς στὸ βάθος, ματαιώνει με συζητήσεις, ἀναβολὰς, σχέδια και ἀντισχέδια, ὅλη τὴν ἄλλη ὀργανωτικὴ ἐργασία. Στὰ 1920 ὁ Βασιλισμὸς ποὺ νίκησε, δηλαδή, τὰ παλιὰ κόμματα, τὰ τζάκια, οἱ κοιζιμπασήδες τοῦ Μοριά και τῆς Ρούμελης, διώχουν και τὴ δημοτικὴ και ξαναφέρνουν ὅλα τὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 1914 «ἐγκακρημένα» διδαχτικά βιβλία. Στὰ 1922 τὸ κόμμα τῶν φιλελευτέρων ξαναρχεται οὐσιαστικά στὴν ἐξουσία και με ἀγῶνα και κόπο ξαναβάλλει τὴ Δημοτικὴ στὰ Σχολεῖα. Ἀπὸ τὰ 1922 ὡς τὰ 1925 περνοῦν ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας 14 Ὑπουργοί. Κανένας τους δὲν ἔχει καιρὸ και διάθεση νὰ κάνει τίποτε σοβαρὸ γὰρ τὴν Παιδεία. Στὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας λειτουργεῖ φροντιστήριον Ὑπουργῶν. Ἐρχονται, ἀκοῦν τὴν εἰσήγησὴ τοῦ κ. Γληνοῦ, τὰ βρίσκουν ὅλα σωστά και... φεύγουν. Στὰ 1925 ἐγκαθιδρύεται διχτατορία ἀντιδραστικὴ. Τὰ γκρεμίζει ὅλα.

Στά 1926 πέφτει ἡ δικτατορία. Ἡ Κυβέρνηση Κονδύλη ξανανομοθετεῖ τὴν εἰσαγωγή τῆς Δημοτικῆς στὰ σχολεῖα. Μὰ σὺλο αὐτὸ τὸ διάστημα 1912—1927 οἱ φιλελευτέρου κρυφοπερηφάνεβονται, πὼς ἔχουν αὐτοὶ μόνοι «ἀνορθωτικὸ πρόγραμμα παιδείας». Στά 1927 λοιπὸν Κυβέρνηση Οἰκουμένη καὶ συνασπισμὸς μὲ πλειονοψηφία τῶν Δημοκρατικῶν κομμάτων. Καὶ ἀκούεται πάλι τὸ κήρυγμα γιὰ τὴν ἀνόρθωση τῆς Παιδείας. Μὲ ποιὸ περιεχόμενον; «Ὅλη ἡ δεκαπενταετία ἦτον ὀλέθρια. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τῶν φιλελευτέρων παρέλυσε καὶ διέφθειρε τὴν παιδείαν. Ἀνόρθωση τῆς Παιδείας σημαίνει τώρα πιά «ἀναστύλωση τῶν ἐρειπίων, καὶ σώριση ἢ πολιτικὴ τῶν φιλελευτέρων ἢ δημοκρατικῶν.» Καὶ ἡ δημοκρατικὴ πλειονοψηφία ἔρχεται, τὸ ὑπογράφει αὐτὸ καὶ μὲ τὰ δυνάμεις τῆς χέρια, θεωρεῖ μάλιστα «ζήτημα τιμῆς» νὰ τὸ ὑπογράψει, καὶ καιρῶν ἀπάνω στὶς δάμνες τῆς. Αὐτὸ λέγεται στὴν Ἑλλάδα πολιτικὴ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ συνέπεια.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ: Μέσα σαυτὲς τὶς ντροπὲς ἔνα φαινόμενο ἔκαμε ἰδιαιτέρη ἐντύπωση. Ὁ βουλευτὴς Λέσβου κ. Παπανδρέου καὶ στὴ Βουλὴ εἶπε καὶ στὴν «Ἑστία» δημοσίευσε, πὼς δὲ ψηφίσει τὰ Νομοσχέδια τοῦ κ. Νικολοῦδη, γιὰτὶ μαυρὰ «πρώτη φορά νομοθετεῖται ἡ δημοτικὴ στὰ σχολεῖα». Τοῦτο εἶναι πάλι ἀπὸ τάγραφα. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα μιτῆκε στὰ σχολεῖα πρῶτα πρῶτα μὲ τὸ Διάταγμα τῆς 11 Μαΐου τῆς προσωρινῆς Κυβέρνησης τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸ Διάταγμα αὐτὸ κυρώθηκε ἀπὸ τὴ Βουλὴ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1917 καὶ στὰ 1918 μὲ τὸ Νόμον 1332 οὐρίστηκε ἡ εἰσαγωγή τῆς Δημοτικῆς καὶ στὴν Ε' καὶ ΣΤ' τάξη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου παράλληλα μὲ τὴν καθαρῶσαι. Με βίαση τὸ Νόμον 1332 ἡ δημοτικὴ προχώρησε στὰ 1920 ὡς τὴν Ε' τάξη τῶν δημοτικῶν σχολείων. Στά 1923 μὲ Νομοθετικὸν Διάταγμα τῆς Κυβερνήσεως Γουνατῶ, πού ἦταν ὑπουργὸς τῆς δ. κ. Παπανδρέου, ἡ δημοτικὴ ξαναμιτῆκε στὶς 3 πρῶτες τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Στά 1924 μὲ Νόμον τῆς Ἁγῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, πού ἦταν μέλος τῆς δ. κ. Παπανδρέου, μιτῆκε ἡ δημοτικὴ καὶ στὶς τρεῖς ἀνώτερες τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων. Στά 1926 μὲ Διάταγμα τῆς Κυβέρνησης Κονδύλη ξανανομοθετήθηκε ἡ εἰσαγωγή τῆς Δημοτικῆς καὶ στὶς 6 τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, παράλληλα μὲ τὴν καθαρῶσαι στὶς 2 ἀνώτερες τάξεις. Καὶ σήμερον ὁ κ. Νικολοῦδης φαιτωρικῶς ἐπαναλαμβάνει κατὰ λάξη ἕ, τι εἶναι τὸσες φορές νομοθετημένα. Τὶ ἐννοεῖ λοιπὸν ὁ κ. Παπανδρέου; Ἐνα ἀπὸ τὰ δυνά. «Ἡ δὲ ἀναγνωρίζει καμιά ἀπὸ τὶς παραπάνω νομοθετικὰς ἐξουσίαις, οὔτε καὶ κείνες πού καὶ ὁ ἴδιος ἦταν νομοθέτης, ἢ ἀπλοῦστατα ζητεῖ ἕνα ἰδεολογικὸν τάγμα πρόσχημα γιὰ νὰ σκεπάσει τὴν πολιτικὴ ἀσυνέπεια τῶν δημοκρατικῶν.

Ἄν ἡ ἐδαίσθητη πολιτικὴ του συνείδηση τοῦ ὑπουργοῦ τὸ πρῶτον, τότε πὼς δέχεται γιὰ κανονικὸν νομοθετικὸν δρόμον τὸν πολιτικὸν ἐκβιασμὸν, πού ἀσκεῖ σήμερον ὁ κ. Νικολοῦδης καὶ ὁ κ. Μεταξάς; Ἄν συμβαίνει τὸ δεύτερον, σχόλια δὲ χρειάζονται. Εἶναι γνωστὸ, πὼς κάθε Ρωμῶς ἔχει στὴν τσέπη του ἕνα σφίρισμα γιὰ νὰ σκεπάσει μὲ ὠραῖες λέξεις τὶς ἀσυνέπειαι καὶ τὶς ἀναντιρῶεις του.

ΟΞΥΔΕΡΚΕΙΑ: Πρῶτη φορά λοιπὸν νομοθετεῖται ἡ εἰσαγωγή τῆς Δημοτικῆς στὰ σχολεῖα. Καὶ ἂν παραβλέψει κανεὶς βλῆ τὴν παραπάνω ἠθικὴ σαλεύα, πὼς νὰ μὴ θαυμάσει τὴν ὀξύδερκεια; Τώρα, πού ὁ κ. Ἐξαρχόπουλος, ὁ κ. Ἀδαμαντίου, ὁ κ. Λιγνίτης, ὁ κ. Δούβαρης, καὶ ὁ κ. Καλλιάρης θὰ γίνουν οἱ κριτὲς τοῦ ποῦ εἶναι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, τὰρα θὰ τὴν ἰδοῦμε γιὰ πρῶτη φορά στὰ διδαχτικὰ βιβλία. Εἶναι νὰ μὴν καταρῶνει κανεὶς αὐτὴ τὴν ἄφραστη σπιρτάδα τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν;

ΤΟ ΚΑΤΑΝΤΗΜΑ ΤΟΥΣ: Ὁ ἀρχηγὸς τῶν βασιλικῶν ἔκαμε μᾶθημα ἰδεολογικῆς συνέπειαι καὶ πολιτικῆς ἠθικῆς στοὺς Δημοκρατικούς.

» ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ «

Ἡ «Ἀναγέννηση» τυπώνεται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ κυκλοφορεῖ πλατύτατα σ' ὅλον τὸ μορφομένο κόσμον τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδιαιτέρη στὸν ἐκπαιδευτικόν. Ἀναγράφει κάθε βιβλίον, πού τῆς στέλνεται ἕνα ἀντίτυπον στὴ διεύθυνση: Κον Δημ. Γληνόν, ὁδὸς Σταδίου 24 Μέγαρον Ἐρεσίου, Δομ. ἀριθ. 69. Ἀθήνα. Ἡ «Ἀναγέννηση» ἐπιθυμεῖ νὰ δίνει μὲ τὸ βιβλιογραφικὸν τῆς δελτίον, ἂν εἶναι δυνατόν, μιά εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μας κίνησης. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ θερμὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότες νὰ τῆς στέλνουν τὰ ἔργα τους.

Α'. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- Π. Δ. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ: Ἡ ζωὴ πού πέρασε (ἀναμνήσεις). Ἀθήνα. (Ἐκδ. «Τὸ Ἑλληνικὸν Βιβλίον») 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 78. Δρ. 20. (Δ).
ΓΕΩΡΓ. ΔΡΟΣΙΝΗ: Τὸ μοιρολόδι τῆς Ὀμορφῆς (ποιήματα). Ἀθήνα (Ἐκδ. Ἰ. Ν. Σιδέρης) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 22. (Δ).

Β'. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

- Ι. Ε. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΙ: Ἡ παρὰ Πλάτωνι μυθία τοῦ Ὀρφέως. (Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) (Κ).

Γ'. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ

- ΑΓΓΕΛΟΥ ΚΑΣΙΓΟΝΗ: Ἡ ἐπιτυχία εἰς τὴν ζωὴν. Ἀλεξάνδρεια (Ἐκδ. Α. Κασιγόνη) 1927. (Ἐρευνά: Νοέμβριος) Σχ. 80 μ. Σελ. 30. Δρ. 7. (Κ).

Δ'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- ΕΡΜΗΣ: (Μηνιαῖο Περιοδικὸν Μελέτης καὶ Ἐρευνῆς) Διευθυντῆς Α. Μαρσέλλος. Ἀλεξάνδρεια. Τεύχος 11—12. Νοέμβριος 1927. (Ἐκδ. κατάστημα «Νέα Ζωή») Σχ. 80 μ. Σελ. 40 Συνδρ. 80. 120 (Δ. καὶ Κ).
ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΟΙΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ: Ἐκδιδομένον ὑπὸ Σ. Α. Τεγοπούλου. Ἀθῆναι 1927. Τόμος Α'. Τεύχος 3ον (Τοπ. «Ἑλλάς») Σχ. 80 μ. Σελ. 88. Συνδρ. 80. 150 (Δ. καὶ Κ).
ΑΡΧΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ: (Τριμηνιαῖον Διευθυντῆς Δημ. Καλιτσουνάκης. Τόμ. 7. (1927). Ἔτος 7ο. Τεύχος Α'. Ἀθῆναι Βιβλιοπωλεῖον Γ. Ι. Βασιλείου (Κ).
ΑΛΕΞΑΝΤΡΙΝΗ ΤΕΧΝΗ: (Μηνιαῖο Λογοτεχνικὸν καὶ καὶ Καλλιτεχνικὸν Περιοδικόν). Διευθύνεται ἀπὸ τὴν Κα Ρίκα Σεγοπούλου. Χρονιά Β'. Τεύχος 1ο. Δεκέμβριος 1927 Ἀλεξάνδρεια. Σχ. 8. Μ. Σελ. 38 Συνδρ. 80. 100 (Δ).
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ: (Δεκαπενθήμερον Περιοδικόν) Διευθύνται Κ. Μπαστιάς, Δ. Μαλατάκης. Ἀθήνα (1927) Σελ. 12. Συνδρ. 80. 120 (Δ).
ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ: (Ὁ Πυρφόρος) Δεκάπενθήμερον ἐκπαιδευτικὸν Περιοδικόν. Διευθυντῆς Γ. Φ. Δαφέρμος. Ρέθυμνον Δεκέμβριος 1927. Ἔτος Γ'. Συνδρ. 80. 50.
Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ: (Δεκαπενθήμερον Δελτίον τοῦ συνδέσμου γιὰ τὰ δικαιώματα τῆς Γυναίκας) Ἀθήνα. Χρονιά Α'. α. σελ. 25 Σεπτέμβριος 1927 Σχ. 40 σελ. 8. (Δ).
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ: (Μηνιαῖον Περιοδικόν) Διευθύντρια Ε. Ζωγγάρου. Ἔτος Κ'. Ἀθήνα. Τεύχος 210. Ὀκτώβριος 1927. Σχ. 40 Σελ. 16 Συνδρ. 80. 50 (Κ).
ΕΛΛΗΝΙΣ: (Μηνιαῖον Περιοδικόν τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἑλληνίδων) Ἔτος Ζ'. Τεύχος 10 Ὀκτώβριος 1927. Ἀθήνα Σχ. 40 Σελ. 30 Συνδρ. 80. 75 (Κ. καὶ Δ. καὶ Μ.).
ΠΑΝΑΓΓΥΠΤΙΑ: (Ἑβδομαδιαῖον εἰκονογραφημένον Περιοδικόν) Τομ. 2ος ἀρ. Φύλ. 5 (57) Δεκέμβριος 1927 Ἀλεξάνδρεια. Σχ. 40 Σελ. 8. (Κ.).
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ: (Μηνιαῖο Περιοδικόν). Διευθυντῆς Χρ. Λέπας Τόμος Α'. Τεύχος 15 Ἀθήνα Νοέμβριος 1927. Σχ. 40. Σελ. 20 Συνδρ. σελ. 12 (Κ).

L' INTERNATIONALE DE L' ENSEIGNEMENT: (Bulletin Mensuel) organe officiel de l' internationale des Travailleurs de l' enseignement. Έτος 1927. Novembre. Paris (Rue de la Grange-aux-Belles N° 33).

[Κ=Καθαρεύουσα, Δ=Δημοτική, Μ=Μιχτή. Σχ. 80 Μ=Σχήμα ὄγδοο μέγα. Σ. 80 μ=Σχήμα 80 μικρό. Ὁ ἐκθέτης δίπλα στή χρονολογία σημειώνει τὸν ἀριθμὸ τῆς ἐκδόσεως].

Ὁρθογραφία. Ἡ «Ἀναγέννηση» νομίζει, πὸς ἔφτασε πιά ἡ στιγμή νὰ γίνουν τὰ πρῶτα βήματα γιὰ τὴν ἀπλοποίηση τῆς ὀρθογραφίας. Ἀρχισε λοιπὸν ἀπὸ τὸ προηγούμενο φυλλάδιο νὰ ἐφαρμόζει τὶς ἀκόλουθες ἀπλοποιήσεις καὶ παρακαλεῖ ὅσους γράφουν νὰ συμμορφωνοῦνται μετὰ τὴν ἀπλοποιημένη αὐτὴ ὀρθογραφία.

α) Ὅλα τὰ σὲ—εὐὰ ῥήματα γράφονται ἀπὸ δὲ καὶ πέρα μετὰ β καὶ φ π. γ. δουλέβω, βασιλέβω, πιστέβω, μαζέβω, μαζέβτηκαν, πιστέβθηκε. Ἀνάλογα γράφονται καὶ πιστεφτός, ἀπιστεφτός, συνοδερτικός κτλ.

β) Ἡ ὑποταχτικὴ γράφεται πάντοτε μετὰ ο, ου, καὶ η καὶ ὄχι μετὰ η, καὶ ω, π. γ. νὰ γράφει, νὰ γράφουμε, νὰ πιστέβουμε, νὰ γράφονται νὰ διαβάζονται, νὰ ἐφαρμοστέ, νὰ διαβαστέ κτλ.

γ) Τὰ συγκριτικά—ότερος καὶ—ότατος ὅλα γράφονται μετὰ ο.

δ) Ὅλα τὰ σύνθετα μετὰ β' συνθετικὸ λέξη πού ἀρχίζει μετὰ ρ γράφονται μετὰ ενα ρ: π. γ. ἀντίρρηση, ἀρωστος, ἐπιρροή μεταρρύθμιση κτλ.

ε) Καὶ γενικότερα προτείνει ἡ «Ἀναγέννηση» νὰ καταργηθοῦν τὰ διπλά σύμφωνα παντοῦ, ἔχτος ὅπου τὸ μᾶτι μᾶς τὰ ἔχει πολὺ συνειθίσει καὶ πᾶ μᾶς κάνει ἀσχημὴ ἐντύπωση. Ἔτσι γράφει ἡ «Ἀναγέννηση» γενῶ, γέννημα, τύρανος, τυρανοχτόνος, κοπέλα, διασκάλισμα, βασίλισσα, θάλασσα, μαλιαρός τρελός κτλ.

Κραταίει ὅμως, ὅπως εἴπαμε μερικῶς, καὶ προσπάθειαν τὰ: ἄλλος, ἄλλὰ, ἀλλάζει, ἀλλεπάλληλος, πολλὰ, γλώσσα.

στ) Μέχρις ὅτου καταλήξουμε εἰς τὸ μονοτονικὸ σύστημα—αὐτὸ εἶναι, βέβαια, τὸ προτιμότερον καὶ τὸ πῶ ἀπλό—προτείνει ἡ «Ἀναγέννηση» νὰ κανονίσουμε τὴν περισπωμένη στὴν παραλήγουσα μετὰ τὸν ἀκόλουθο κανόνα:

Βάζουμε περισπωμένη στὴν παραλήγουσα, ἅμα ἡ παραλήγουσα εἶναι μικρὰ καὶ ἡ λήγουσα βραχέα. Μακρὰ ὅμως εἶναι τὸ η, ω, καὶ οἱ δίητοι καθὼς καὶ τὸ ι καὶ τὸ υ στὴ λήγουσα. Βραχέα εἶναι μόνον τὸ ε, ο, ἔσπε τὰ δίχρονα γίνονται ἀπὸ δὲ καὶ πέρα ἄχρονα. Ἔτσι λοιπὸν γράφουμε: βήμα, σώμα, σχῆμα, γλώσσα ἦταν, ἦσαν, σημεῖα, σχολεῖα, ποιχεῖα, ἐπειδὴ ἡ λήγουσα ἔχει α καὶ τὸ α δὲν εἶναι οὔτε μακρὸ οὔτε βραχύ.

Ἐπίσης γράφουμε εἶναι, ταύροι, τούρκοι, ἀρναύνται κτλ. γιατί ἡ λήγουσα ἔχει δίητογεννα καὶ ὄχι ε ἢ ο. Γράφουμε ἀκόμη μῖσος, σφραγίδα, μιλάμε, κάμε, προτιμάμε κτλ. γιατί ἡ παραλήγουσα ἔχει δίχρονο α.

ζ) Στὴ λήγουσα καταργοῦμε τὴν περισπωμένη καὶ βάζουμε ὀξεῖα εἰς τὰ οὐσιαστικὰ σὲ—ος, —ης, —ά, π. γ. ὁ Σοφοκλῆς, τοῦ Σοφοκλή, ὁ Περικλῆς, τοῦ Περικλή, ὁ Παπᾶς, τοῦ Παπά, ὁ ψωμάς, τοῦ ψωμά, τοῦ δικαστή, τοῦ καθηγητή, τοῦ πολεμιστή, τοῦ λυτρωτή, ἡ Ἀθηνά κτλ.

Τυπογραφικὰ λάθη. Στὴν πρώτη σελίδα τούτου τοῦ φυλλάδιου σειρά 21 ἀντὶ «ὁ ἀνώτατος ἀεὶς διαιτητής καὶ διευθυντής» νὰ διαβαστέ: «ὁ ἀνώτατος δικαστής καὶ διαιτητής»

Ἐπίσης εἰς τὸ 2ο φυλλάδιο σελ. 88 γραμμὴ πρώτη: ἀντὶ «ψυχολογήματα» νὰ διαβαστέ «ψυχολογήματα»

"ANAGHENNISSI,"

(RENAISSANCE)

REVUE MENSUELLE

PHILOSOPHIE — SCIENCE — ART — ÉDUCATION

"LA PRATIQUE SCOLAIRE,"

SUPPLÉMENT MENSUEL

DIRECTEUR

DR D. A. GLINOS

RÉDACTEUR

DR C. D. SOTIRIOU

ATHÈNES. RUE DE STADE 24

2ME ANNÉE. N° 3 NOVEMBRE 1927

SOMMAIRE DE L' "ANAGHENNISSI,"

POUR COMPRENDRE NOTRE ÉPOQUE: Presse, éducation, clergé.
Mme ANGÈLE TITR. KASTANAKI (Paris): Entre les encyclopédistes et le romantisme—Jean Jacques Rousseau.
TIVADAR RAITH: L' Europe orientale, terra incognita.
M. PHILINTAS: Questions d' orthographe (fin)
Melle SIEMNI PAPASPYRID: La statue de Tlébonidas.
COSTAS SOTIRIOU: Psychanalyse. Les rêves. (suite)
CHR. KAROUSOS: La «Samothrace» de Jean Dragoumis (fin)
Critiques—Remarques—Bulletin Bibliographique

ΣΥΝΑΡΟΜΗ ΣΤΗΝ «ΑΝΑΓΕΝΝΙΣΗ»	Γιὰ ἕνα χρόνον	Δοχ.	120.—
	Γιὰ ἕξη μῆνες	*	65.—
ΜΑΖΙ ΜΕ ΤΗ «ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΡΑΞΗ»	Γιὰ ἕνα χρόνον	*	130.—
	Γιὰ ἕξη μῆνες	*	70.—
ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ		*	12.—

Γιὰ τὰ μέλη τοῦ «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ» καὶ τὰ δύο περιοδικὰ μαζί 100 δοχ. τὸ χρόνο.

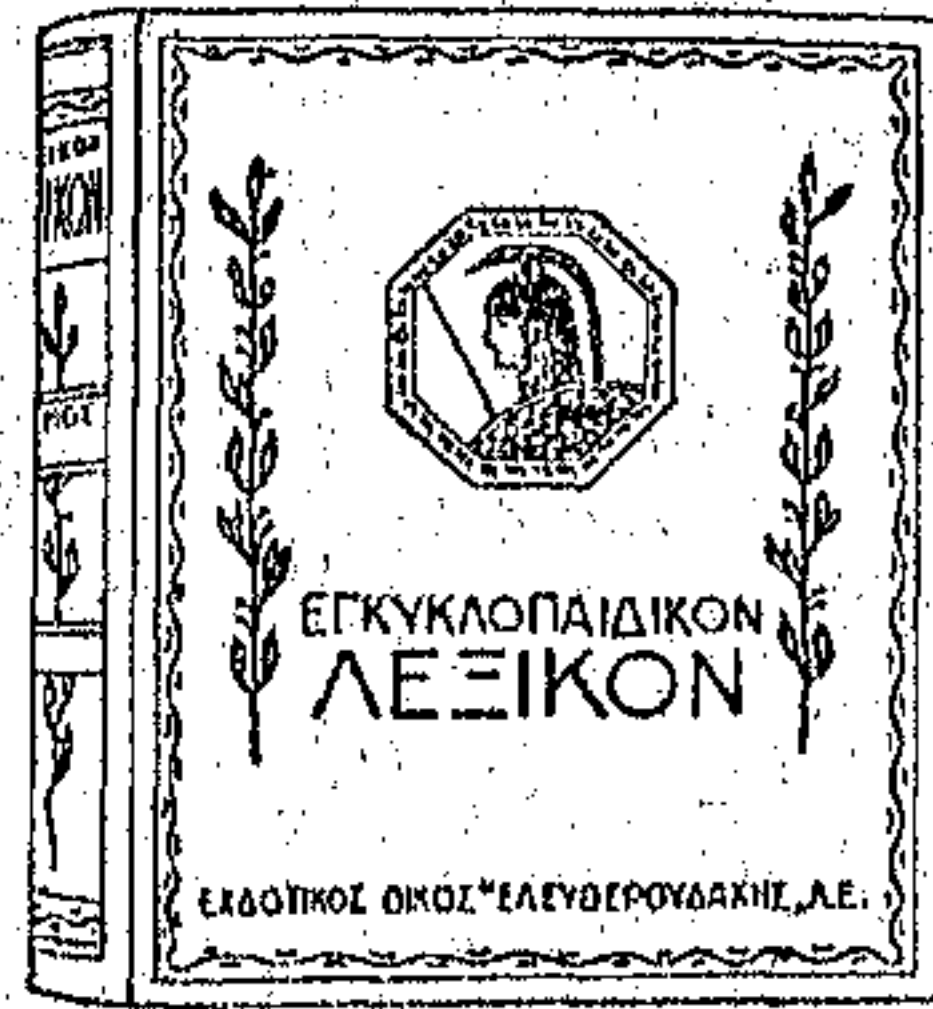
Ἡ «Σχολικὴ Πράξη» δὲν πουλιέται χωριστά.

Οἱ συνδρομῆς, τὰ γράμματα, τὰ χειρόγραφα στέλνονται πρὸς κ. Δημ. Γληνὸν, Ἀθῆναι, Ὁδὸς Σταδίου 24 (Μέγαρον Ἐφημερίου Δωμ. ἀρ. 59)

Συνδρομητικὴ γράφονται ἀκόμη εἰς Γενικὸν Βιβλιοπωλεῖον, Ὁδὸς Πανεπιστημίου 22, ἀντικρὸν εἰς νέα Λαϊκὴ Τράπεζα καὶ εἰς βιβλιοπωλεῖον Ἀτλας, κάτω ἀπὸ τὸ Δημοτικὸν Θέατρον, ἀπέναντι εἰς τὸ Ταχυδρομεῖον.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ Α. Ε.

ΜΕΓΑ
ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ
ΛΕΞΙΚΟΝ

ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΟΡΟΥΣ ΑΠΟΚΤΗΣΕΩΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 24-ΑΘΗΝΑ

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος είναι το σωματείο της πρωτοπορείας του δημοτικισμού.

Σκοπός του να βοηθήσει να αναμορφωθεί ριζικά η ελληνική παιδεία. Κάθε προσδευτικός δάσκαλος πρέπει να είναι μέλος του.

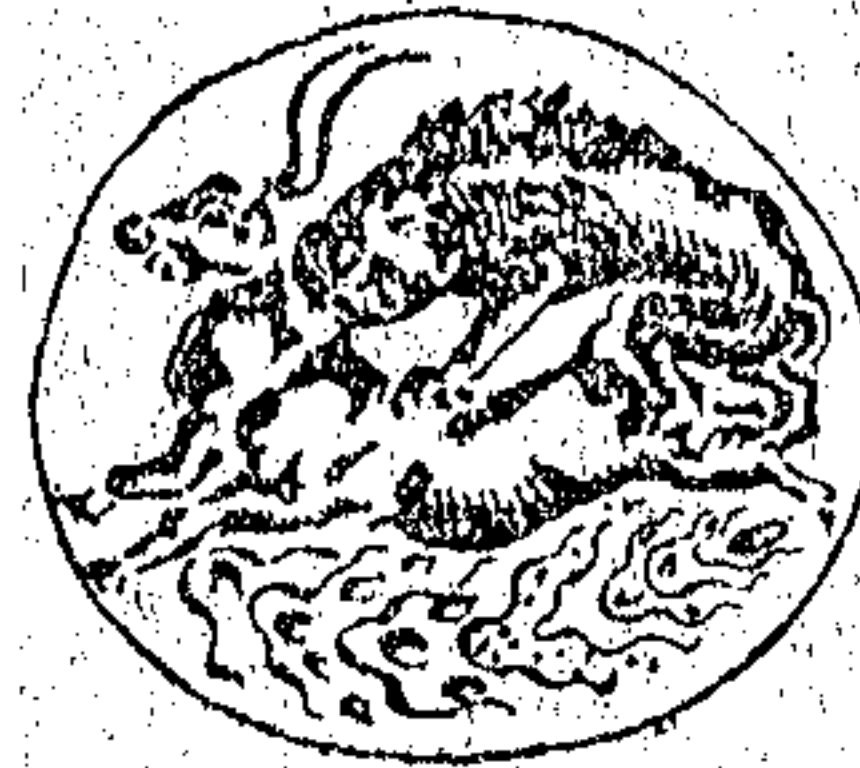
Τα μέλη πληρώνουν τακτική συνδρομή 55 δραχ. το χρόνο, έκτακτη εισφορά 45.

Οι δάσκαλοι πληρώνουν τακτική συνδρομή 45 δραχ. το χρόνο, έκτακτη εισφορά 30 δραχ. το χρόνο.

Τα μέλη του Εκπαιδευτικού Όμιλου παίρνουν την «Αναγέννηση» μαζί με τη «Σχολική Πράξη» πληρώνοντας 100 δραχ. το χρόνο.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΤΕΧΝΗ
ΠΑΙΔΕΙΑ

Β

4

ΑΘΗΝΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Δ. ΓΛΗΝΟΣ